

TANULMÁNYOK

ÚJVIDÉKI EGYETEM
BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KAR
HUNGAROLÓGIA TANSZAK
MAGYAR NYELV ÉS IRODALOM TANSZÉK

TANULMÁNYOK

Az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Kara
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének tudományos folyóirata

Megjelenik évente kétszer.

A kiadásért felel: **Ivana ŽIVANČEVIĆ SEKERUŠ** dékán

Felelős szerkesztő: **CSÁNYI Erzsébet** tanszékvezető

Szerkesztő: **ISPÁNOVICS CSAPÓ Julianna, UTASI Csilla**

Szerkesztőbizottság: BENYOVSZKI Krisztián (Nyitra, Szlovákia), LÁBADI Zsombor (Eszék, Horvátország), ORBÁN Gyöngyi (Kolozsvár, Románia), RUDAŠ Jutka (Maribor, Szlovénia), VIRÁG Zoltán (Szeged, Magyarország), BENCE Erika (Újvidék, Szerbia).

Recenzensek: ANDRIĆ Edit (Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék), BENCE Erika (Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék), CINDORI Mária (Belgrádi Egyetem, Filológiai Fakultás, Hungarológia Tanszék), Hózsá Éva (Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka), KOVÁCS RÁCZ Eleonóra (Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék), KOCSIS Lenke (Újvidéki Egyetem, Doktori Iskola), LÁNCZ Irén (Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék), NÉMETH Ferenc (Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka), NOVÁK Anikó (Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék), PÁSZTOR KICSI Mária (Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék), TOLDI Éva (Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék), TŰSKEI Vilma (Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék), UTASI Anikó (Óvóképző Szakfőiskola Újvidék), VUKOV RAFFAI Éva (Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka).

ETO-besorolás: **ISPÁNOVICS CSAPÓ Julianna**

Angol fordítás: **SÜGE Katalin**

A külföldi szerzők kivonatait szerbre fordította: **UTASI Csilla**

Lektor és korrektor: **UTASI Csilla**

Kiadja az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar Tanszéke.

Készült 2016-ban.

A VSZAT Oktatási, Tudományügyi és Művelődési Titkárságának 413-194/73. VI. sz. alatti véleményezése alapján mentes a forgalmi adó alól.

STUDIJE

UNIVERZITET U NOVOM SADU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSEK ZA HUNGAROLOGIJU
KATEDRA ZA MAĐARSKI JEZIK I KNJIŽEVNOST

STUDIJE

Naučni časopis Katedre za Mađarski jezik i književnost Filozofskog fakulteta u Novom Sadu

Izlazi polugodišnje.

Za izdavača: **Ivana ŽIVANČEVIĆ SEKERUŠ**, dekan

Odgovorni urednik: **Eržebet ČANJI**, šef odseka

Urednici: **Julijana IŠPANOVIĆ ČAPO**, **Čila UTAŠI**

Uređivački odbor: Kristijan BENJOVSKI (Nitra, Slovačka), Žombor LABADI (Osijek, Hrvatska), Đendi ORBAN (Cluj-Napoca, Rumunija), Jutka RUDAŠ (Maribor, Slovenija), Zoltan VIRAG (Segedin, Mađarska), Erika BENCE (Novi Sad, Srbija)

Recenzenti: Edita ANDRIĆ (Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Katedra za mađarski jezik i književnost), Marija CINDORI (Univerzitet u Beogradu, Filološki fakultet, Katedra za hungarologiju), Eva HOŽA (Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Katedra za mađarski jezik i književnost, Učiteljski fakultet na mađarskom nastavnom jeziku u Subotici), Lenke KOČIŠ (Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Doktorski studij), Eleonora RAC KOVAČ (Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Katedra za mađarski jezik i književnost), Iren LANC (Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Katedra za mađarski jezik i književnost), Ferenc NEMET (Univerzitet u Novom Sadu, Učiteljski fakultet na mađarskom nastavnom jeziku u Subotici), Aniko NOVAK (Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Katedra za mađarski jezik i književnost), Marija PASTOR KIČI (Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Katedra za mađarski jezik i književnost), Eva TOLDI (Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Katedra za mađarski jezik i književnost), Vilma TIŠKEI (Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Katedra za mađarski jezik i književnost), Aniko UTAŠI (Visoka škola strukovnih studija za obrazovanje vaspitača Novi Sad), Eva VUKOV RAFAI (Univerzitet u Novom Sadu, Učiteljski fakultet na mađarskom nastavnom jeziku u Subotici).

Univerzalna decimalna klasifikacija: **Julijana IŠPANOVIĆ ČAPO**

Prevod na engleski: **Katalin ŠIGE**

Rezime stranih autora je prevela na srpski: **Čila UTAŠI**

Lektura i korektura: **Čila UTAŠI**

Redakcija: Odsek za hungarologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Novom Sadu.

Godina izdanja: 2016.

Na osnovu mišljenja br. 413-194/73. VI Pokrajinskog sekretarijata za obrazovanje, nauku i kulturu AP Vojvodine časopis ne podleže obavezi plaćanja poreza na promet.

STUDIES

UNIVERSITY OF NOVI SAD
FACULTY OF PHILOSOPHY
DEPARTMENT OF HUNGARIAN STUDIES

STUDIES

Scientific journal of the University of Novi Sad, Faculty of Philosophy,
Department of Hungarian Studies

Published two times a year.

Editor responsible: **Ivana ŽIVANČEVIĆ SEKERUŠ**, dean

Senior Editor: **Erzsébet CSÁNYI**, head of department

Editors: **Julianna ISPÁNOVICS CSAPÓ**, **Csilla UTASI**

Editorial board: Krisztián BENYOVSKY (Nitra, Slovakia), Zsombor LÁBADI (Osijek, Croatia), Gyöngyi ORBÁN (Cluj-Napoca, Romania), Jutka RUDAS (Maribor, Slovenia), Zoltán VIRÁG (Szeged, Hungary), Erika BENCE (Novi Sad, Serbia)

Reviewers: Edit ANDRIĆ (University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Department of Hungarian Studies), Erika BENCE (University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Department of Hungarian Studies), Mária CINDORI (University of Belgrade, Faculty of Philology, Department of Hungarian Studies), Éva HÓZSA (University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Department of Hungarian Studies, Teachers' Training Faculty in Hungarian, Subotica), Lenke KOCSIS (University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, PhD-studies), Eleonóra KOVÁCS RÁCZ (University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Department of Hungarian Studies), Péter KŐSZEGHY, Irén LÁNCZ (University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Department of Hungarian Studies), Anikó NOVÁK (University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Department of Hungarian Studies), Mária PÁSZTOR KICSI (University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Department of Hungarian Studies), Ferenc NÉMETH (University of Novi Sad, Teachers' Training Faculty in Hungarian, Subotica), Éva TOLDI (University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Department of Hungarian Studies), Vilma TŰSKEI (University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Department of Hungarian Studies), Anikó UTASI (Preschool Teachers Training College Novi Sad), Éva VUKOV RAFFAI (University of Novi Sad, Teachers' Training Faculty in Hungarian, Subotica).

ETO-classification: **Julianna ISPÁNOVICS CSAPÓ**

English translation: **Katalin SÜGE**

Serbian translation of foreign authors summaries: **Csilla UTASI**

Lector and proof-reader: **Csilla UTASI**

Published by the University of Novi Sad, Faculty of Philosophy,
Department of Hungarian Studies in 2016.

On the basis of the report of the VSAT Secretariat of Education, Science and Culture
issue number 413-194/73. VI. free of purchase tax.

SZIGETVÁR OSTROMÁNAK
450. ÉVFORDULÓJA

RAJSLI ILONA

Újvidéki Egyetem, BTK
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
rajsli@stcable.net

HASONLATOK A SZIGETI VESZEDELEM SZÖVEGÉBEN

A hasonlatok Zrínyi eposzának egyik jelentős stíluseszközét képezik. A tanulmány kísérletet tesz a *Szigeti veszedelem* szövegében fellelhető hasonlatok tipologizálására, majd a stíluselem szerkezeti és szemantikai vizsgálatára. A formai jegyeket figyelembe véve a szövegben teljes és egyszerű alaki szerkesztésű hasonlatok egyaránt találhatók, ez utóbbi típus nagyobb számban van jelen. A mondattani megközelítésű tipológia szerint az elemzett korpuszban a módhasonlítás a leggyakoribb, de a hasonlatok a mérték kifejezésére, a stílárís eszközben realizálódó cselekvés, minőség fokára is vonatkozhatnak. A formailag könnyen felismerhető (explicit) stíluselemek mellett különösen kifejezőek a hasonlítás implicit formái, ahol a hasonló és a hasonlított között nagy a szemantikai távolság. Külön elemzést érdemelnek azok a szöveghelyek, ahol a hasonlat és a metafora határsávjába helyezhető a képi elem. A tanulmány elemzi a hasonlatok szerkezeti felépítését, valamint a több hasonlatból álló, halmozott, barokkos alakzatokat is. A szemantikai aspektusú vizsgálat során a hasonlatok jellegzetes szóanyagában főként a természeti jelenségek, az állat- és növényvilág sokszínűsége, a képzelte lények sokasága kerül elő.

Kulcsszavak: nyelvtörténet, stilisztikai vizsgálat, hasonlat, Zrínyi, *Szigeti veszedelem*

BEVEZETÉS

A hasonlat fogalmával, a szóképekhez való viszonyával, illetve a szóképeken belül elfoglalt helyével sokat foglalkoztak a stíluskutatók Arisztoteléstől mindmáig. A trópuskutatások terén immár kétezer esztendeje születnek ellentétes vélemények a metafora és a hasonlat kapcsolatának, közös, illetve eltérő vonásainak meghatározása terén (vö. ZALABAI 1998: 135). Fehér Erzsébet a hasonlat és a metafora viszonylatát tekintve megállapítja: sokáig kizárólag a

metafora állt a retorika, stilisztika érdeklődésének a középpontjában, s csak a múlt század 70-es éveitől jelentek meg olyan tudományos művek, amelyek a metafora mellett a „másik analogikus alakzat”-nak, a hasonlat jelenségének a stiláris és retorikai eszközök rendszerében betöltött helyével, szerkesztési és egyéb vonatkozásaival érdemben foglalkoztak (FEHÉR 1995: 142). Fehér Erzsébet hasonlatelméleti kutatásának középpontjában az áll, hogy ez az analogikus alakzat, melynek elemi formája szintaktikai szerkezet, mennyiben kínál új kifejezési lehetőségeket a metaforához viszonyítva. Szerinte a hasonlat struktúrájának alapszerkezetét grammatikai és szemantikai aspektusból lehet megközelíteni. Adamik Tamás egy korábbi tanulmányában a négytényezős hasonlatszerkezetből kiindulva a hasonlító nyelvi elemet teszi a grammatikai kapcsolat tengelyévé (vö. ADAMIK 1978: 114), míg a szemantikai kapcsolat alapja a hasonlóság, a tertium comparationis lesz. Adamik a hasonlított, a hasonló és a közös jegy mellett megemlíti a hasonlítást formailag is kifejező kapcsolóeszközt, amely leggyakrabban valamely kötőszó. Fehér Erzsébet az általa háromtagú konstrukcióként absztrahált hasonlat statikus jellegét tárgyalva megállapítja, hogy a költői hasonlatok változatossága, az egyes elemek bővíthetősége, a tagelemek megfordíthatósága sokszor megcáfolja a hasonlatokról mint merev konstrukcióról alkotott képet (FEHÉR 1995: 143). Zalabai Zsigmond nem von határvonalat a metafora és a hasonlat közé, az ún. szóhasonlatot szorosabban kapcsolja a metaforához, illetve azzá transzformálhatónak tartja, míg az ún. nagyhasonlatot már nem tartja erre alkalmasnak (ZALABAI 1998: 167).

A metafora és a hasonlat viszonylatában érdemes még foglalkozni a terjedelem kérdéskörével is. Fehér Erzsébet az arisztotelészi megállapításból kiindulva leszögezi: „a hasonlat hosszabb, mint a metafora”, majd levonja a következtetést: „A hasonlat tárgyiasabb és tárgyilagossabb alakzat, mint a metafora” (FEHÉR 1995: 143). Kemény Gábor szerint a hasonlatot az különbözteti meg a szóképtől,

„hogy benne a tárgyi és a képi elem nincsenek egymással azonosítva, hanem csak párhuzamba vannak állítva oly módon, hogy a képi elem (a hasonló) megvilágítja, szemlélteti, elképzelhetővé teszi, nyomatékossítja a tárgyi elemet (a hasonlítottat), illetőleg bizonyos asszociációkat, hangulatokat ébreszt vele kapcsolatban.” (KEMÉNY 2002: 93–94)

HASONLATTÍPUSOK AZ EPOSZBAN

A *Szigeti veszedelem* szövegében fellelhető hasonlatokat formai, szerkezeti szempontból is fontos elemezni, de a hasonlatokban kifejeződő szemantikai tartalom is nagy hangsúlyt kapott a vizsgálat során, főleg ott, ahol a hasonló és a hasonlító között nagy a szemantikai távolság. A hősköltemény stílusának a

vizsgálata inkább a képiséget helyezi előtérbe. Az elemzés során a hasonlatokat szövegkörnyezetükben vizsgáltuk, a dolgozatban viszont csak a textust (vagy annak egy részét) tudjuk idézni. A *Szigeti veszedelem* teljes hasonlatkorpuszát áttekintettük, tehát nemcsak a tipológiai előfordulásra koncentráltunk.

Az eposz hasonlatai formai szempontból két csoportba sorolhatók:

- a) A hasonlított és a hasonló egyaránt részletesen ki van dolgozva, illetve megtalálhatók bennük az *oly*, *úgy* stb. + *mint* alaki jegyek. Ezt a típust nevezhetjük teljes alaki szerkesztésnek.
- b) Csak a hasonló hordoz formai jegyeket, leggyakrabban a *mint* kötőszót, e típus egyszerű alaki szerkesztésnek nevezhető.

A teljes alaki szerkesztésű hasonlatok főként az *úgy* + *mint* szerkesztésben fordulnak elő, a főmondat és mellékmondat váltakozó sorrendjében: *Mint folyhó szél előtt siet forgásában / Úgy sietett futni török hazájában*¹ (2/62), *Bán oly rettenetes az Török táborban, / Mint kasza előtt fű hull török halomban* (10/103). A *mint* kötőszó bővíthet is: *mintha* (*mindha*). Utalószó lehet még: *így*, *úgy*, *oly*, *ilyen*.

Mondattani szempontból a hasonlatot általában két tagmondatnak tekinthetjük, s a hasonlító mellékmondatnak a főmondathoz való kapcsolódását vizsgálva is rendszerezhetjük. Ha a fellelt adatokat ilyen szempontból elemezzük, azt találjuk, hogy a mondatrész funkciójú hasonlító mondatok minden esetben a főmondatbeli dologfogalom valamely ismertetőjegyét (tulajdonság, mennyiség, a cselekvés módja, állapot stb.) fejezik ki, de nem magát a dolgot.

A módhasonlítás a leggyakoribb az anyagban; mind szerkezetét, mind pedig képanyagát tekintve nagyszámú hasonlat tartozik ide. Van közöttük teljes alaki szerkesztésű: *Az Magyarok (...) Mint törött hajó széltől úgy hanyattatnak* (1/56); valamint egyszerű alaki szerkesztésű is: *Ezt rettegve nézi vakmerő Delimán, Mint nyár levél, úgy reszket Szultán Szilimán* (15/60). Delimán halálát írja le Zrínyi a következő hasonlattal: *Nagy keserűséggel, mint egy füst, úgy eltűnt* (15/90). A fok- és mérték hasonlítás is jelentős csoportot alkot: *Oly szépen folyt szava mint ha kevert mézben / Volna* (6/3), *Előtte az pogány test hullott / mint szalma tűz előtt, oly hirtelen omlott* (11/95), *Bán oly rettenetes az Török táborban, / Mint kasza előtt fű hull török halomban* (10/103). Ezekben a példákban a hasonlat valamely minőség, tulajdonság vagy cselekvés, történés fokát, mértékét fejti ki. Közöttük határtípusként értékelhető példák is előfordulnak, mert módot és mértéket egyaránt kifejeznek: *oly hanggal mondá meg ezeket, / Mit ha Janus temploma most nyílt volna meg*. (6/51)

1 *Adriai tengernek Syrenaia*. Hasonmás kiadás. Utószó: Kovács Sándor Iván. Akadémiai Kiadó–Magyar Helikon, Budapest, 1980. A példaanyagot idézőjel nélkül, dőlt betűkkel jelöljük, a hasonmás kiadás helyesírását az olvasás érdekében helyenként fonológiai pontossággal egyszerűsítettük.

Az egyszerű alaki szerkesztésű hasonlatok esetében csupán a hasonló hordoz alaki kitevőt, leggyakrabban a *mint*, *mintha* kötőszót. A vizsgált korpuszban ez a típus van túlsúlyban: pl. *Mint sívó ördögök ostromnak idejét, / Várják vitéz törökök az harcnak jelét* (10/8); *Nagy hosszú harc után megtér szép várában, / Mint az kölykeihez hű nőstény oroszlán* (10/105). A *valamint* kötőszó szórványosan fordul elő: pl. *Mindenképpen próbál az Isten bennünket, / Valamint az ötvös tűzben aranyművet* (15/3).

A kapcsolóeszközök más módozatai is megjelennek az egyszerű hasonlítás tagmondataiban; előfordul, hogy a hasonlat szokásos alaki jegyei helyett a *mintha* kötőszó jelentését megközelítő *azt tudnád* – 'azt hinnéd' szerkezet vezeti be a hasonlót: *Rikoltás, kiáltás esék az táborban, / Azt tudnád ördögök ugatnak pokolban* (3/55). A következő példában a *hogy* kötőszó is szerepet játszik a hasonlítás kialakításában: *Azt tudnád hogy nagy erdő jár körülötte / Jancsár mint az hangya az földet ellepte* (2/39) – a kiemelt sorokba Zrínyi kettős hasonlítást tömörített: 'annyi janicsár jött, mint a nagy erdő fái, illetve a földet ellepő hangyák'. Ugyancsak ilyen jellegű a *vél* igével alkotott feltételes módú szerkesztés is: *Van kecske mindenem deli tekinteti, / Vélnéd lába földet hogy nem is illeti.* (4/23) – igen tömör a második sor struktúrája, explicit szerkezetű hasonlatra bontva: 'annyira könnyed a járása, mint akinek nem éri a lába a földet'. A hasonlat és a metafora határán érezzük ezeket a stíluszeszközöket, az alábbi példában a harmadik tagmondat magyarázó jellege utal a hasonlatra: *Azt tudnád hogy Mária jár mikor látod őtet* (5/46). A nagyon kis mennyiség kifejezésére egy szöveghelyen a szerző az *annyi* – (a)mennyi párhuzamot használja: *Mert az én érdemem nálad annyit téssen, / Mennyi vizet kis fecske szájában veszen.* (2/69)

A hasonlat átmegy azonosításba, amit az asszociáció alapját képező *gondol* ige jelez: *Azt gondoltuk róla, hogy sívó oroszlán* (8/18). Egyértelműen metaforikus a következő kép is, itt az átmenetet a *valaminek hív* vonzat emeli ki: *Esti denevérnek és lopónak híja* (2/22) – itt Turi György kapitány az azonosításba áthajló kép alanya. Különösek – hiszen még érezhető rajtuk a hasonlítás nyoma – azok a metaforába irányába mutató képek, amelyekben E/2 személyű megszólítás található: *Azért Zrínyi öl meg téged ravasz róka* (3/96), *Félnék eb messziről látni akarsz halva* (3/105). Ide sorolható az olvasónak szánt fatikus nyelvi eszközök egy klasszikus példája, amikor a meggyőzés eszköze a *hisz* ige T/2 személyű felszólító formája: *Higgyétek nem fenébb ennél az oroszlán* (5/49). Ezek a fatikus elemek segíthetnek is a részletesen leírt hasonló összetevőjének a megértését, azonosítását: *Láttad-e hangyákat mikor megbolygatták, / Mint sietséggel ide s' tova futkosnak, / Nyomorultak nagy tojásokat hordozzák: / Szintén így most ezek kétfelé kapdosnak.* (6/65) – Zrínyi a megtámadott török tábor lakóit a felbolydult hangyabolyhoz hasonlítja, amire az utolsó sorban az 'ügyszintén' jelentésű

szintén kötőszó, valamint az *így most* (utalószó + határozószó) szerkezet utal. A hasonlat és metafora határán álló szerkezetekben érdekes igei konstrukciókat találunk: *azt vélnéd, azt gondoltuk róla, az tudnád róla* 'hinnéd' jelentésben.

A szerkezetek egy csoportjában az explicit kifejezési formák sajátos típusát találjuk, a *hasonlít* ige különböző vonzatokkal fordul elő: egyrészt a *valamit valamivel* bővítményekkel: *Hasomlít² ördögöt feketeségével, / Bialt nagyságával, s rettenetességgel* (4/69). Ezek a formák főleg leírásokban találhatók, így például Szulimán lovának szemléltetésében: *Széles mellyel Elefántot hasomlított / Körmel [körömmel], száraz innal szarvast meghaladja* (2/34), *Ha az fülemüle sírását hallgattya, / Annak bújához magáét hasomlított* (12/11). A Zrínyi-szótár értelmezése szerint a vizsgált igének (a kor nyelvhasználatában *hasomlít* formában) több jelentése van a *Szigeti veszedelem* szövegében: 1. hasonlít valamit valamihez – 'egybeveti, összehasonlítja vele'; 2. hasonlít valami valamit – 'valami hasonló ahhoz'; 3. 'hasonlóvá tesz' pl. *More bátyáját a földhöz hasonlítja* (2/20). A melléknévi származék is előfordul: *Bizony két vad farkashoz hasomlók ezek* (9/46), *Nagy dárda kezében hasomló tölgyfához* (10/50). Jellemző erre a típusra, hogy mindig jelen van a hasonlított és a hasonló, Adamik Tamás ezt a konstrukciót nem is hasonlatnak, hanem hasonlításnak nevezi, megjegyezve, hogy ezekből általában hiányzik a *tertium comparationis*, amiért akár elliptikus szerkezetűnek is felfogható (ADAMIK 1978: 117).

Az egy mondaton belüli hasonlító határozós szerkezetek kizárólag *-nál/-nél* raggal szerepelnek a vizsgált szövegben. Pl. *Soha Demirhámnál magas ég nem látott / Istentelenebbet* (11/53), *Erre Badankovich, kegyetlenb Medvénél, / Megyen visz félelmet reá nagy erővel.* (10/57). Egy esetben fordul elő a „ragket-tőzéses” forma: *Mert ravaszabb nálánál hadban nem lehet* (5/53). A középfok + *-nál/-nél* ragos szerkezet a hasonlítás ritkább módjaként szerepel a szövegben, több esetben más típussal kombinálva, halmozottan fordul elő egy-egy szöveghelyen: *Azonban az gyors hír szárnyára felkele, / Sebesebben szélnél, s madárnál röpküle.* (4/52). A teljes mondatlallal kifejezett hasonlítás egyéb szerkezetű formával is kombinálódhat: *Ihon Stipán Golemi rettentő testtel / Lépi, mint egy halom, rettenetességgel / De ennek nem árthatni soha fegyverrel, / Mert keményebb bőre vasnál s kemény kúnél.* (5/51)

A formailag könnyen felismerhető, önálló mondatokkal, illetve hasonlító határozós mondatrészszel kifejezett hasonlítás mellett a korszak nyelvhasználatában, így Zrínyinél is előkerül a hasonlításnak egyéb – szemléletes és változatos – formája. Az eddigi explicit módozatokkal szemben ezek inkább implicit formáknak tekinthetők. Ide tartozik a *módra/módjára* névutóval szerveződött

2 A korabeli *hasomlít* alakban (vö. TESz.)

hasonlítás: *Villámlás módgyára dárdája kitűnék* (11/64) – e szöveghely jelentése „klasszikus” hasonlattal felváltva: ’Deli Vid dárdája olyan gyorsan tűnt elő, mint a villámlás’. Névtűszerű funkciót tölt be a *formára* ragos névszó – két teljes alaki megformáltságú hasonlattal összekapcsolódva: *Halál formára jár Bán törökök között, / Mint az lángos harap³, ha nádban ütközött, / Mint az sebes vízár, ha hegyből érkezett: / Oly kegyetlenségben Zrínyi most öltözött.* (15/64)

A hasonlításnak implicit, rejtett módja fedezhető fel néhány helyen, itt ismétlődő nyelvi eszközök (pl. az *ily(en)* névmás) jelzik az összevetés jelenlétét; az egyik esetben a szöveggörnyezetből kikövetkeztethető, hogy a hasonlított elem Zrínyi kijövelete a várból: *Ily kegyetlenül jön oroszán barlangbul, / És ily szörnyen fénylik Kométa magasbul* (15/56); míg a másik helyen a török sereg roppan nagyságát a viharfelhőhöz hasonlítja: *Illyen Űr s illyen had jüve országunkra, / S illyen ártalmas folyhő szálla le kárunkra* (2/50). Más esetben a *ha* – is elemekkel, paralel szerkesztésben alkotott mondatok jelzik a hasonlítást: *Ha foly az folyo víz, vagy szép csurgó patak, / Az ő szeme is mind egyaránt folynak, / Ha az gyönge szellők ágak között fúznak, / Az ő bánatis [!] nyughatatlankodnak.* (12/12) – ezen a szöveghelyen az első rész *ha* – is konstrukcióját az *egyaránt* határozószó ’egyformán’ jelentése, valamint a *foly(ik)* ige ismétlése is erősíti. Ugyancsak e határozószó segítségével következtethető ki a Kumillára vonatkozó mérték hasonlítás jelentése: *Számtalan sírástul még mind jobban száraz, / Búbánattal együtt szívében rágalmaz, / Fa, és fű kemény télen így egyaránt száraz.* (12/105) – ’a fa és a fű annyire kemény és száraz, mint Kumilla szíve’.

Az implicit hasonlatok egyik típusában alaki kitevők nélkül fejeződik ki a hasonlítás: *Ki számlálhatná meg az tenger örvényét / Vagy Herciniának számtalan levelét / Az megszámlálhatná Szulimánnak népét* (1/98) – itt az ismétlődő nyelvi elem, a *megszámlál* ige köti össze a hasonlítottat (a török nép) a hasonlítóval (tenger örvénye/erdő levele).

Egy szöveghely esetében szóláshasonlat épül be az eposz szövegébe: *De nemcsak törökök, mert mások is vadnak, / Azkik, **mint az rozsdá erős vasat, marják,** / Hagyján, mert fogokat űk abban elrontják.* (14/9) Nehéz lenne kideríteni, hogy Zrínyi korában ez a frazéma milyen formában volt használatos, a kódexek szövegében eltérő vonzatú szerkezetben fordul elő, Baranyai Decsi János gyűjteményében már frazémaként: *Nem fog aranyon rozsdá* formában találjuk meg⁴.

3 A kiemelt szerkezetben a *harap* alaptag főnévi szófajú elem, jelentése az 1600-as évektől először ’avar, lehullott gallyak törmeléke’, majd hamarosan – így Zrínyi vizsgált művében is – ’avarban, nádasban terjedő tűz’ értelművé válik (vö. TESz.)

4 A még ma is használatos *Eszi/marja, mint rozsdá a vasat* szóláshasonlat O. Nagy Gábor gyűjteményében nem található. Helyette *A vasat is elemésztí a rozsdá* fordul elő – ’idővel a legtartósabb, a legkeményebb anyag is tönkremegy’ jelentésben. A Szarvas–Simonyi-féle *Nyelvtörténeti szótár* ezt a frazémát különböző változatban már a kódexek kora óta datálja.

A HASONLATOK SZERKEZETI KÉRDÉSEI

Hasonlattformuson az egy szöveghelyen található hasonlat(ok) egészét értjük, ami Zrínyi eposzában akár egy egész éneket is átfoghat (RAJSLI 2013: 125). Amikor egyetlen hasonlat fordul elő egy szöveghelyen – főként az egyszerű alaki szerkezetűeknél – a hasonló beékelődhet a hasonlított szövegébe: *Jancsár mint az hangya az földet ellepte* (2/39), *Ellenség előtte, mint fövény, el-omlott* (2/63), *Gyalog, mint egy Torony, hordozza nagy bottyát* (3/103), *Deli Vid pediglen, mint az könnyű evét, / Karabulra ugrott, s' járja az sereget* (11/85), *Bán oly rettenetös az Török táborban, / Mint kasza előtt fű hull török halomban* (10/103) – a két utóbbi sor jelentése 'a török úgy hullott halomszámra, mint a fű a kasza előtt'. A számos példa jelzi, hogy az ilyen felépítésű hasonlatszerkezet kedvelt szövegalkotási módja volt Zrínyinek. A szórend a rímképlethez is igazodhat: *Törökök útet megláták messzirül, / Mint ártalmas szélvész hajós lát tengerrül* (11/89), *Futkos kegyetlenül megdühödött Delimán, / Káspiai hegyben mint sívó oroslány* (14/83). Figyelemreméltó a jelzők elhelyezkedése is a hasonlattformusban: *Ő pedig kikapja sereg közt Embrulánt, / Mint nagy saskesellő szép hattyú madarat.* (10/58) – itt a főként „állandó” jelzőként használatos *nagy, szép, ékes, jó* stb. jelzők fordulnak elő.

A hasonlatok megszerkesztettsége, tömbösödése is elemzést érdemel, ugyanis egyetlen szöveghelyen több ilyen stíluselem – halmozottan – is előfordulhat. Ezek a hasonlattformusok főként két-három hasonlatot tartalmaznak, amelyek vagy láncszemként fűződnek egymásba, vagy a fokozás eszközeként egy képet továbbfejlesztve következnek egymás után.

A hasonlatszerkezetek egyik típusa szimmetrikus struktúrát mutat; ismétlődő, párhuzamos szerkesztés lelhető fel a több hasonlatot tartalmazó szöveghelyen: pl. *Holt testek között jár, mint kegyetlen halál, / Török vérben gázol, mint tengerben kűszál* (11/97) – itt a bajvívó bán leírásában a határozós szerkezetek után a *jár, gázol* igék formálják meg a teljes paralel szerkezetet. A párhuzamos szerkesztésnek egy más típusú formáját látjuk a következő textusban: *Lova mint egy madár, maga mint egy tündér / Mert oly könnyen fordul mint esti denevér* (1/77). Többfajta hasonlattípus kombinációja is fellelhető egyetlen textusban, emellett a hanghatás alliteráló jellege is erősíti a csata (ágyúlövés) hangulatát: *Azt tudnád leszakad reád az magas ég / Alól az föld robog repedez mint egy jég* (7/20). A jellegzetes barokk körmondatok formájában összetett hasonlattformusok körvonalazódnak, a párhuzamos szerkesztésű, mellérendelt tagmondatok sora után következik az úgy utalószós főmondat – igazi hasonlatláncot alkotva ezáltal: *Mint harmat nap előtt mint hó az tűz előtt, / Mint álom előttiünk, mint füst az szél előtt / Vagy sebes forgószél mint hajtya az folyhót / Úgy tűnsz el előtt-*

tünk, s kívánságunk előtt. (7/40) – ebben a „hasonlat-alakzatban” több, azonos funkciójú, értékű és kifejtettségű fogalom jelenik meg, a tünékeny élet kifejtésére sorjáznak a képek: *harmat, hó, álom, füst, forgósél.*

Ahogy Szabó Zoltán Balassi hatását véli felfedezni a *Szigeti veszedelem* 7. énekének hajnal-leírásában (vö. SZABÓ 1998: 79), úgy a monumentális hasonlatalakzatok konstruálásában is elképzelhető Balassi stílusformáinak a mintája, amit egy Célia-versrészlet is alátámaszt: *Mint az kevély páva verőfényen hogyan kiterjeszti sátorát, Mint égen szivárván sok színben horgadván jelent esőre órát, Celia oly frissen, új forma sok színben megyen táncban szaporát* (211)⁵. A hasonlított csak hosszas leírás után következik, így fokozva a felsorakoztatott jelenségek hanghatását, majd összehasonlítva Delimán haragjának mértékével: *Tűz sem oly hirtelen, sem puskapattanás, / Sem ama rettentő mennyei villanás: / Mint tatárnak szüve, s' haragja hatalmas* (11/11). A módhasonlítás textusa akár az ének négy sorát is túllépheti, a terjedelmes leírás után csak a következő ének elején jelenik meg a hasonlított az így alaki jelölővel: *Mint fene leopárt [!] ha elveszti kölkét, / S ha előtalálja vadászok seregét, / Rájok mérgét fogát, rájok viszi körmét, / Dárdát halomban ront s' ott veszti életét: / Így dühös Radivoj ellenségre megyen* (9/74–75).

A hasonlatok elhelyezkedése lineáris is lehet, például a következő sorban: *Nem hajlott mint az ág, mint kőszikla állott* (2/49) – e szöveghelyen a két hasonlat jelentése antonímát képez: az ág törekenységét a kőszikla keménységével veti össze. Amadeo di Francesco Zrínyi költészetének jelképeit vizsgálva kiemeli a „szilárd, statikus és az ingatag, mozgó elemek közötti ellentét” jelentőségét (DI FRANCESCO 1979: 305).

Zrínyi kedvelte a hasonlatszerkesztésnek azt a típusát, amikor a hasonlót kifejező részhez – vonatkozó névmással (pl. *(a)ki, (a)mi, (a)mely* stb.) kapcsolódó mondat formájában – annak részletező leírása, ábrázolása társul, helyenként más stílusesszükkel gazdagítva az eredeti képet. Pl. *Le-esik Juranich mint egy szép virágszál / Kit kegyetlen munkás nagy vassal lekaszál, / Avagy ha tovább ki-dül lilium-szál, / Mely szép növényében, tavaszi mezőn áll* (9/73) – itt a végvári hős elesése és a virágszál törekenysége között fedezhető fel a párhuzam, amit a lilium-leírás még erősít. Egy másik szöveghelyen a szerző a vitézek hősiességét részletezi: *Mint ágyubul kilőtt fényes tüzes labdák, / Mellyek levegőben öszvetalálkoznak: / Így cselekesznek ezek vitéz Leventák.* (11/67)

A hasonlatalakzat felépítése olyan is lehet, hogy az egyik textusba beépül egy másik; ilyen a tagmondatlalt kifejtett forma és a középfok + *-nál/-nél* rago-

5 Balassi Bálint Összes versei és Szép magyar comoediája. Szerkesztette és a szöveget gondozta Varjas Béla. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1981.

alak összekapcsolódása a következő szöveghelyen: *Milos Badankovich az kapu mellett áll, / Másfelől Hervoich, mint két magas tölgy⁶-szál, / Az mely Duna parton innenis, túlis áll, / Magasban többinél, s' nagyobb hatalommal.* (10/74)

SZEMANTIKAI ASPEKTUSOK

Már a fenti példák értelmezése során is felmerültek a jelentéstani szempontok, így például a halmozott hasonlatokon belüli ellentét kérdése. A korpuszból látható, hogy Zrínyi gyakran építi a hasonlat alakzatát ellentétre: *Karabul mint madár nem nyom nyomot földön / De, mint süvöltő nyíl, megy olyan sebessen* (13/28) – a maga mögött nyomot nem hagyó, könnyű röptű madár és a sebesen süvöltő szél kerül itt egymással szembe Vid lovának a leírásakor.

Szabó Zoltán a barokk művészi sajátosságai között említi a természet képeinek a halmozását, ami a hasonlatok képanyagára is jellemző (vö. SZABÓ 1998: 68). A hasonlatok lexikai korpuszában az állat- és növényvilág elemei, a természeti jelenségek nagy számban szerepelnek, emellett a képzelt lények és a környezet anyagnevei is megjelennek, sok esetben a barokkos halmozás, túldíszítettség ismérveivel. A legnagyobb mértékben jelen levő állathasonlatokban egyúttal (állandósult jellegű) jelzőt is találunk: *fene/sívó/haragos/dühös/vitéz orosz-lán, könnyű evét 'mókus', elfajzott galamb, sokat csavargó róka, kemény sas* stb. Közöttük is főként a ragadozó állatok (pl. *oroszlán, vadkan, tigris, saskeselyű, ölyv* stb.) gyakori szerepeltetését tartja Szabó barokkos vonásnak (SZABÓ 1998: 79). Az ornitológiai gazdagsághoz terjedelmes leírások párosulnak, mégpedig jellegzetes módon a hasonlított és a hasonló közötti szövegrészben: *Vid várbul kijűve mint egy keselyő-sas / Kinek orra, körme fegyveres és horgas; / Így Deli Vid körül mindenütt fényes vas* (11/49). A természeti jelenségek az eposzra jellemző állandó mozgást, dinamikusságot erősítik: *szél, felhő, szélvész, mennyei villamás 'villámlás', mennykő, forgószél* stb. A várvédő Zrínyi beszédében a *felszél* ° *erdő* ° *ágak* szemantikai jegyek sorjázása a *zúg, szakad* mozgást és hanghatást kifejező eszközeivel együtt nyújt erőteljes képet: *Mint mikor az főlshél Késmárkbul kiszakad, / Ama sűrű fenyős erdő közben akad, / Támaszt zúgást nagyot, nem reked, s nem lankad, / Hajol előtte lágy, és kemény ág szakad.* (5/37) Ezeket a jelenségeket a hasonlatban megfelelő igék egészíti ki: *megy, lebeg, forog, eltűnik, fut, megszűnik, elröpül* stb. „A folytonos mozgásra épülő elbeszélő eljárás mód nemcsak a hősköltemény általános cselekményét határozza meg, hanem mint stilisztikai eszköz is megnyilvánul, a legteljesebben kifejezve Zrínyi életérzését.” (DI FRANCESCO 1979: 293)

A bánt a szerző gyakran hasonlítja a kősziklához, az oroszlánhoz; ismétlődő képként jelenik meg az eposzban az oroszlán és a barlang motívuma: *Nem késik sokáig szigeti Vitéz Bán, / Bátorodik szűve ellenségét látván / Mint az rettenetes örmény oroszlán, / Kijűn barlangjából, ott kinn fegyvert látván* (7/51) – e szöveghely különlegessége, hogy a hasonlat kialakítása (Zrínyi = oroszlán) után a vár–barlang-párhuzam is beépül a szöveg képi világába. Ez a párhuzamos képalkotás a 10. énekben (10/105–106) továbbépül, s a várvédő katonák = oroszláncölkök asszociációval bővül.

Nyilvánvalóan a korszak irányadó stílusának felel meg a fantázialények szerepeltetése is: *mérges sárkány, sívó/dühös ördög, mérges gyík, napkeleti sárkány, óriás*, valamint a *tündér* megjelenése. Pl. a várból kirohanó bán ábrázolásában: pl. *Mint vízi óriás / bán gázol az vérben* (10/98). Ilyen természetfölötti lények gyakrabban szerepelnek a török harcosok leírásaiban: *És mint tüzes lidérc száll le az folyhóbül / Kinek lángos farka szikrázik sok tüztül: / Így Murtuzan basa keresztyénekre dül* (15/69).

ÖSZEGZÉS

A *Szigeti veszedelem* szövegében a hasonlatoknak sokféle szerkezeti formáját találjuk: a két tagmondatban megvalósuló hasonlattípusokat, ezek teljes és egyszerű alaki szerkesztését, valamint a könnyen felismerhető, ún. „sematikus”, explicit felépítésűek mellett a hasonlításnak egyéb, implicit formáit is, mint amilyenek a ragos mondatrészszel, névutóval kifejezett típusok. A hasonlatok gyakran variálódnak más stílusformákkal. A hasonlatok szemantikai vizsgálata a barokk jellegzetes túldíszítettségét mutatja; a monumentális hasonlat-szerkezetekben a természet szépsége, az állat- és növényvilág sokszínűsége, valamint a képzelt lények sokasága van jelen.

Irodalom

- ADAMIK Tamás 1978. Megjegyzések a hasonlatelmélethez. = *Filológiai Közlöny*, 113–26.
- DI FRANCESCO, Amedeo 1979. Kőszikla és forgósél: jelképek a *Szigeti veszedelem*ben. *MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának Közleményei*, XXXI. (3–4): 293–308.
- FEHÉR Erzsébet 1995. Változatok a hasonlatra. In: *Emlékkönyv Szathmári István hetvenedik születésnapjára*. Szerk. LACKÓ Krisztina. Budapest, ELTE. 140–147.
- KEMÉNY Gábor 2002. *Bevezetés a nyelvi kép stilisztikájába*. Budapest, Tinta Könyvkiadó
- RAJSLI Ilona 2013. *Diakrón nyelvi metszetek. Nyelvtörténeti tanulmányok*. Újvidék, Bölcsészettudományi Kar–Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium

SZABÓ Zoltán 1998. *A magyar szépirói stílus történetének fő irányai*. Budapest, Corvina

ZALABAI Zsigmond 1998. *Tűnődés a trópusokon*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó

Felhasznált szótárak

BEKE József szerk.: *Zrínyi-szótár*. Zrínyi Miklós életművének magyar szókészlete. Budapest, Argumentum, 2004.

BENKŐ Loránd főszerk.: *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. I–IV*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1964–1984. Rö.: TESz.

O. NAGY Gábor: *Magyar szólások és közmondások*.³ Gondolat Kiadó, Budapest, 1982.

SZARVAS Gábor–SIMONYI Zsigmond: *Magyar Nyelvtörténeti Szótár I–III*. Budapest, 1890–1893.

Ilona RAJŠLI

POREĐENJA U TEKSTU OPSADA SIGETA

Poređenja su značajna stilaska sredstva u epu Nikole Zrinskog. Ovaj rad se fokusira na tipologizaciju poređenja u tekstu *Opsada Sigeta*, kao i na strukturalnu i semantičku analizu istih. Uzimajući u obzir strukturalna obeležja u tekstu, složene i jednostavne strukture komparacije su jednako prisutne, ali složeni tip je zastupljeniji. Po tipologiji prema sintaksi u analiziranom korpusu poređenje modaliteta je najčešće, ali komparacije se odnose i na predstavljanje mere, na radnju koja se realizuje pomoću stilskih sredstava, kao i na nivo kvaliteta. Sem eksplicitnih, po formi lako prepoznatljivih stilskih elemenata, naročito su izražajni implicitne forme komparacije, gde je veliko semantičko rastojanje između dva elementa poređenja. Posebnu analizu zahtevaju oni delovi teksta, gde se slikovni element može smestiti u graničnu regiju između poređenja i metafore. Studija analizira strukturu poređenja, kao i složene, višeslojne, barokne strukture. U toku semantičke analize u tipičnom korpusu reči javljaju se uglavnom prirodne pojave, šarolikost flore i faune, kao i mnoštvo imaginarnih stvorenja.

Ključne reči: istorija jezika, stilistička analiza, poređenje, Zrinski, *Opsada Sigeta*

Ilona RAJŠLI

SIMILES IN THE TEXT OF SZIGETI VESZEDELEM

The similes are very significant stylistic devices in Zrínyi's heroic poem. The study makes an attempt for the typology of the similes traceable in the text of the *Szigeti veszedelem* [The Siege of Sziget], respectively the structural and semantics examination of the stylistic element. Taking the formal features into consideration

there can be equally found full and plain similes with formal editing in the text, this latter type is present in greater strength. According to the typology with a syntactic approach, in the analysed corpus mode comparison is the most frequent, but the similes may refer to the utterance of measure, to the degree of the act and quality that came about in the stylistic device. Besides the formally easily recognisable (explicit) stylistic elements the implicit forms of comparison are especially expressive, where the semantic distance between the similar and the comparative one is substantial. Those text places deserve particular analysis, where the pictorial element can be put into the boundary of the simile and the metaphor. The study analyses the structural construction of the similes, as well as the figures being composed of several cumulative similes in Baroque style. In the course of the analysis with a semantics aspect, in the characteristic vocabulary of the similes, are primarily touched upon the variety of the natural phenomena, of the wild fauna and flora, and that of the fictional beings.

Keywords: historical linguistics, stylistic analysis, simile, Zrínyi, *Szigeti veszedelem*

UTASI CSILLA

Újvidéki Egyetem, BTK
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
csilla.utasi@gmail.com

AZ OBSIDIO SZIGETIANA HORVÁT FORDÍTÁSA

Zrínyi Péter 1660-ban, Velencében adta ki bátyja, Zrínyi Miklós 1651-es, *Adriai tengernek Syrenaia* című kötetének horvát fordítását. Zrínyi Péter az 1651 és 1655 közötti időszakban fogott hozzá az átültetéshez, ekkorra datálható az *Obsidio Szigetiana* első nyolc énekének fordítását tartalmazó autográf kézirat, melyet ma Bécsben őriznek. Míg kezdetben szövegű fordításra törekedett, addig az eposz nyomtatásban megjelent horvát szövegét a tenger melléki városokban virágzó eposzok jegyeivel ruházta fel. A dolgozat a fordítás társadalmi és kulturális kontextusának feltárásával az időben egymást követő két szövegváltozat különbségére keres magyarázatot.

Kulcsszavak: *Obsidio Szigetiana*, Zrínyi Miklós, Zrínyi Péter, horvát fordítás, reprezentáció, politikai program

Zrínyi Miklós 1651-ben, Bécsben adta ki *Adriai tengernek Syreneia: Groff Zrini Miklós* című kötetét. Zrínyi Péter rövidesen hozzáfogott bátyja gyűjteményének fordításához, a horvát *Syrena*-kötetet pedig 1660-ban, Velencében jelentette meg. 1651 és 1655 között már bizonyosan nekifogott az átültetés munkájának. Az eposz első nyolc énekét tartalmazó, ma az Osztrák Nemzeti Könyvtárban őrzött szöveg maga sem teljes: az elejéről hiányzik az első ének kezdő hét versszak, a nyolcadik ének pedig a nyolcvanadik versszaknál megszakad. A kézirat 1671 után, a Zrínyi Péter kivégzését követő vagyonelkobzási eljárás során került Bécsbe: lehetetlen kideríteni, a fordításból mennyi készült el a 17. század ötvenes éveinek közepén. Zrínyi Péter az eposzt kezdetben szövegűen fordította (a kéziratban például megtartotta az *Obsidio Szigetiana* versformáját), a nyomtatott kötet azonban mind formai jegyei tekintetében, mind szövegében jelentősen eltér az eredetitől.

A horvát *Syrena*-kötethez a két szövegváltozat és az eredeti viszonya ad kulcsot. A kötetet dolgozatomban egyrészt a Zrínyi-fivérek politikai önreprezentációjának szempontjából, másrészt pedig a horvát kötetet formáló irodalmi hagyomány felől vizsgálom.

A POLITIKAI HAZA ÉS AZ EREDET SZERINTI HAZA

Amikor 1637 és 1649 között a fivérek fokozatosan megosztottak a Zrínyi-birtokokon, egyúttal a kulturális és politikai érdekszférákat is felosztották egymás között (BLAŽEVIĆ-COHA 2007: 139). Zrínyi Péternek az osztzkodás során a Velencei Köztársasággal, az Adriai-tenger partvidékével és török uralom alatti Boszniával határolt területen fekvő birtokrészek jutottak, ez a térség volt a török elleni harcának helyszíne is.

A *Syrena*-kötet fordítását Zrínyi Péter a horvát s a tengeremléki határőrvidék minden nemes származású, dicséretre és dicsőségre méltó bátor vitézének ajánlja. Mint írja, három okból cselekszi ezt: először, hogy a világ lássa, micsoda fiakat és vitézeket tart, nevel és becsül ez az ország, annak ellenére, hogy sokaktól elhagyatott és szinte semmibe vett állapotban vagyunk; másodsor, hogy e dicső tettek mint tükörbe tekintve megismerjük, miként és milyen módon szükséges arra törekednünk, hogy keresztény hitünkért, hazánkért és az Úr iránti hűségünkért életünket, vérünket kiontani ne sajnáljuk; harmadszor azért, hogy vele együtt büszkélkedjenek és örüljenek azoknak maradéki, akik régen Zrínyi Miklós bánnal bátran, tisztességgel és szorgalmasan elnyerték a mennyben az örök koronát, mindig legnagyobbra tartva az igaz mondást: *Dulce pro patria mori*. (ZRINSKI 1957: 19)

A horvát *Syrena*-kötetben hangsúlyossá válik a katonai őrvidekhez tartozás és a horvátság tudata. A IV. éneknek azt a jelenét, amikor a szigeti kapitány a siklósi harcokban elesett hősöket búcsúztatja, a korábbi szövegváltozat még szó szerint fordítja: „Kojim blagoslovom hoću vas dičiti, / kršćanski vitezi, š čim ću vas kinčiti?” (347)⁷, a nyomtatásban megjelent szöveg azonban a vitézeket már az ország horvát védelmezőinek nevezi: „Vitezi kršćanski, kruno človičanska, / glavari viteški, obrambo hrvacka” (86) A XIV. ének kezdő reflexiója szigeti kapitányt mint a katonai őrvidek Sarkcsillagát (tramontana pokrajinska) dicsőíti.

Noha Zrínyi Miklós magyarul, Zrínyi Péter pedig horvátul hozta létre irodalmi művét, Bene Sándor mindkét fivér kettős kötődésére figyelmeztet. Egyrészt a politikai értelemben vett hazához (*patria politica*), a Szent István-i államhoz

7 A horvát fordításra itt – és a dolgozat további részében – az irodalomjegyzékben megadott kiadás (ZRINSKI 1957) alapján hivatkozom.

tartozónak vallották magukat, másrészt eredeti hazájukhoz (*patria germana*) való hűségüket, tehát horvátságukat is kiemelték. A fivérek kettős kötődésében nem volt ellentmondás, hiszen a magyar politikai nemzetbe mind a horvát, mind a magyar nemesség beletartozott. Bene Sándor Zrínyi Miklósnak tulajdonítja azt az elképzelést, miszerint a magyar és a horvát nyelvű nemesség a vitézségben versenyez egymással. Ha egyformán vitézségre törekszenek, akkor ebben az erkölcsi értelemben kiegyenlítődik a két nemzet, a morális és a politikai nemzet határa ebben az eszményi állapotban egybeesik. Ezért van az, hogy minél inkább „horvát” Zrínyi Péter műve, a politikai nemzetfogalom szerint annál inkább „magyarrá” válik (BENE 2015: 3, 5).

AZ ÖSSZHANG IKONOGRÁFIÁJA

A horvát kötetet, akárcsak a magyart, összefoglaló, *antiporta* szerepű díszcímlap nyitja meg. Margarita Sveštarov-Šimat szerint a horvát kötet díszcímlapját a két fivér kulturális öntudatát, feladatát megjelenítő „ikonográfiai simulacrum”-nak kell tartanunk, mely a Zrínyi-fivérek más önreprezentációihoz hasonlóan a fivérek összhangja és egyetértése mellett önként vállalt sorsukat is kifejezi. (SVEŠTAROV-ŠIMAT 2012: 353).

Giacomo Piccini metszetének bal alsó sarkában Zrínyi Péter pajzsokkal díszített hajója úszik, kifeszülő vitorláján a könyv címét olvassuk, *Adrianszkoga mora Syrena: groff Zrinszki Petar*, az árboc tetejére csavarodó szalagon pedig a fordító-szerző jelmondatát: *Vincere aut mori*. A bárkát két oldalról tengeri lények fogják közre, a baloldali, a Zrínyi Péternek kulcsot nyújtó triton izmos hátát fordítja a kép szemlélője felé, a neki koronát és borostyánkoszorút (vagy aranyláncot?) felkínáló szirént oldalról, a kagylókürtöt fújó másik tritont pedig szemből látjuk. A kép jobb felső sarkában, öccse bárkáját valamelyest maga mögött hagyva Zrínyi Miklós kagylószerű hajója halad, oldalán a két szirénnel. A vitorla felirata nagy betűkkel hirdeti a hajó kormányosának jelmondatát: *Sors bona nihil aliud*. A tengerben további szirének ringatóznak, arra várva, hogy feltartóztathassák a hajókat, egyikük tanácstalanul széttárja karját, hiába próbálna odaúszni, mindkét hajó túlságosan messze van tőle. A kép jobb szélének teljes felületét a part csipkézett körvonalai foglalják el, a közeli szirénfigurákhoz képest alacsony domborzatot, egy zászlós erőd kicsinyített képmását látjuk, tornyán horvát zászlóval. A politikai program mellett azonban a díszcímlap poétikai állástfoglalást is megfogalmaz. A címlapkép bal felső sarkában angyalfigura – a Fama – fúj harsonát, a teste és hangszere köré tekeredő szalagon a következő latin mondat foglalja össze a horvát *Syrena*-kötet intencióját:

Phoebus avet speculo Felicia vela tueri. A metszeten látható, a tengeren átkelő két hajó egyszerre jeleníti meg a költészet világot harmonizáló képességét és a harmonikus világot, amelyet a költészet példája teremt.

HORVÁT PETRARKIZMUS

Zrínyi Péter saját erudícióját kicsinyelve jegyzi meg kötete ajánlásában, nem törekedett arra, hogy Zrínyi Miklóssal, a bátyjával versengjen, aki fáradhatalan munkával és szorgalmas figyelemmel sok magyar, latin, olasz krónikából sokak számára dicső példaként és tanulságul ugyanezt a históriát elkészítette és lejegyezte. Ellenkezőleg, a költő célját nem adja sorról-sorra vissza, bátyja munkáját csupán követi, a magáét hozzá igazítja. Néhány bekezdéssel később azt is kijelenti, nem deákként (dijak) alkotta meg munkáját, tehát az eredeti mű imitációs eljárásainak visszaadására nem törekedett.

Zrínyi Miklós kötetében az önreflexív helyeken az *enargeiára*, a nyelv látványokat teremtő képességére játszik rá, ebben is Marinót követve. Zrínyi Péter horvát szövege a keletkező művet nem látványként jeleníti meg. A XIV. ének felütését híven fordítja, a versszak folytatásában azonban az eposzelbeszélést a hajózás képe helyett a felhangzó hang metaforájával jelöli: „Ovo sada dična shaja zvezda Zrinska, / ovo tramontana jaka pokrajinska, / Ovo j' pisam ravna, moja rič slovinska, / dugo od nê tmina ostaní maglinska.” (247). Az elbeszélő az *Obsidio* utolsó, számozatlan versszakának fordításában sem a látványt (a dédapa mártírhalálát, melyet a vérrel írt subscriptio metaforája jelenít meg), hanem a felhangzó éneket ajánlja Istennek: „Ti, Bože, u svemu popivkinu ovu / primi, po krvnom ku popisah slovu” (279)

Az újabb értelmezések hívták fel a figyelmet arra, hogy a magyar Syrena-kötet kisebb verseiben a beszélőnek az eposzban kibontakozó identitásmintről való megegyező önazonossága bontakozik ki. A kötetben megszólaló Én irodalmi beszédmódokkal azonosul, majd rendre elhatárolódik tőlük. Az eposz kezdetén kijelenti: „Én, az ki azelőtt ifjú elmével / Játszottam szerelemnek édes versével / Küszködtem Viola kegyetlenségével; / Mastan immár Mársnak hangasabb versével, // Fegyvert s Vitézt éneklek, Török hatalmát / Ki meg merte várni Szulimán haragját” (ZRÍNYI 1980: C2), az *Ariánna* sírásában pedig így beszél: „Én Márst énekelek haragos fegyverrel, / Kínzó szerelmemet, hogy felejtsem evvel” (ZRÍNYI 1980: Nn6) Az irodalmi megszólalásmódok kötetbeli versengését az Orpheusz-versek és a feszülethez szóló himnusz dönti el. Orpheuszhoz, a mitológiai hőshöz a korban a mértéktelen szerelem képzelete társult. Zrínyi első feleségét, Draskovich Mária Eusébiát gyászolja Orpheusz szerepébe bújva.

Első Orpheusz-versének énje a veszteség távlatából egyrészt a végtelen, a kedves halálával nem múlt szerelmet fejezi ki, másrészt azonban, amikor a halál különböző változatait idézi fel, a pogány halálképzeteken áttűnik az Isten hatalmában lévő, keresztény halál képzete is. A szerelem nem morális értelemben, hanem a transzcendencia hatalmához képest bizonyul kevésnek ahhoz, hogy az emberi identitás alapjává lehessen. A himnuszban az Istenhez forduló beszéd, éppen az Isten és ember viszonyának alapvető asszimetriája miatt, olyan helyzetnek bizonyul, melyből lehetetlen kilépni. Az elbeszélő számára a hősi halál ennek a bizonyosságnak a távlatából válik az egyetlen vállalható sorsmintává. Az önreprezentáció egyik oldalát a merész imitációs eljárások jelentik, másik oldalát pedig az, hogy a kötetbeli önmegjelenítés a historia legmagasabb hivatását tölti be: exemplummá válik az olvasó számára. Az identitásminta kijelölése nem teszi érvénytelenné a kötet irodalmi megszólalásmódjait, a mű és a majdani hősi tett a *Peroratio* szerint a hírnév keresésének két egyenértékű módja.

Az eposzt kísérő kisebb költeményeket, ugyanúgy, ahogyan az eposz önreflexív helyeit, Zrínyi Péter a versén egységes szolamává alakítja át. Kötetéből feltehetően azért maradt ki a magyar Syrena-kötetben az *Ariánna* sírására következő címtelen, bukolikus költemény, mert Tityrus és Viola párbeszédét lehetetlen volt egyetlen szolamba foglalni. Az ekhós-versből Zrínyi Péter csupán a második, a verset záró canzenottát fordítja, a költemény első felében a nimfa a műfaj szabályai szerint visszhangozza a strófák záró rímeit.

Az Orpheusz-versek első darabja Zrínyi Péter fordításában a mitológiai hős panaszává egyszerűsödik. A versbeli beszélő egyértelműen reménykedik Eurüdiké viszontlátásában. Elsőként lantját szólítja fel, ne hallgasson, gyászában egész éjjel ne aludjon, Apollótól és Biblistől egyaránt hangja megsokszorozását kéri: „pomozi, Apolo, / dragoga plakati” (287), „I ti Bibliš voda, / pomozi mi sada / suzami zvirati” (288). A költeményben Eurüdiké szépségének és a versén állapotának leírása aposztrophékkal váltakozik. A beszélő a mitológiai hősöktől és természeti jelenségektől ugyancsak hangja megsokszorozását kéri. A vers záradékában a hangos Echóhoz fordul, kéri, ne legyen rá irigy, hogy ő mint a madár énekelhessen, mint társ a társát, akit látni szeretne, szolongathassa: „I ti, Eho glasni, / moj posle žalostni, / nemoj mi zaviditi, // da kot ptica spivam, / drug druga zazivam, / koga želim viditi.” (290)

Az antik auktorok és a kortárs barokk olasz szerzők anyanyelvi imitációjának hiánya fordításának legszembetűnőbb jegye. A horvát befogadók a kötet kisebb verseiben a népszerű petrarkizmus jegyeire ismerhettek, pedig a kötet művelt olvasói az eredeti mű Marino-imitációira is fogékonyak lettek volna. A 15. század harmadik harmadától a tenger melléki városokban egyaránt virá-

goztak a horvát nyelvű petrarkista líra, a dráma és az epika változatai, később pedig a barokk irodalom. Perirat bizonyítja, hogy Giambattista Marino erotikus líráját Dubrovnikban már 1602-ben olvasták, hamarosan fordítói és követői is akadtak (ZOGOVIĆ 1995: 39–41).

A DÉLSZLÁV EPIKUS HAGYOMÁNY

Franjo Miklošić, amikor egy 1663-as, azóta elveszett kézirat nyomán a 19. század közepén közzétette a Szilágyi Mihály konstantinápolyi fogságát elbeszélő hosszúsoros éneket, úgy vélte, az ének lejegyzője Zrínyi Péter lehetett. (BOŠKOVIĆ-STULLI 1973) Az *Opsada sigetska* szövegét a délszláv epikus hagyomány jegyei is formálják. A IX. ének hősei, Radivoj és Juranics bajtársi viszonyát ugyanúgy a pobratim fogalma jelöli, mint például Králjevic Márkó és Szibinyanin Jánkó barátságát a hősi énekekben. A szigeti várat ostromló török harcosok vörösbort (rujno vino) isznak, Cumilla pedig a XII. énekekben könyvet (knjiga) ír Delimánnak, mint az epikus költészet hősei. A záróversszakban Zrínyi Péter eposzát a hősi énekek közkeletű nevével nevezi meg (popivkinja). A hősi epikát különös módon a kisebb költemények is imitálják, Ariánna (a heroida antik műfajában!) a tengert állandó szókapcsolattal (sinje more) szólítja meg

Az abban az időben még szinte csak orálisan élő hősi énekek azonban elsősorban közvetve, a dalmát városokban kiformalódott epikus költemények példájára alakítja Zrínyi Péter szövegét. Zrínyi Péter ugyanúgy, ahogyan Zrínyi Miklós, historiának nevezi eposzát. Petar Hektorović, *Ribanje i ribarsko prigovaranje* (1568) című munkájában, melyben egy Hvar szigete környékén tett, több napos hajókirándulást beszél el, az őt elkísérő két halász szerb módú énekét is feljegyzi. Barátjának, Mikša Pelegrinovićnak írt levelében, melyhez az énekek kottáit is mellékelte, azt válaszolja azoknak, akik szerint a halászok énekét saját verseivel kellett volna helyettesítenie: históriát írt, s mindenki tudja, hogy ezek az énekek ugyancsak az igazságot beszélik el. (HEKTOROVIC 1874: 54–55) Ivan Gundulić tassói elvek alapján megalkotott eposzába, az *Osmanba* helyenként a bugaršćák formulakészletét építi be. (BOJOVIĆ 2015: 323). Ugyanígy tesz Zrínyi Péter is.

Ahogyan a hősköltészet állandó szókapcsolatainak felhasználása a horvát reneszánsz és barokk műepika ismeretét jelzi, ezt bizonyítják a *slovin* népnévből képzett jelzők is az eposzban.

A „szlávság”-nak azt a fogalmát, melyre a dubrovnikai és a tengeremléki szerzők irodalmi műveikben rendre hivatkoznak, a nemzettörténet és az epikus hagyomány elemeire egyaránt támaszkodó városi történetírók dolgozták ki: Mauro Orbini, a dubrovnikai bencés szerzetes 1601-ben kiadott *Il regno*

degli Slavi (A szlávok királysága) című munkájában, Jakov Lukarević olaszul írt Dubrovnik-történetében (*Copioso ristretto de gli annali di Ragusa libri quattro*, 1605), Ludovik Crijević Tuberón latin nyelvű, nyomtatásban először 1603-ban megjelent *Commentarii de temporibus suis* című művében, melynek ötödik könyve Dubrovnik történetét tekinti át.

Zrínyi Péter eposz-fordításának egyik legfigyelemreméltóbb vonása, hogy az elbeszélő arra a szláv önszemléletre hivatkozik, amely a tengerparti városokban jött létre, olyan munkákban, melyek a rendi reprezentáció jegyeit nem tartalmazzák. A szövegalkítás módja ezen a ponton visszavezet a kontextus kérdéséhez. Kérdésként marad meg, hogy Zrínyi Péter kötetében a városi művekben kiformalódott önszemlélet hogyan kapcsolódik a morális nemzethez való tartozás tudatához.

Források

- Petar ZRINSKI 1957 [1660]. *Adrijanskoga mora Sirena*. ured. Tomo Matić. Zagreb: Jazu (Stari pisci hrvatski, knj. 32.)
- ZRÍNYI Miklós 1980 [1651]. *Adriai tengernek Syrenaia: Groff Zrini Miklós*. Budapest: Helikon-Akadémiai.

Irodalom

- BENE Sándor 2015. *Orfeji na Jadranu. O pjesništvu Nikole i Petra Zrinskog. = Književna smotra*, 47 (177/3). 31–44.
- Zrinka BLAŽEVIĆ, Suzana COHA 2007. Zrínyi Péter – a hősteremtés irodalmi modelljei és stratégiái. ford. BENE Sándor. In: *A Zrínyiek a magyar és horvát történelmében*. szerk. BENE Sándor, HAUSNER Gábor. Budapest: Zrínyi Kiadó. 137–164.
- Zlata BOJOVIĆ 2015 [2014]. *Istorija dubrovačke književnosti*. Beograd: Srpska književna zadruka.
- Maja BOŠKOVIĆ-STULLI 1973. *Popevka od Svilojevića. Iz ostavštine Petra Zrinskog* = *Narodna umjetnost* 9, 1. 23–38.
- Petar HEKTOROVIĆ 1874 [1568], *Pismo Mikši Pelegrinoviću*. In: *Stari pisci hrvatski*. Zagreb: JAZU. 54–
- Margarita SVEŠTAROV-ŠIMAT 2012. *Dioskurska ikonografija braće Nikole i Petra Zrinski u 17. stoljeću (Zrinska concordia u metafori i alegoriji)*. In: *Susreti dviju kultura. Obitelj Zrinski u mađarskoj i hrvatskoj povijesti*. Zbornik radova. ured. Sándor BENE, Zoran LADIĆ, Gábor HAUSNER. Zagreb: Matica hrvatska. 353–382.
- Mirka ZOGOVIĆ 1995. *Marino i dubrovačka književnost*. Novi Sad: Matica srpska.

Čila UTAŠI

HRVATSKI PREVOD EPA NIKOLE ZRINSKOG *OBSIDIO SZIGETIANA*

Petar Zrinski hrvatski prevod zbirke svoga brata, koji je pod naslovom *Adriai tengernek Syreneaia* objavljen 1651. godine, je izdao 1660. godine, u Veneciji. Prevodom je započeo u periodu između 1651. i 1655. godine, na ovaj period se, naime, datira autografski rukopis, danas čuvan u Beču, koji sadrži prevod prvih osam pevanja epa *Opsidio Szigetiana*. Na početku se Petar Zrinski trudio da načini veran prevod, međutim u u štampanoj verziji svoga epa je već ugradio elemente epova nastalih na Primorju. Studija, opisjući društveni i kulturalni kontekst prevoda, traži odgovor na razlike između prvobitne i kasnije forme ovog prevodnog teksta.

Ključne reči: *Obsidio Szigetiana*, Nikola Zrinski, Petar Zrinski, hrvatski prevod, samoreprezentacija, politički program

Csilla UTASI

CHROATIAN TRANSLATION OF THE *OBSIDIO SZIGETIANA*

Péter Zrínyi published the Croatian translation of his brother's, Miklós Zrínyi's volume entitled *Adriai tengernek Syreneaia* [The Siren of the Adriatic Sea] from 1651. Péter Zrínyi started the translation in the period between 1651 and 1655, at this time is datable the autograph manuscript containing the translation of the first eight songs of *Obsidio Szigetiana*, today preserved in Vienna. As long as he aimed at accurate translation, granted the Croatian text of the printed epic with the features of the epics prospering in the littoral cities. By the exposure of the social and cultural context of the translation, the study is in search of the reason for the difference between the two readings following each other in time.

Keywords: *Obsidio Szigetiana*, epic, Miklós Zrínyi, Petar Zrinski, croatian translation, self-representation, political program

FORDÍTÁS ÉS NYELVÉSZET

PÁPISTA ZSOLT

Újvidéki Egyetem, BTK
Német Nyelv és Irodalom Tanszék
zolt.papista@ff.uns.ac.rs

A FORDÍTÁS FORDÍTÁSA: A NÉMET FORDÍTÁS HATÁSA A MAGYAR VISSZAFORDÍTÁSOK KOMMUNIKATÍV DINAMIZMUSÁRA⁸

A dolgozat azt vizsgálja, hogy hogyan hat ki egy magyar szöveg német fordítása olyan szövegek kommunikatív dinamizmusára, amelyek ennek a német fordításnak a visszafordításai magyar nyelvre. A szerző összesen öt szöveget elemez a téma-réma tagolásuk szempontjából: Kosztolányi Dezső *Pacsirta* című művének első fejezetét, annak német fordítását, valamint három hallgatói fordítást, amelyek a német szöveg visszafordításai voltak. Az elemzés kimutatta, hogy a német szöveg nem volt jelentős kihatással a hallgatói fordítások rematikus szakaszaira. Ezzel szemben a tematikus szakaszok számára jelentős mértékben kihatott a német fordítás, mivel egyrészt (kisebb mértékben) ahhoz vezetett, hogy bizonyos (az eredeti szövegben található) tematikus szakaszok a hallgatói fordításokból hiányozzanak, és másrészt (lényegesen nagyobb mértékben) növelte is a tematikus szakaszok számát.

Kulcsszavak: fordítás, kommunikatív dinamizmus, téma-réma, Kosztolányi Dezső, *Pacsirta*

I. BEVEZETÉS

A jelen dolgozat annak vizsgálatát tűzi ki célul, hogy egy magyar irodalmi szöveg német fordításának kommunikatív dinamizmusa miként befolyásolja olyan szövegek téma-réma tagolását, amelyek ennek a német fordításnak a

⁸ A jelen dolgozat az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karának doktori képzésén *A diskurzus kommunikatív perspektívája* nevű tantárgy keretében készült el. Témavezető: DR. PÁSZTOR KICSÍ MÁRIA, docens.

magyar fordításai (azaz a magyar szöveg visszafordításai). Tekintettel arra, hogy a magyar és a német két különböző nyelvcsaládhoz tartozik, hogy a német SVO szórendű nyelv, míg a magyar SOV szórendű, valamint hogy a német nyelv lényegesen kötöttebb szórenddel rendelkezik, mint a magyar hipotézisünk az, hogy a német fordítás jelentős mértékben kihat mind a tematikus szakaszok, mind a rematikus szakaszok számára a visszafordított szövegekben. Az elemzés alapjául Kosztolányi Dezső *Pacsirta* című művének első fejezetét, annak német fordítását, és a német fordításnak három magyar fordítását vettük.

A dolgozat először a téma-réma fogalompárral kapcsolatos szakirodalom rövid áttekintésére törekszik, majd részletesen bemutatja az elemzés eredményeit és a levont megfigyeléseinket.

II. A TÉMA (TEMATIKUS SZAKASZ) ÉS A RÉMA (REMATIKUS SZAKASZ) FOGALMA

A szöveg téma-réma tagolásáról szóló vita a nyelvészetben viszonylag új jelenség, amely keretében először arra törekedtek, hogy nyelvpszichológiai alapokra vezessenek vissza olyan grammatikai kategóriákat, mint az alany és az állítmány. Ezzel összhangban PAUL (1920: 125) állítása szerint a pszichológiai alany az, amire a beszélő szeretné, hogy a hallgató gondoljon, azaz amire a figyelmét igyekszik terelni, míg a pszichológiai állítmány az, amit a hallgatónak erről gondolnia kell – a pszichológiai állítmány ebben az értelemben jelentősebb, és ebből kifolyólag nyelvi szempontból is kiemeljük a mondathangsúly vagy a szórend segítségével. Felfigyelt arra, hogy egy olyan mondatrész, amely grammatikai szempontból az alanynak számít, pszichológiai szempontból az állítmány is lehet.

Ennek a jelenségnek magyarázatára vezette be AMMANN (1928: 153) a téma-réma fogalompárt, miközben a témát az üzenet tárgyának tekintette, a rémát pedig az új információnak, annak, amit a beszélő a hallgatónak a témáról mond. Azonban egy mondatra vonatkozó és egy szövegre vonatkozó koncepció összevonása bizonyos zavarodáshoz és vitához vezetett, így még ma is szemben állnak egymással a mondatra fókuszáló (mint például ABRAHAM 1991) és a szövegre fókuszáló (mint például LÖTSCHER 1987) elméletek.

A prágai iskola megalapítója, MATHESIUS (1929) vezette be a *funkcionális mondatperspektíva* fogalmát, és ezzel létrehozta a téma és réma mai napig tartó kutatásának alapjait. Ezzel összhangban megkülönbözteti a mondat perspektíváját meghatározó szubjektív és objektív szórendet, valamint pontosabban meghatározza a téma-réma fogalompárnak nyelvpszichológiai alapjait: a téma a megnyilatkozás alapját képviseli, a viszonylag ismert információt, a réma pedig

valami viszonylag újat fejez ki, ami az üzenet mondanivalójának a lényegét képezi (1929: 6). Erre a felfogásra alapozva azonban számos lényegében eltérő felfogás született a téma és a réma természetével kapcsolatban, melyek attól függően különböztek, hogy az egyes nyelvészek mire összpontosítottak kutatásaikban.

Akik a mondat szerkezetre összpontosítottak (lásd pl. CHOMSKY 1965 és DIK 1978), a téma-réma fogalom párt a mondat felszíni struktúrájának tagolására igyekeztek alkalmazni. Így például az angol nyelvre vonatkozóan a témát (*topic*) általában a mondat legelején elhelyezkedő elemként definiálták, míg szerintük a mondat többi részét a réma (*comment*) képezi.

Akik nyelvpszichológiai szempontból közelítették meg ezt a fogalom párt (lásd pl. CHAFE 1976), a szövegkörnyezetből, az adott szituációból, a hosszútávú memóriából ismert korábbi információt a témával azonosítják, és ezzel szemben az újonnan befogadott információ a réma.

A szemantikai megközelítés képviselői (lásd pl. DANEŠ 1970) valójában a logikai alany és állítmány nyelvpszichológiai koncepciójára alapoznak, viszont nem grammatikai jegyekre hivatkoznak. DANEŠ (1970: 72) állítása szerint szinte minden mondat szemantikája tagolható a téma és a réma fogalmai szerint, ugyanis minden mondatban megkülönböztethetjük azt, amiről valamit mondunk, és azt, amit mondunk róla, miközben a réma ezt a mondanivalót képviseli a legszűkebb értelemben.

Végül azok, akik az információ súlyát vették alapul (lásd pl. FIRBAS 1975), megkülönböztetik az információnak súlypontját, amely a mondatban általában az állítmány, valamint egy mondatkörnyezetet, amely a háttérbe szorul. Ez a felfogás szerint függetlenül attól, hogy ismert-e vagy sem, egy információ többé vagy kevésbé releváns lehet egy adott kifejezés keretében, ami gyakran a mondat hangsúly segítségével jut kifejezésre. FIRBAS bevezeti a *kommunikatív dinamizmus* fogalmát, ami annyit jelent, hogy egy mondatnak minden eleme a kommunikatív dinamizmusnak egy bizonyos fokával rendelkezik, és ez alatt azt érti, hogy az egyes mondatelemek különböző mértékben járulnak hozzá a kommunikáció további fejlesztéséhez (1975: 3). Ez a felfogás szerint a témának az az ismertetőjele, hogy a kommunikatív dinamizmusnak legalacsonyabb fokával rendelkezik, míg a rémára ezzel szemben a kommunikatív dinamizmusnak magas foka jellemző.

Ezzel összhangban azonban felvetődik a rematikus szakasz belső tagolódásának kérdése, mivel a rematikus szakaszon belül is elkülöníthetők különböző kommunikatív fontossággal rendelkező szakaszok. Ezzel kapcsolatban (elsősorban a magyar nyelvre vonatkozóan) KLAUDY (1987) felfogását képviseljük, amely szerint olyan mondatokban, amelyekben „a rematikus szakasz valamilyen

determinált névszói bővítménnyel kezdődik és utána „gyenge” igei állítmány⁹ következik, elkülönítjük a rematikus csúcsot, mivel az ilyen rematikus szakaszokban az igei állítmány után következő rész már csökkenő kommunikatív töltésű. A rematikus szakasznak ezt a típusát *ereszkedő rémának* nevezzük” (1987: 28). Az olyan mondatokban azonban, amelyekben „a rematikus szakasz „erős” igei állítmánnyal¹⁰ kezdődik, nem különítünk el rematikus csúcsot, mivel ilyenkor a rematikus szakasz elején álló erős igei állítmány az összes utána következő bővítménynek nagyjából egyenletes kommunikatív töltést ad. A rematikus szakasznak ezt a típusát *egyenletes rémának* nevezzük” (u.o.).

A magyarrá kizárólag az egyenletes és az ereszkedő rématípus a jellemző, viszont emellett KLAUDY az orosz nyelvre hivatkozóan egy harmadik rématípust is megkülönböztet olyan mondatoknál, amelyeknél „a rematikus szakasz elején gyenge igei állítmány van, utána [pedig] egy vagy több mondatszintű bővítmény következik” (1987: 78). Az ilyen rématípusokat *emelkedő rémának* nevezi.

A kommunikatív szakaszhatár és a rematikus csúcs kijelölésének mechanizmusát a magyar mondatokban KLAUDY (2004: 400) a következő táblázatban foglalja össze:

	Regresszív jelölés: ←	Rémajelölők	Progresszív jelölés:
1.	[TSZ] ←	[erős szemantikai töltés: ige	⇒RSZ folyt.] egyenletes réma
2.	[TSZ] ←	[(RCS)← gyenge szemantikai töltés: ige	⇒RSZ folyt.] ereszkedő réma
3.	[TSZ] ←	[módosító + ige	⇒RSZ folyt.] egyenletes réma
4.	[TSZ] ←	[(RCS)← ige + módosító	⇒RSZ folyt.] ereszkedő réma
5.	[TSZ] ←	pozitív jelentés: határozószó (<i>gyakran, mindig, nagyon</i>)	⇒RSZ folyt.] egyenletes réma
6.	[TSZ] ←	negatív jelentés: határozószó (<i>kevésbé, ritkán, sosem</i>)	⇒RSZ folyt.] ereszkedő réma

9 Gyenge igei állítmány alatt minden olyan módosított igealakot értünk, melyben a módosító az ige után áll, és minden olyan módosító nélküli igealakot, melynek gyenge szemantikai töltése van (pl. *okoz, vezet* stb.) (KLAUDY 1987: 29).

10 Erős igei állítmánynak nevezünk minden olyan módosított igealakot, melyben a módosító (pl. igeekötő) az ige után áll, és minden módosító nélküli igealakot, melynek erős szemantikai töltése van (pl. negatív tartalmú igék, mint *hátráltat, akadályoz* stb.) (KLAUDY 1987: 28-29).

7.	[TSZ] ⇐	[(RCS ⇐	is)	⇒RSZ folyt.] egyenletes réma
8.	[TSZ] ⇐	[(RCS ⇐	sem)	⇒RSZ folyt.] ereszkedő réma
9.		[TSZ] ⇐	[(éppen, <i>nemcsak</i> + fn	⇒RCS) RSZ folyt.] ereszkedő réma
10.		[TSZ] ⇐	[(éppen, <i>nemcsak</i> + ige	⇒RSZ folyt.] egyenletes réma
11.		[TSZ] ⇐	[(<i>nem</i> + fn	⇒RCS) RSZ folyt.] ereszkedő réma
12.		[TSZ] ⇐	[(<i>nem</i> + ige	⇒RSZ folyt.] egyenletes réma

Táblázat 1

Jelmagyarázat: TSZ = tematikus szakasz, RSZ = rematikus szakasz, RCS = rémacsúcs, ⇐ = reg- resszív jelölés, ⇒ = progresszív jelölés, (...) = a rémacsúcs határai, [...] = a TSZ és RSZ határai

A német nyelvben azonban másképp történik a tematikus és rematikus szakaszok kijelölése, mint a magyarban, ami elsősorban annak a következménye, hogy a német nyelv szórendje kimondottan kötött, míg a magyar nyelv kevésbé kötött szórendet alkalmaz. A német nyelv mondatstruktúráját illetően lényeges kiemelni az ún. mondatkeretet, amelyet az igei komplexum finit (ragozott) és infinit (ragozatlan) részei képeznek, így elválasztva az *előmezőt*, a *középmezőt* és az *utómezőt*:

Der Student	hat	am Dienstag	versucht,	die Prüfung zu bestehen.
ELŐMEZŐ	bal keret	KÖZÉPMEZŐ	jobb keret	ÚTÓMEZŐ

A német nyelvben a mondatkeret bal eleme az, amely lényeges a tematikus és a rematikus szakasz meghatározásakor, mivel általában az előmezőn elhelyezkedő mondatrész az, amely a téma szerepét veszi át, mivel ez hordozza a normális téma-réma tagolásnál a legkisebb mondathangsúlyt (HENTSCHEL 2010: 366). Míg a tematikus szakasz mindkét nyelvben a mondat elején helyezkedik el, a magyar mondatnak a fókuszáig tart ez a szakasz, így több frázis is lehet tematizált (topikalizált), a német mondatban azonban a mondatkeret egyértelműen jelöli a tematikus szakasz határát (PÉTERI 2005: 223). Amennyiben azonban az első szintaktikai helyet a ragozott ige foglalja el, ez mindkét nyelvben a tematikus szakasz (topik) hiányát jelöli (É. KISS 1992: 89).

III. AZ ELEMZÉS

A jelen dolgozatban a kommunikatív dinamizmusra összpontosítva vizsgáltuk Kosztolányi Dezső *Pacsirta* című művének első fejezetét, annak német nyelvű fordítását, valamint három hallgatói fordítást, amelyek a német szövegnek a magyar nyelvre való visszafordításai. A hallgatói fordításokat az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Kar Német Nyelv és Irodalom Tanszékének hallgatói készítették az eredeti magyar szöveg előzetes olvasása nélkül. Az érdekelt bennünket, hogy hogyan hatott ki a visszafordítás során a német szöveg a hallgatói fordítások téma-réma tagolására (az eredeti mű téma-réma tagolásával összevetve). Ennek érdekében az öt szövegben minden mondatot a kommunikatív dinamizmusuk szerint tagoltunk. A hallgatói fordításokban csak az olyan eltéréseket vettük figyelembe a kommunikatív dinamizmust illetően (tehát azokat a Kosztolányi eredeti szövegétől téma-réma eloszlásban eltérő szövegrészeket), amelyeket a német fordítás sajátosságaira lehetett visszavezetni. Azok az eltérések, amelyek a fordítónak ettől független változtatásait képviselték nem relevánsak a dolgozatban kitűzött cél szempontjából, így nem vettük őket figyelembe.

1. Számítási adatok

A szövegek numerikus elemzésének eredményeit a következő táblázatokba foglaltuk össze:

A tematikus szakaszok száma	
Az eredeti	77
A német fordítás	106
Hallgatói fordítás 1	92
Hallgatói fordítás 2	75
Hallgatói fordítás 3	87

Táblázat 2

A rematikus szakaszok sz. (összes)	
Az eredeti	143
A német fordítás	145
Hallgatói fordítás 1	145
Hallgatói fordítás 2	145
Hallgatói fordítás 3	146

Táblázat 3

Az ereszkedő rémák száma	
Az eredeti	83
A német fordítás	10
Hallgatói fordítás 1	84
Hallgatói fordítás 2	88
Hallgatói fordítás 3	97

Táblázat 4

Az egyenletes rémák száma	
Az eredeti	60
A német fordítás	67
Hallgatói fordítás 1	61
Hallgatói fordítás 2	57
Hallgatói fordítás 3	49

Táblázat 5

Az emelkedő rémák száma	
Az eredeti	0
A német fordítás	68
Hallgatói fordítás 1	0
Hallgatói fordítás 2	0
Hallgatói fordítás 3	0

Táblázat 6

2. Megfigyelések: a rematikus szakasz

Az elemzés számbeli eredményei azt mutatják, hogy a német fordítás a hallgatói fordításokban előforduló rematikus szakaszok számára nem volt jelentősebb kihatással. Ennek az az oka, hogy az eredeti magyar szöveg és a német fordítás rematikus szakaszainak száma szinte teljesen megegyezik. Ebből arra lehet következtetni, hogy a német és a magyar nyelv között nincsenek olyan rendszerbeli eltérések, amelyek a fordítás során csökkentenék vagy növelnék a rematikus szakaszok számát, így az olyan eltéréseket, amelyek a németről való fordítás során előfordulnának egy magyar szövegben teljes mértékben a fordító egyéni eljárás módjával magyarázhatnánk.

Amennyiben azonban megfigyeljük a rematikus szakaszok egyes típusaira vonatkozó számbeli adatokat, néhány figyelemre méltó dolgot észre kell vennünk. Az adatok tükrözik azt a különbséget a magyar és német nyelv között (a kommunikatív dinamizmust illetően), hogy a német nyelvre jellegzetes az emelkedő rématípus, amelynél a rematikus szakasz elején (a mondat keret bal elemének helyén) egy gyenge szemantikai töltésű ige található, amelyet egy vagy

több mondat szintű bővítmeny követ – a magyarban másképp szokás a mondatokat hangsúlyozni, így kizárólag egyenletes és ereszkedő rémátípust különböztetünk meg. Az elemzés kimutatta, hogy az emelkedő rémákat a magyarra való fordításban a hallgatók főleg ereszkedő rémával fordították (bár elszórtan egyenletes réma is előfordult, amit az (1c) példamondat bizonyít):

- (1a) [_TApa gondosan] [_R(_{RCS}selyempapírba) pakolta.]
- (1b) [_TVater] [_Rwickelte sie sorglich in Seidenpapier.]
- (1c) [_TApa gondosan] [_Rbecsavarta selyempapírba.]
- (1d) (...) [_Tamit az apa] [_R(_{RCS}gondosan selyempapírba) csomagolt.]
- (1e) [_TApa gondosan] [_R(_{RCS}selyempapírba) csomagolta.]

Azonban, ha pontosabban megvizsgáljuk a fordításokat, arra a következtetésre jutunk, hogy ezt nem lehet szabályszerűségnek tekinteni a németről magyarra való fordítás során, mivel a magyar fordításokban nem az emelkedő rémátípus hatására fordultak elő ereszkedő rémátípusok, hanem az adott igei állítmány szemantikai töltése (erős vagy gyenge szemantikai töltés) volt a meghatározó tényező. Ahogyan azt az (1c) példán is lehet látni, a német *wickeln* igének igekötős fordítása is van (*becsavar*), amely erős igei állítmány lévén egyenletes rémát vezet be.

Ennek megfelelően számos esetben, amelyben az eredeti szöveg igekötős igét alkalmazott, a hallgatói fordítások is igekötős igét alkalmaztak, főleg amennyiben igekötő mentes szinonímát nem lehetett találni. Ilyen esetekben az eredeti szöveg és a hallgatói fordítások egyaránt egyenletes rémát alkalmaztak.¹¹ Erre jó példa az eredeti szövegben található *odakészít* ige, amelyet ugyan más igekötővel lefordítottak a hallgatók, de igekötő nélkül nem:

- (2a) (...) [_Tmelyet leányuk már gondosan] [_Rodakészített.]
- (2b) (...) [_Talles] [_Rvon ihrer Tochter schon sorglich herausgelegt.]
- (2c) (...) [_Tmindezt lányuk gondosan] [_Rkitervezte.]
- (2d) (...) [_Tmindazt], [_Tamit a leányuk már előre szorgosan] [_Rkikészített.]
- (2e) (...) [_Ta lányuk mindezt már gondosan] [_Rkikészítette.]

11 Természetesen ennek fordított esetei is előfordultak, amelyekben az eredeti és a hallgatói fordítások mind egyaránt egyenletes rémát alkalmaztak, mivel egy adott gyenge szemantikai töltésű állítmányt csak egy másik gyenge szemantikai töltésű szinonímával, illetve ugyanazzal az állítmánnyal lehetett lefordítani.

Továbbá, amint az a számbeli eredményeken látható, a német szövegben tíz esetben ereszkedő rémát tudtunk meghatározni. Ezek olyan esetek, amelyekben bizonyos rémajelőzők (*auch, nur, nicht einmal, gar, also*) segítségével egy mondatrész, amely az előmezőben helyezkedett el, rematikus csúcscsá vált, így a mondat többi részére csökkenő kommunikatív dinamizmus volt jellemző:

- (3) [_{KR}(_{RCS}Nur in den Reisekorb auf dem Tisch) legten sie noch das eine und andere:] (...)
- (4) [_{KR}(_{RCS}Nicht einmal zu Mittag essen) konnten sie in Ruhe,] (...)
- (5) [_R(_{RCS}Jetzt) aber waren sie fertig.]

Ezeket az ereszkedő rémákat a hallgatói fordításokban túlnyomórészt szintén ereszkedő rémával fordították (az első az esetek 70%-ban, a második az esetek 90%-ban, a harmadik az esetek 80%-ban), mivel az adott rémajelőzők magyar fordításai szintén rémacsúcsot generáltak. Azonban érdemes figyelembe venni, hogy a németben ennél több mondat is volt, amelyben rémacsúcsot találtunk, ám azokat a rematikus szakaszokat nem tudtuk ereszkedő rémáknak minősíteni, mert egyrészt a rematikus csúcs nem a rematikus szakasz elején helyezkedett el, másrészt pedig nem következett utána további mondatrész sem, így a kommunikatív dinamizmus szempontjából inkább az emelkedő rémához hasonlított:

- (6) [_TVater] [_Rblickte auch (_{RCS}auf seine Taschenuhr),] (...)
- (7) [_TMan] [_Rsah (_{RCS}nur ihr schwarzes Haar),] (...)
- (8) [_REs kam vor], [_Tdass sie] [_Rnicht einmal (_{RCS}aufblickte)] (...)

Külön rematikus szakaszoknak tekintettünk azokat az eseteket, amelyekben az író egy elemet kettősponttal elválasztva kiemelt a mondatból, hogy kihangsúlyozza azt:

- (9a) [_TA falinaptár a tükör mellett, az erős verőfényben] [_Rföltüntette a hónapot, napot:] [_RSzeptember 1. péntek]
- (9b) [_TDer Wandkalender neben dem Spiegel] [_Rgab imstarken Schlaglicht Tag und Monat an:] [_R1. September, Freitag.]
- (9c) [_TA tükör melletti falinaptár] [_R(_{RCS}erős fényben úszva) jelezte a hónapot és a napot:] [_Rszeptember 1-je, péntek.]
- (9d) [_TA tükör melletti falinaptár] [_R(_{RCS}erős beverődő fényben) adta meg a napot és hónapot:] [_Rpéntek, szeptember 1.]
- (9e) [_TA tükör melletti falinaptár] [_R(_{RCS}az oldalról beverődő éles fényben) jelenezte a napot és a hónapot:] [_Rszeptember 1-je, péntek.]

Kiemelnénk továbbá egy példát, amely befolyásolta a hallgatói fordítások kommunikatív dinamizmusát annak a rendszerbeli eltérésnek köszönhetően, hogy a német ragozott (finit) igének a mondatban a második szintaktikai helyet kell efoglalnia, míg a magyarban az ige helye kevésbé kötött:

- (10a) [_TAz ebédlő támlás díványán] [_R(_{RCS}nemzetiszín zsinegdarabok, cukor-spárga-végek, papírok foszlányai) heverték] [_R(_{RCS}s a helyi újság szét-szagatott példánya)], (...)
- (10b) [_TAuf dem Sofa im Esszimmer] [_Rlagen rotweißgrüne Kordeln, Enden von Paketschnuren, Papierfetzen und ein zerrupftes Exemplar der Lokalzeitung,] (...)
- (10c) [_TAz ebédlő kanapéján] [_R(_{RCS}piros-fehér-zöld spárga, csomagoló zsinórok végei, papírdarabok és a helyi újság széttépett példánya) hevert], (...)
- (10d) [_TAz ebédlő díványján] [_R(_{RCS}nemzeti színekben tündöklő **kokárdák**, csomagoló szallagok végei, papírfecnik és egy helybéli újság megtépázott példánya)], (...)
- (10e) [_TAz ebédlőben a diványon] [_R(_{RCS}piros-fehér-zöld spárgák, csomagolószalagok végei és papírdarabok) heverték, [_Rvalamint (_{RCS}a helyi újságnak egy széttépett példánya)], (...)

Ahogy az (10)-es példa illusztrálja, a német fordításban a négy felsorolt alany közül Kosztolányi úgy emelte ki a negyediket („a helyi újság”), hogy a mondat állítmányát a harmadik alany után helyezte, így a negyedik alany egy újabb, különálló rémacsúcsot alkotott.¹² A németben ezt a fordító nyelvtani korlátok miatt nem tehette meg, így az igének a második szintaktikai pozícióra kellett kerülnie, és ezzel a negyedik alanyt nem emelte ki a többi közül. Ez ahhoz vezetett, hogy két hallgatói fordításban (10c és 10d) úgyszintén nem emelték ki a negyedik alanyt. Figyelembe véve, hogy a német nyelv az SVO szórendet alkalmazza, míg a magyar a SOV szórendet, a hallgatói fordításokban az ige a felsorolás végére került. A (10d) példa azt mutatja, hogy a fordító emiatt úgy érezhette, hogy a negyedik alany és a hozzá fűződő alárendelt mellékmondat kapcsolata bizonyos mértékben megszakad, ezért az ígét a mondat szerkezet legvégére, a mellékmondat után helyezte.

12 Olyan módon alkotott új rémacsúcsot, hogy az előző felsorolásra vonatkozó állítmény a negyedik alany is vonatkozik, így bár az ige nem imszéltödik a lexikális szinten, mégis hatást gyakorol az alanyra és gyenge állítmény lévén rematikus csúcsá változtatja.

Figyelemre méltó az a jelenség is, hogy egy adott mondat állítmánya akár az azt követő mellékmondatra is kifejthette hatását. Ilyen esetekben a mellékmondatnak nem volt saját állítmánya, viszont a benne foglalt mondatrészek az előző mondatban szereplő állítmány hatására rematizálódhattak, és amennyiben gyenge igei állítmányról volt szó, rematikus csúcscsá vált (a 11b és a 11d példában ez nem történt meg):

- (11a) [_{KR}(_{RCS} Fejét csóválva már sietett is) a folyosóra], [_Tonnan] [_R(_{RCS} a leányszobába)], (...)
- (11b) [_{KR} Kopfschüttelnd eilte sie in den Flur hinaus und von dort ins Mädchenzimmer, (...)
- (11c) [_{KR}(_{RCS} Fejét rázva) sietett a folyosóra], [_Tonnan pedig] [_R(_{RCS} a lányszobába)], (...)
- (11d) [_{KR}(_{RCS} Fejét csóválva) sietett a folyosón keresztül a leányuk szobájába], (...)
- (11e) [_{KR}(_{RCS} Fejét rázva) sietett kifelé a folyosóra], [_Tés onnan] [_R(_{RCS} a leányszobába)], (...)

Hasonló jelenség figyelhető meg olyan felsorolásoknál is, amelyeknek elemei szervesen kapcsolódnak a felsorolást bevezető mondat állítmányához:

- (12a) [_R(_{RCS} Csak még az asztalon levő utazókosárba) tettek be egyet-mást:] [_R(_{RCS} a csipkés női bugyogót)], [_R(_{RCS} a blúzt)], [_R(_{RCS} a mamuszt)], [_R(_{RCS} a cipőgombolót)], (...)
- (12b) [_{KR}(_{RCS} Nur in den Reisekorb auf dem Tisch) legten sie noch das eine und andere:] [_Rdie Spitzenunterhose], [_Rdie Bluse], [_Rdie Filzpantoffeln], [_Rden Schuhknöpfer], (...)
- (12c) [_{KR}(_{RCS} Csak az asztalon levő útikosárba) tettek még egy s mást:] [_R(_{RCS} a csúcsos alsóneműt)], [_R(_{RCS} a blúzt)], [_R(_{RCS} a nemezelt házipapucsot)], [_R(_{RCS} a cipőhúzó)], (...)
- (12d) [_{KR}(_{RCS} Még csak az utazási kosárba) rakosgattak ezt, azt, amazt:] [_R(_{RCS} a csipkés alsónadrágot)], [_R(_{RCS} a zubbonyt)], [_R(_{RCS} a filcpapucsot)], [_R(_{RCS} a cipő gombokat)]; (...)
- (12e) [_{KR}(_{RCS} Már csak az asztalon lévő útikosárba) helyeztek ezt-azt:] [_Ra csipkés alsóneműt], [_R(_{RCS} a blúzt)], [_R(_{RCS} a filcpapucsot)], [_R(_{RCS} a cipőhúzó)] (...)

Mivel ilyen esetben a felsorolást bevezető mondat állítmánya a felsorolt elemek mindegyikét külön-külön uralja¹³, mindegyik elemet különálló rémának tekintettünk. Ezzel összhangban, amennyiben gyenge szemantikai töltésű ígéről volt szó, a magyar szövegekben mindegyik rémát egyben rémacsúcsként is kezeltünk.

Végül az elemzés azt is kimutatta, hogy amennyiben a német fordításban a fordító felcserélte a tematikus és a rematikus szakasz sorrendjét, ezt a hallgatói fordítások is átvették:

- (13a) [_{KR}Becsúszttatták a sűrűfésűt a válaszfalán levő vászontáskába,][_Taztán]
[_Rösszeszíjzták], (...)
- (13b) [_TNachdem sie den enggezahnten Kamm in die Leinentasche des
Mittelteils gesteckt hatten], [_Rmachten sie ihn zu] (...)
- (13c) [_TMiután] [_R(_{RCS}a hiányos fogazatú fésűt a középső rész lentáskájába)
tették], [_Rbecsúzták] (...)
- (13d) [_TMiután] [_R(_{RCS}a sűrű fogakkal ellátott fésűt is a bőrrönd középső
részének a vászontáskájába) helyezték], [_Rbecsúzták] (...)
- (13e) [_TMiután a sűrű fogazatú fésűt] [_R(_{RCS}a középső részének vászonzse-
bébe) helyezték], [_Rbecsúzták a bőrröndöt] (...)

3. Megfigyelések: a tematikus szakasz

Amint láthattuk, a német fordításról való visszafordítás a hallgatói fordításokban nem hatott ki a rematikus szakaszok számára. Ezzel szemben a tematikus szakaszok számára jelentős hatással volt. Egyrészt létrejöhettek újabb (az eredeti szövegben elő nem forduló) tematikus szakaszok, mivel a német nyelvű fordítás sokkal több tematikus szakaszt tartalmazott, mint az eredeti szöveg, de másrészt egyes (az eredeti szövegben előforduló) tematikus szakaszok el is tűntek. A továbbiakban először magyarázatot nyújtunk arra, hogy miért tartalmazott a német fordítás lényegesen több tematikus szakaszt az eredeti szöveghez viszonyítva, azt követően bemutatjuk, hogyan vezetett a német szöveg ahhoz, hogy a hallgatói fordításokból kivesszenek egyes tematikai szakaszok, és végül bemutatjuk, miként járult hozzá a német fordítás a tematikai szakaszok számának növekedéséhez.

13 Ez alatt azt értjük, hogy mindegyik elem a felsorolásból a rá vele kapcsolatos igével egy különálló mondatot képezhet, pl. [_{KR}(_{RCS}a csipkés női bugyogót) tették be az asztalon levő utazókosárba]; [_{KR}(_{RCS}a blúzt) tették be az asztalon levő utazókosárba]; [_{KR}(_{RCS}a mamuszt) tették be az asztalon levő utazókosárba] stb.

A tematikus szakaszok kijelölésénél a két nyelv között lényeges eltéréshez vezetett a magyar nyelvre jellemző implicit alany, amelynél a határozott alanyt csupán személyragok segítségével fejezzük ki (amennyiben már tudjuk, ki/mi az alany). Ez a magyarban komplex rémákhoz vezetett, mivel ilyen esetekben gyakran nem lehet tematikus szakaszt elkülöníteni. A németben ezzel szemben szükséges explicit módon megnevezni az alanyt, így sok esetben a német fordítáznál olyan mondatokban is volt tematikus szakasz, amelyekben a magyar nyelv komplex rémát (tematikus szakasz nélküli mondatot) alkalmazott:

- (14a) [_{KR}(_{RCS} Egy vedlett, barna bőrönddel) birkóztak.]
- (14b) [_T Sie] [_R kämpften mit einem abgewetzten braunen Koffer.]
- (14c) [_{KR}(_{RCS} Egy használt barna bőrönddel) küzdöttek.]
- (14d) [_{KR}(_{RCS} Egy elhasználódott barna bőrönddel) küszködtek.]
- (14e) [_{KR}(_{RCS} Egy kopott barna bőrönddel) birkóztak.]

Ahogy azt a példán is lehet látni, ez a rendszerbeli különbség a nyelvek között nem hatott ki a hallgatói fordítások kommunikatív dinamizmusára – a fordítók ugyanis rutinszerűen elvégezték a szükséges átváltási műveletet.

A tematikus szakaszokat illetően a német és a magyar nyelv között továbbá azt a rendszerbeli különbséget is figyelembe kell vennünk, hogy a német nyelvben a mondatkeret bal elemétől (a mondatban a második szintaktikai helyet betöltő igétől) balra álló elemek általában a tematikus szakaszt képezik. A magyarban azonban, ha a második szintaktikai helyet elfoglaló ige gyenge szemantikai töltéssel rendelkezik, az a tőle balra elhelyezkedő mondatrészt rematizálja. Ebből kifolyólag egy mondatrész a német mondatban a téma szerepét töltheti be, míg ugyanaz a mondatrész a magyarban a réma részét fogja képezni. Rendszerbeli különbség lévén ez a hallgatói fordítások kommunikatív dinamizmusára nem hatott ki:

- (15a) [_{KR}(_{RCS} A nem nagy, százholdas puszta közepén, rozoga gazdasági épületek között) emelkedett a háromszobás „kastély”] (...)
- (15b) [_T Inmitten der nicht besonders großen, hundert Joch umfassenden Puszta] [_R erhob sich zwischen wackeligen Wirtschaftsgebäuden das »Schloss«] (...)
- (15c) [_{KR}(_{RCS} A különösebben nem nagy, 100 holdat felölelő puszta közepén) emelkedett ki az ingadozó gazdasági épületek közül a „kastély”] (...)
- (15d) [_{KR}(_{RCS} A nem kimondottan nagy, száz holdat magába foglaló pusztán, a rozoga gazdasági épületek közül) emelkedett ki a kastély] (...)

- (15e) [_{KR}(_{RCS}A nem túlságosan nagy, száz holdat átfogó Pusztán) emelkedett ki a rozoga gazdasági épületek közül a »kastély« (...)]

Már az első mondatban észrevehető a német fordításnak a hatása a magyar fordításokra, amelytől egyes tematikai szakaszok eltűntek. A (16)-os példánál ugyanis a német fordítás olyan módon hatott ki a hallgatói fordításokra, hogy az eredeti szövegben meglévő vonatkozó névmás (*aki*), amely egyben egy tematikus szakaszt képviselt, a hallgatói fordításokban elmaradt:

- (16a) (...) [_T(melyben az olvasó) [_Rmegismerkedik két öreggel s leányukkal,]
[_Tki] [_Réletük bálványá] (...)]
- (16b) (...) [_Tin welchem] [_Rder Leser zwei alte Leute und ihre Tochter, den
Abgott ihres Lebens, kennenlernt] (...)]
- (16c) (...) [_Tamelyben az olvasó] [_Rmegismer két idős embert és a lányukat,
életük bálványát,] (...)]
- (16d) (...) [amelyben az olvasó] [megismerkedik két idős személlyel és a
leányukkal, az életük bálványával,] (...)]
- (16e) (...) [_Tamelyben az olvasó] [_Rmegismer két idős személyt és lányukat,
életük bálványát,] (...)]

Egy másik jelenség, amely csökkentette a tematikus szakaszok számát, olyan esetekben figyelhető meg, amelyekben a német fordítás fordítója a mondat szintjén elhelyezkedő elemeket (a (17a) példában mellékmondatot képeznek) mondat szint alatti elemekként (jelzős szerkezetként) fordította. A feltüntetett példák közül két hallgatói fordításban (17c és 17d) ennek megfelelően melléknévi igenév szerepel, amely szintén mondat szint alatti elem. Ennek az a következménye, hogy míg az eredetiben két tematikus szakasz különíthető el, a német fordításban és a hallgatói fordításokban csak egy:

- (17a) [_TAz idén azonban minden levél], [_Tmelyet] [_R(_{RCS}a pusztáról) kaptak,]
(...)]
- (17b) [_TDieses Jahr aber] [_Rhatte jeder Brief aus der Puszta damit geendet,]
(...)]
- (17c) [_TIdén azonban minden egyes pusztáról érkezett levél] [_R(_{RCS}azzal)
záródott], (...)]
- (17d) [_TAz idei évben azonban mindegyik pusztáról érkező levél] [_R(_{RCS}azzal
a felkéréssel) ért véget], (...)]
- (17e) [_TAz idén azonban minden levél], [amely] [_R(_{RCS}a Pusztáról) érkezett]
[_R(_{RCS}azzal) zárult], (...)]

A német fordítás azonban lényegesen hozzájárult ahhoz, hogy a hallgatói fordításokban nagyobb legyen a tematikus szakaszok száma, mint az eredeti szövegben. A német nyelvnek a szenvedő alakja ebben szerepet játszott, mivel a szenvedő alak használatakor a magyar aktív mondat tárgya a német mondatban alany lett, és így az állítmány utáni helyről a mondatkeret bal eleme elé került. Amennyiben ez a magyar mondat az eredeti szövegben komplex rémát képviselt, és amennyiben a szenvedő alak a hallgatói fordításban megmaradt, ez növelte a tematikus szakaszok számát:

- (18a) [_{KR}(_{RCS}Folyton) halogatták a kirándulást.]
- (18b) [_TDie Reise] [_Rwurde immer wieder verschoben.]
- (18c) [_TAz utazás folyton-folyvást] [_Reltolódott.]
- (18d) [_TAz utazás] [_R(_{RCS}mindig) el lett halasztva.]
- (18e) [_TAz utazást] [_R(_{RCS}újból és újból) elhalasztották.]

Amennyiben egy mondatrész, amely az eredeti szövegben a rémához tartozott, a német fordításban a mondatkeret bal eleme elé került és tematikus szakaszszá vált, ezt a hallgatói fordítások is átvehették:

- (19a) [_{KR}Már nem lehetett lemondani az útról.]
- (19b) [_TDie Reise] [_Rließ sich nicht mehr aufschieben.]
- (19c) [_TAz utazást] [_Rnem lehetett tovább halasztani.]
- (19d) [_TAz utazás ezzel] [_R(_{RCS}visszafordíthatatlanná) vált.]
- (19e) [_TAz utazást] [_Rmár nem lehetett halasztani.]

Amennyiben viszont a német fordítás egy mondat szintű elemet a bal mondatkeret bal eleme elé hozott, ezzel tematizálva azt, és amennyiben az eredeti szövegben alpból tematikus szakasz helyezkedett el az első szintaktikai helyen, a hallgatói fordításokban mindkét tematikus szakasz megmaradhatott:

- (20a) [_TDe a nyár] [_Relmúlt, mint rendesen, (...)]
- (20b) [_TDoch wie üblich] [_Rwar der Sommer über dem Anlegen der Winter-vorräte vergangen], (...)]
- (20c) [_TDe ahogy az lenni szokott], [_Ta nyár] [_R(_{RCS}a téli készlet feltöltésével, (...)) telt.]
- (20d) [_TDe, mint megszokott], [_Ta nyár] [_R(_{RCS}a téli készletek létrehozásával) zajlott]: (...)]

- (20e) [_TAhogy az azonban már szokás], [_Ta nyár] [_R(_{RCS}a téli készletek feltöltésével,(...)) telt.]

Érdekes azonban figyelembe venni, hogy az adott példában ehhez lényegesen hozzájárult az analitikus igealak, amelynek fő szemantikáját a mondatkeret jobb eleme, a particípium („vergangen”) hordozza. A hallgatói fordításokban ebből kifolyólag az ige a mondat végére került (míg az eredetiben a második szintaktikai helyet foglalja el), és emiatt egyik tematikus szakasz sem rematizálódhatott.

Az analitikus igealak továbbá olyan módon is hozzájárult a tematikus szakaszok számának növeléséhez, hogy kihatott a hallgatói fordítások szórendjére:

- (21a) (...) [_R(...), hanem elküldik maguk helyett a leányukat, egy hétre.]
 (21b) (...), [_Rwürden aber stattdessen für eine Woche ihre Tochter schicken.]
 (21c) (...), [_Tviszont helyette] [_Relküldenék hozzájuk lányukat egy teljes hétre.]
 (21d) (...), [_Tezért inkább] [_R(_{RCS}a leányukat) küldenék el egy hétre.]
 (21e) (...), [_Tazonban helyette] [_Relküldenék egy hétre lányukat.]

Az eredeti szövegben (22a) a *helyett* névutó az ige után helyezkedik el, és mivel az ige a második szintaktikai helyen áll, a *hanem* kötőszó egymaga nem alkot tematikus szakaszt. A német fordításban azonban az analitikus igealak jelentéshordozó része, az infinitívusz („schicken”) a mondat végén helyezkedik el. Tekintettel arra, hogy a *werden* segédige a mondatkeret bal elemét képezi, a német fordításban sincs tematikus szakasz, viszont a hallgatói fordításokban ennek következményeképp az ige elé kerültek az eredeti szöveg *helyett* névutójának megfelelői, és mindegyik esetben a kötőszóval együtt tematikus szakaszt alkottak.

Végül az is növelte a tematikus szakaszok számát, amennyiben a német fordítás hozzáadott egy visszaható névmást a szöveghez, mivel ez a hallgatói fordításokban is megmaradhatott:

- (22a) (...), [_Taz anya] [_R(_{RCS}a sógornőnek írt)], [_Taz apa] [_R(_{RCS}a sógornak), megkérve őt,] (...)
 (22b) (...), [_Tdie Mutter] [_Rschrieb der Schwägerin], [_Tder Vater] [_Rdem Schwager], [_Tden er] [_Rbat, (...)]
 (22c) (...), [_Taz anya] [_Rírt a sógornőnek], [_Taz apa] [_Ra sógornak], [_Takit] [_Rmegkért rá], (...)
 (22d) [_TAz anya] [_Rírt a sógornőnek], [_Taz apa] [_Ra sógornak], [_Takit] [_Rmegkért arra], (...)
 (22e) (...), [_Taz anya] [_Rírt a sógornőnek], [_Taz apa] [_Rírt a sógornak], [_Takit] [_Rmegkért], (...)

IV. KÖVETKEZTETÉSEK

A dolgozatban azt vizsgáltuk, hogy hogyan hat ki egy magyar szöveg német fordítása olyan szövegek kommunikatív dinamizmusára, amelyek ennek a német fordításnak a visszafordításai magyar nyelvre. Összesen öt szöveget elemeztünk a téma-réma tagolásuk szempontjából: Kosztolányi Dezső *Pacsirta* című művének első fejezetét, annak német fordítását, valamint három hallgatói fordítást, amelyek a német szöveg visszafordításai voltak.

Az elemzés kimutatta, hogy a német szöveg nem volt jelentős kihatással a hallgatói fordítások rematikus szakaszaira. Azt, hogy a hallgatói fordítások ereszkedő vagy egyenletes rémaként fordították-e a német fordításban található emelkedő rémakat elsősorban az egyes igei állítmányok szemantikai töltésétől függött. Az elemzés kimutatta, hogy a német és a magyar nyelv között nincsenek lényeges rendszerbeli eltérések, amelyek befolyásolhatnák a rematikus szakaszok számát, így a német fordítás a visszafordításokra ilyen téren nem volt jelentős kihatással. A német nyelvre azonban jellemző az emelkedő réma alkalmazása, amely a magyarban nem fordul elő – ezeket a hallgatók a magyar visszafordításokban általában ereszkedő rémaként fordították, viszont nem a rématípus hatására, hanem az adott igei állítmány szemantikai töltésétől függően. A német fordításban csak olyan esetekben fordult elő ereszkedő réma, amennyiben egy elem, amely az előmezőben helyezkedett el bizonyos rémajelőzők hatására (*auch, nur, nicht einmal, gar, also*) rematikus csúccsá vált (ezeket túlnyomórészt szintén ereszkedő rémával fordították a hallgatók). A német nyelv kötött szórendje (elsősorban a ragozott igeének második szintaktikai pozíciója) volt az egyetlen rendszerbeli különbség, amely jelentősebben kihathatott a visszafordítások kommunikatív dinamizmusára. Továbbá, amennyiben a német fordításban a fordító felcserélte a tematikus és a rematikus szakasz sorrendjét, ez a visszafordításokban is megmaradt.

Ezzel szemben a tematikus szakaszok számára jelentős mértékben kihatott a német fordítás, mivel egyrészt (kisebb mértékben) ahhoz vezetett, hogy bizonyos (az eredeti szövegben található) tematikus szakaszok a hallgatói fordításokból hiányozzanak, és másrészt (lényegesen nagyobb mértékben) növelte is a tematikus szakaszok számát. A német fordítás alapból sokkal több tematikus szakaszt tartalmazott Kosztolányi eredeti szövegénél, ami egyrészt a magyarra jellemző implicit alannal magyarázható, valamint azzal, hogy a németben a mondatkeret bal elemétől balra álló elem általában tematikus szakaszt képez, míg a magyarban, amennyiben a második szintaktikai helyet elfoglaló ige gyenge szemantikai töltésű, az a tőle balra álló mondatrészt rematizálja. A magyar visszafordításokban a tematikus szakaszok száma (az eredetihez viszonyítva)

elsősorban olyan esetekben csökkenhetett, amennyiben a német fordítás fordítója egy mondat szintjén elhelyezkedő elemet mondat szint alatt elhelyezkedő elemként fordította. Átlagban azonban a német fordítás nagy mértékben hozzájárult a visszafordításokban található tematikus szakaszok számának növekedéséhez (az eredetiben nem található tematikus szakaszok generálásához), amiben szerepet játszott a német nyelv szenvedő alakja (a szenvedő alak használatakor az eredeti magyar aktív mondat tárgya a német mondatban alany lett, és így az állítmány utáni helyről a mondatkeret bal eleme elé került), egy mondatrész áthelyezése a rematikus szakaszból a mondatkeret bal eleme elé (amennyiben ezt a szórendet a hallgatói fordítások megtartották), a német nyelvre jellemző analitikus igealak (mivel kihathatott a visszafordítások szórendjére), valamint a visszaható névmások beiktatása (amennyiben ezek megmaradtak a visszafordított szövegekben).

Irodalomjegyzék

1. Korpusz

KOSZTOLÁNYI Dezső. *Pacsirta* URL: <http://mek.oszk.hu/00700/00754/00754.pdf>

KOSZTOLÁNYI, Dezső 2007. *Lerche*. (ford. Virágh Krisztína). Zürich, Manesse Verlag.

2. Szakirodalom

ABRAHAM, Werner 1992. Überlegungen zur satzgrammatischen Begründung der Diskursfunktionen *Thema* und *Rhema*. In: *Folia Linguistica* 27, 197–231.

AMMANN, Hermann 1928. *Die menschliche Rede*. Bd. 2. Schauenburg, Lahr.

CHAFE, Wallace L. 1976. Givenness, contrastiveness, definiteness, subjects and topics. In: *Subject and Topic*. Ed. Charles Li. London / New York, Academic Press. 25–55.

CHOMSKY, Noam 1965. *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge / Massachusetts, MIT Press.

DANEŠ, František 1970. Zur linguistischen Analyse der Textstruktur. In: DIK, Simon C. 1978. *Functional Grammar*. Dordrecht, Foris.

É. KISS Katalin 1992. Az egyszerű mondat szerkezete. In: *Strukturális magyar nyelvtan I. Mondattan*. Szerk. KIEFER Ferenc. Budapest, Akadémiai Kiadó. 79–178.

FIRBAS, Jan 1975. On the thematic and the non-thematic section of the sentence. In: *Style and Text. Studies Presented to Nils Erik Enkvist*. Ed. RINGBOM, Håkan. Stockholm, Stockholm University Press. 317–334.

HENTSCHEL, Elke 2010. *Deutsche Grammatik*. Berlin / New York, De Gruyter.

KLAUDY Kinga 1987. *Fordítás és aktuális tagolás*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

- KLAUDY Kinga 2004. A kommunikatív szakaszhatárok eltűnése a magyarra fordított európai uniós szövegekben. In: *Magyar Nyelvőr* 128 (4). 389–407.
- LÖTSCHER, Andreas 1987. *Text und Thema*. Tübingen, Niemeyer.
- MATHESIUS, Vilém 1929. Zur Satzperspektive im modernen Englisch. In: *Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Literaturen* 155. 200–210.
- PAUL, Hermann 1920. *Prinzipien der Sprachgeschichte*. Tübingen, Niemeyer.
- PÉTERI Attila 2005. Mondattípus és mondatmodalitás a német és a magyar nyelvben: Beszámoló egy kutatási projektről. In: *Magyar Nyelvőr* 129 (2). 218–235.

VI. A KORPUSZ

1. AZ EREDETI SZÖVEG

[_TELSŐ FEJEZET]

[_T(melyben az olvasó) [_Rmegismerkedik két öreggel s leányukkal,] [_Tki] [_Réletük bálványa], [_Rés hall [_{RCS}egy körülményes pusztai kirándulásról is]])

[_TAz ebédlő támlás díványán] [_R(_{RCS}nemzetiszín zsinegdarabok, cukorspárgavégek, papírok foszlányai) heverték] [_R(_{RCS}s a helyi újság szétszaggatott példánya)], [_Tmelynek homlokán kövér címbetűkkel] [_R(_{RCS}ez) volt olvasható]: [_RSárszegi Közlöny, 1899.] [_TA falinaptár a tükör mellett, az erős verőfényben] [_Rföltüntette a hónapot, napot:] [_RSzeptember 1. Péntek.] [_TAz ingaóra pedig,] [_Tmely] [_R(_{RCS}cifra, fafaragványos üvegtokjában) járt], [_Tés sárgaréz sétálójával] [_R(_{RCS}apró darabokra) vagdalta a végtelennek látszó napot], [_Rmutatta az időt:] [_R1/2 1.]

(...)

[_{KR}(_{RCS}Folyton) halogatták a kirándulást.] [_TAz idén azonban minden levél], [_Tmelyet] [_R(_{RCS}a pusztáról) kaptak,] [_R(_{RCS}azzal) végződött, hogy jöjjenek már], [_R(_{RCS}minél előbb) jöjjenek.] [_TMájusban végre] [_Relhatározták, hogy meglátogatják őket.] [_TDe a nyár] [_Relmúlt, mint rendesen, téli szükségletek beszerzésével, lekvárok főzésével, cseresznyés, meggyes befőttüvek költöztetésével.] [_R(_{RCS}Augusztus végén) tudatták], [_Thogy ismét] [_R(_{RCS}itthon) rekedtek], [_Rnem szívesen mozdulnak ki], [_R(_{RCS}már öregek is)], [_Rhanem elküldik maguk helyett a leányukat, egy hétre.] [_TŐ úgyis] [_R(_{RCS}sokat) dolgozott], [_Rráfér a pihenés.]

(...)

[_TApa] [_R(_{RCS}egérszürke ruhát) viselt, [_Tmely] [_R(_{RCS}pont olyan) volt, mint a haja.] [_{KR}(_{RCS}Már erősen) őszült], [_Tbajusza] [_Rderesedett], [_Tszeme alatt] [_R(_{RCS}kis zacskók) lógtak, gyűrött, elhasznált, pergamentes bőrből.] [_TAnyá] [_R(_{RCS}fekete ruháját) hordta, mint mindig.] [_TAz ő haja,] [_Tmelyet] [_R(_{RCS}dióolajjal) simított],

[_Rmég nem mindenütt fehéredett], [_{KR}(_{RCS}redők sem) igen mutatkoztak arcán], [_{KR}(_{RCS}csak homlokán) futott át két mélyebb ránc.] [_R(_{RCS}Mégis mennyire) hasonlítottak.] [_TSzemükben] [_R(_{RCS}ugyanaz a riadt fény) reszketett, [_Tvékony, porcogós orruk] [_R(_{RCS}egyformán) hegyesedett ki], [_Rés (_{RCS}fülük is) egyformán piroslott.]

(...)

[_TPacsirta] [_R(_{RCS}mélyet) sóhajtott] – [_Tmindig] [_R(_{RCS}mélyet) szokott sóhajtani -], [_Rösszegombolyította pamutját], [_Rmunkakosarába tette], [_Rés a vadszőlővel befuttatott lugas felé tartott.] [_TSzóval], [_R(_{RCS}mennie) kell, gondolta], [_R(_{RCS}nemsokára) indul a vonat], [_Tma este] [(már nagybátyjáéknál) alszik, a tarkóvi pusztán.] [_R(_{RCS}Kissé kacsázva) jött előre.] [_TAz öregek] [_R(_{RCS}becéző mosollyal) figyelték, hogy közlekedik.] [_TMajd, amint arca hirtelen] [_Rföltűnt a lombok között], [_Ta szülők száján kisé] [_Relhalványodott a mosoly.]

– [_RMehetünk, aranyos] – [_Rszólt apa, a földre tekintve.]

2. A NÉMET FORDÍTÁS

[_TErstes Kapitel]

[_Tin welchem] [_Rder Leser zwei alte Leute und ihre Tochter, den Abgott ihres Lebens, kennenlernt] [_Rund auch (von einer umständlichen Pusztá-Reise) erfährt] [_TAuf dem Sofa im Esszimmer] [_Rlagen rotweißgrüne Kordeln, Enden von Paketschnuren, Papierfetzen und ein zerrupftes Exemplar der Lokalzeitung,] [_Tdie auf dem Titelblatt] [_Rin dicken Lettern die Aufschrift trug:] [_R»Anzeiger der Gemeinde Sarszeg, 1899«.] [_TDer Wandkalender neben dem Spiegel] [_Rgab im starken Schlaglicht Tag und Monat an:] [_R1. September, Freitag.] [_TDie Pendeluhr ihrerseits], [_Tdie] [_Rin ihrem schnitzereiverzierten Glasgehäuse tickte] [_Rund mit ihrem Messingpendel den endlos scheinenden Tag in kleine Stückchen schnitt], [_Rzeigte die Stunde:] [_Rhalb eins.]

(...)

[_TDie Reise] [_Rwurde immer wieder verschoben.] [_TDieses Jahr aber] [_Rhatte jeder Brief aus der Pusztá damit geendet,] [_Tdass sie] [_Rdoch endlich kommen sollten, so bald wie möglich kommen.] [_TIm Mai] [_Rhatten sie endlich beschlossen, den Besuch zu machen.] [_TDoch wie üblich] [_Rwar der Sommer über dem Anlegen der Wintervorräte vergangen], [_Rdem Einmachen von Marmeladen,] [_Rdem Zubinden der Gläser mit den Weichseln und Kirschen.] [_TEnde August] [_Rschrieben sie], [_Tsie] [_Rseien wieder einmal zu Hause steckengeblieben], [_Res fälle ihnen eben nicht leicht wegzufahren], [_Tauch] [_Rseien sie schon alt], [_Rwürden aber stattdessen für eine Woche ihre Tochter schicken.] [_TDie] [_Rhabe sowieso viel gearbeitet] [_Rund könne ein bisschen Ruhe gebrauchen.]

(...)

[_TVater] [_Rtrug einen mausgrauen Anzug,] [_Tder] [_Rso aussah wie sein Haar,] [_Tdas] [_Rschon ziemlich ergraut war,] [_Rauch (_{RCS}der Schnurrbart) hatte Raureif angesetzt,] [_Tund unter den Augen] [_Rhingen kleine Säcke aus faltiger, verbrauchter, pergamentartiger Haut.] [_TMutter] [_Rtrug ihr schwarzes Kleid, wie immer.] [_TIhr Haar,] [_Tdas sie] [_Rmit Nussöl glättete,] [_Rwar erst teilweise grau,] [_Tund auch auf ihrem Gesicht] [_Rzeigten sich kaum Falten,] [_R(_{RCS}nur über die Stirn) liefen zwei Furchen.] [_TUnd doch, wie sehr] [_Rglichen sie einander.] [_TDas gleiche verschreckte Licht] [_Rzitterte in ihren Augen,] [_Tihre schmalen, knorpeligen Nasen] [_Rspitzten sich auf die gleiche Weise zu,] [_Rund auch (_{RCS}ihre Ohren) waren gleicherweise rot.]

(...)

[_TLerche] [_Rseufzte tief,] [_Tsie] [_Rseufzte immer tief,] [_Rwickelte das Garn auf,] [_Rlegte es in ihren Arbeitskorb] [_Rund machte sich zur Laube auf,] [_Tdie] [_Rmit wildem Wein bewachsen war.] [_T»Also,] [_R(_{RCS}das) ist jetzt der Aufbruch«,] [_Rdachte] [_Tsie], [_Tbald] [_Rfuhr der Zug,] [_Tam Abend] [_Rwürde sie schon im Haus des Onkels schlafen, auf der Puszta von Tarkó.] [_RLeicht watschelnd kam sie nach vorn.] [_TDie Alten] [_Rbeobachteten mit kosendem Lächeln, wie sie sich näherte.] [_TDann,] [_Tals ihr Gesicht] [_Rplötzlich zwischen dem Laub zum Vorschein kam,] [_Rverblasste auf den Lippen der Eltern das Lächeln ein wenig.] [_T»Wir] [_Rkönnen gehen, Liebes«,] [_Rsagte Vater] [_Rund blickte zu Boden.]

3. AZ ELSŐ HALLGATÓI FORDÍTÁS

[_TElső fejezet]

[_Tamelyben az olvasó] [_Rmegismer két idős embert és a lányukat, életük bálványát], [_Rés tudomást szerez egy viszontagságos pusztá-utazásról.]

[_TAz ebédlő kanapéján] [_R(_{RCS}piros-fehér-zöld spárga, csomagoló zsinórok végei, papirdarabok és a helyi újság széttépett példánya) hevert], [_Tamelynek a cimlapján vastag betűkkel] [_R(_{RCS}a következő felirat) állt]: [_R»A Sárszegi Közösség hirdető-újsága 1899.”] [_TA tükör melletti falinaptár] [_R(_{RCS}erős fényben) úszva jelezte a hónapot és a napot]: [_Rszeptember 1-je, péntek.] [_TAz ingaóra pedig], [_Tamely] [_R(_{RCS}faragott diszítésű üvegtokjában) ketyegett] [_Tés rézínájával a végtelennek tűnő napot] [_R(_{RCS}apró darabokra) szeletelte], [_R(_{RCS}az órát) mutatta]: [_Rfél egy.]

(...)

[_TAz utazás folyton-folyvást] [_Reltolódott.] [_TIdén azonban minden egyes pusztáról érkezett levél] [_R(_{RCS}azzal) záródott], [_Rhogy (_{RCS}jöjjenek) már el végre],

[_Rjöjjenek minél hamarabb.] [_TMájusban] [_R(_{RCS}végre) eldöntötték, hogy megteszik a látogatást.] [_TDe ahogy az] [_R(_{RCS}lenni) szokott], [_Ta nyár] [_R(_{RCS}a téli készlet feltöltésével, a lekvárok befőzésével, a meggyel és cseresznyével teli üvegek bekötésével) telt.] [_TAugusztus végén] [_R(_{RCS}azt) irták, hogy már megint otthonragadtak], [_Thogy náluk] [_R(_{RCS}nem éppen könnyű) dolog egy elutazás kivitelezése], [_Tmeg már] [_R(_{RCS}amúgy is) idősek], [_Tviszont helyette] [_Relküldenék hozzájuk lányukat egy teljes hétre.] [_TŐ] [_R(_{RCS}amúgy is) nagyon sokat dolgozott] [_Rés (_{RCS}jól) jönne neki egy kis pihenés.]

(...)

[_TApa] [_R(_{RCS}egy egérszürke öltönyt) viselt], [_Tamely] [_R(_{RCS}úgy) nézett ki mint a haja], [_Tamely] [_R(_{RCS}már meglehetősen ősz) volt], [_R(_{RCS}a bajszára is) dér telepedett], [_Rés (_{RCS}a szemei alatt is) kis táskák lógtak ráncos, elhasználódott, pergamenhez hasonló bőrből.] [_TAnyá] [_R(_{RCS}a fekete ruháját) viselte, mint mindig.] [_THaja], [_Tamelyet] [_R(_{RCS}dióolajjal) fényesített], [_Rmég csak részlegesen volt ősz], [_Rés (_{RCS}még arcán is) alig mutatkoztak ráncok], [_R(_{RCS}csupán a homloka felett) futott két redő.] [_TÉs mégis], [_R(_{RCS}mennyire) hasonlítottak egymásra.] [_{KR}(_{RCS}Ugyanaz az ijedt fény) remegett a szemeikben], [_Tkeskeny, porcos orraik] [_R(_{RCS}ugyanolyan módon) csúcsosodtak], [_{KR}(_{RCS}és füleik is) ugyanolyan pirosak voltak.]

(...)

[_TPacsirta] [_R(_{RCS}mélyen) sóhajtott], [_Tmindig] [_R(_{RCS}mélyen) sóhajtott], [_Rföltekerte a fonalat], [_Rbeletette a dolgozókosarába], [_Rés elindult a lugas felé], [_Tamelyet] [_Rbenőtt a vad szőlő.] [_R»Tehát, eljött az indulás ideje»] – [_Rgondolta], [_Rhamarosan jön a vonat], [_Teste már] [_R(_{RCS}a nagybácsi házában) fog aludni, a tarkói pusztán.] [_{KR}(_{RCS}Kissé bicegve) haladt előre.] [_TAz öregek] [_R(_{RCS}becéző mosollyal) figyelték, ahogy közeledett.] [_TAztán], [_Tamint az arca a lugas között hirtelen] [_R(_{RCS}láthatóvá) vált], [_Tszülei ajkain] [_Relhalványult egy kissé a mosoly.] [_R»Mehetünk, édes»] – [_Rmondta] [_Tapa] [_Rés (_{RCS}a földre) tekintett.]

4. A MÁSODIK HALLGATÓI FORDÍTÁS

[_TElső fejezet]

[_Tamelyben az olvasó] [_Rmegismerkedik két idős személlyel és a leányukkal, az életük bálványával], [_Tés akiktől] [_R(_{RCS}egy nehézkes pusztára való utazásról) hall] [_TAz ebédlő díványján] [_R(_{RCS}nemzeti színekben tündöklő kokárdák, csomagoló szallagok végei, papírfecnik és egy helybéli újság megtépázott példánya)], [_Tamely a címlapon nyomtatott betűkkel] [_R(_{RCS}»A sárszegi egyesület hírdetési«

feliratot) viselte], [_Rhelyezkedtek el.] [_TA tükör melletti falinaptár] [_R(_{RCS}erős beverődő fényben) adta meg a napot és hónapot]: [_Rpéntek, szeptember 1.] [_TAz ingás óra viszont a fa burkolattal díszített üvegdobozában ketyegve és így a sárgarezes ingájával a végtelennek tűnő napot részecskékre feldarabolva] [_R(_{RCS}az időt) mutatta]: [_Rfél egy.]

(...)

[_TAz utazás] [_Rmindig el lett halasztva.] [_TAz idei évben azonban mindegyik pusztáról érkező levél] [_R(_{RCS}azzal a felkéréssel) ért véget], [_Rhogy (_{RCS}már végső ideje) lenne eljönniük, minél előbb.] [_TMájusban] [_Rvéglegesen elhatározták, hogy ellátogatnak hozzájuk.] [_TDe, mint megszokott], [_Ta nyár] [_R(_{RCS}a téli készletek) létrehozásával zajlott]: [_R(_{RCS}a lekvárfőzéssel)], [_R(_{RCS}a meggyel és cseresznyével teli befőttes üvegek lekötözésével)]. [_{KR}(_{RCS}Augusztus végén) írták, hogy ismételen otthonragadtak.] [_{KR}Nem tűnik számukra éppen könnyűnek az elutazás], [_Tezért inkább] [_R(_{RCS}a leányukat) küldenék el egy hétre.] [_{KR}(_{RCS}Úgy is) sokat dolgozott] [_Rés kijárna neki egy kis pihenő.]

(...)

[_TAz apa] [_R(_{RCS}egy egérszürke öltönyt) viselt], [_Tami] [_R(_{RCS}ugyan olyan színű) volt, mint a haja]: [_Rteljesen ősz.] [_{KR}(_{RCS}A bajusza is) már elkezdett deresedni], [_Ta szeme alatt pedig] [_R(_{RCS}kicsiny, ráncos, elnyűtt, pergamenszerű bőr tasakokskák) lógtak.] [_TAz anya, mint mindig.] [_R(_{RCS}a megszokott fekete ruhájában) volt.] [_TA dióolajjal fényesített haja] [_Rmég csak részben volt ősz]; [_Rés (_{RCS}az arcán is) alig akadtak ráncok], [_R(_{RCS}csupán a homlokán) futott kettő barázda végig.] [_TÉs mégis] [_R(_{RCS}mennyire) hasonlítottak egymásra.] [_{KR}(_{RCS}Ugyanaz a megdermedt ijesztő fény) didergett a szemükben], [_Raz a hasonlóan hegyesedő keskeny, porcos orr], [_Rés (_{RCS}még a fülük is) egyformán volt piros.]

(...)

[_TPacsirta] [_Rfelsőhajtott] – [_Tmindig] [_R(_{RCS}nagyokat) sóhajtott] – [_Rfeltekerte a fonalát], [_Ra munkakosarába tette], [_Rés elindult a lugas irányába], [_Tamely] [_R(_{RCS}vadszőlővel) volt benőve.] [_R»Tehát (_{RCS}kezdétét veszi) a menet«,] [_Rgondolta.] [_{KR}(Mindjárt) indul a vonat], [_Testére] [_R(_{RCS}már a bátya házában) aludhat, a tarkói pusztaságban.] [_{KR}(_{RCS}Enyhén dőcögve) jött elő.] [_TAz idősek] [_R(_{RCS}hízelgő mosollyal) figyelték közeledését.] [_TAzonban], [_Ramikor az orcája] [_Relőkerült a lombozatok közül], [_Regy kissé leapadt a mosoly a szülők szájáról.] [_R»Indulhatunk, kedvesem«,] [_Rmondta] [_Taz apa], [_Tmajd tekintetét] [_R(_{RCS}a földre) szegezte.]

5. A HARMADIK HALLGATÓI FORDÍTÁS

[_TAz első fejezet,]

[_Tamelyben az olvasó] [_Rmegismer két idős személyt és lányukat, életük bálványát], [_Rvalamint (_{RCS}tudomást) szerez egy körülményes utazásról a pusztára.] [_TAz ebédlőben a diványon] [_R(_{RCS}piros-fehér-zöld spárgák, csomagolószalagok végei és papírdarabok) heverték, [_Rvalamint (_{RCS}a helyi újságnak egy szétépett példánya)], [_Tamelynek címlapján] [_R(_{RCS}a következő vastag betűs felirat) állt:] [_R»Sárszeg Község Hirdetőújsága, 1899«.] [_TA tükör melletti falinaptár] [_R(_{RCS}az oldalról beverődő éles fényben) jelenezte a napot és a hónapot:] [_Rszeptember 1-je, péntek.] [_TAz ingás óra pedig], [_Tamely] [_R(_{RCS}a faragásokkal díszített üvegdobozában) ketyegett] [_Tés a rézgingájával a végtelennek tűnő napot kis részekre] [_Rfeldarabolta], [_R(_{RCS}az órát) mutatta:] [_Rfél egy.]

(...)

[_TAz utazást] [_R(_{RCS}újból és újból) elhalasztották.] [_TAz idén azonban minden levél], [_Tamely] [_R(_{RCS}a Pusztáról) érkezett] [_R(_{RCS}azzal) zárult], [_Thogy már végre] [_Reljöhetnének látogatóba, minél előbb.] [_TMájusban végre] [_Reldöntötték, hogy ellátogatnak hozzájuk.] [_TAhogy az azonban már szokás], [_Ta nyár] [_R(_{RCS}a téli készletek feltöltésével, a lekvárok befőzésével, a meggyel és cseresznyével teli befőtt üvegek bekötésével) telt.] [_TAugusztus végén] [_Rmegírták levélben], [_Thogy újból] [_Rotthonragadtak], [_Thogy egyszerűen] [_R(_{RCS}nehezükre) esne elutazni], [_R(_{RCS}idősek is) már], [_Tazonban helyette] [_Relküldenék egy hétre lányukat.] [_TŐ különbenis] [_Rsokat dolgozott és jót tenne neki egy kis megpihenés.]

(...)

[_TApa] [_R(_{RCS}egy egérszürke öltönyt) viselt], [_Tamely] [_R(_{RCS}úgy) nézett ki], [_Rmint a (_{RCS}már meglehetősen) ősz haja.] [_R(_{RCS}A bajusza is) már elkezdett deresedni], [_Tés a szeme alatt] [_R(_{RCS}ráncos, elhasználódott, pergamenszerű kicsiny bőrtasakok) lógtak.] [_TAnya] [_R(_{RCS}a fekete ruháját) viselte, mint mindig.] [_TA haja], [_Tmelyet] [_R(_{RCS}mogyoróolajjal) simított] [_Rmég csak részben volt ősz], [_R(_{RCS}és az arcán is) csak elszórtan mutatkoztak ráncok], [_R(_{RCS}csak a homloka fölött) futott végig két barázda.] [_R(_{RCS}És mégis, mennyire) hasonlítottak egymásra.] [_R(_{RCS}Ugyanaz a bizonytalan fény) remegett szemükben], [_Tkeskeny, porcos orruk] [_R(_{RCS}ugyanúgy) csúcsosodott], [_R(_{RCS}és füleik is) ugyanolyan vörösek voltak.]

(...)

[_TPacsirta] [_R(_{RCS}mélyen) sóhalytott], [_Tmindig] [_R(_{RCS}mélyen) sóhajtott], [_Rfeltekerte a takarót, a munkakosarába tette és elindult a lugas irányába,]

[_Tamely] [_R(_{RCS}vadszőlővel) volt benőve.] [_R»Tehát indulunk«], [_Rgondolta], [_R(_{RCS}hamarosan) indul a vonat], [_Testére már] [_R(_{RCS}a bátya házában) fog aludni, a tarkói pusztán.] [_TEnyhén dőcögve] [_R(_{RCS}előre) jött.] [_TAz idősök] [_R(_{RCS}hízelgő mosollyal) figyelték, ahogyan közeledett.] [_TAzonban], [_Tamikor az arca] [_R(_{RCS}hirtelen) előbukkant a lomboszat közül], [_Rkissé elhalványult szülei mosolya.] [_R»Mehetünk, picim«], [_Rmondta apa, és a földre nézett.]

Žolt PAPIŠTA

PREVOD PREVODA: UTICAJ NEMAČKOG PREVODA NA KOMUNIKATIVNI DINAMIZAM MAĐARSKIH POVRATNIH PREVODA

U okviru rada se analizirao uticaj nemačkog prevoda jednog mađarskog teksta na komunikativni dinamizam tekstova koji predstavljaju povratne prevode spomenutog nemačkog prevoda na mađarski jezik. Analiza je izvršena na ukupno pet tekstova sa težištem na njihovoj tema-rema podeli: na prvom činu romana Ševa (na mađarskom: *Pacsirta*) Deže Kostolanjija, na njegovom nemačkom prevodu, kao i na tri studentska prevoda, koji su bili povratni prevodi nemačkog prevoda. Analiza je pokazala da nemački tekst nije imao značajan uticaj na rematske delove studentskih prevoda. Suprotno tome, nemački prevod je značajno uticao na broj tematskih delova, jer je s jedne strane (u manjoj meri) doveo do toga da određeni (u izvornom tekstu prisutni) tematski delovi nedostaju u studentskim prevodima, a s druge strane (u znatno većoj meri) je doveo do porasta u ukupnom broju tematskih delova.

Ključne reči: prevođenje, komunikativni dinamizam, tema-rema, Deže Kostolanji, Ševa

Zsolt PÁPISTA

TRANSLATED TRANSLATION: THE EFFECT OF A GERMAN TRANSLATION ON THE COMMUNICATIVE DYNAMISM OF HUNGARIAN BACK-TRANSLATIONS

The present paper explores the influence of a Hungarian text's German translation on the communicative dynamism of such texts that present Hungarian back-translations of the German translation. The analysis was conducted on five texts with emphasis on their theme-rheme division: on the first chapter of Dezső Kosztolányi's novel *Skylark* (in Hungarian: *Pacsirta*), its German translation, as well as three students' translations that were the Hungarian back-translations of the German translation. The analysis concluded that the German text did not have a relevant influence on

the rhematic sections of the students' translations. It did, however, greatly affect the number of thematic sections, as it (to a lesser extent) caused certain thematic sections (that are present in the original source text) to be missing in the students' translations, while also (to a greater extent) leading to a rise in the overall number of thematic sections.

Keywords: translation, communicative dynamism, theme-rheme, Dezső Kosztolányi, *Skylark*

MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET, IRODALOM,
MÓDSZERTAN

BALÁZS-ARTH VALÉRIA

művelődéstörténész
független kutató
arth.valeria@gmail.com

IRODALOM AZ INDULÓ VAJDASÁGI HAVI ÉS HETILAPOKBAN

E tanulmány egy nagyobb kutatás részét képezi, amelynek tárgya az irodalom megjelenése az új állam, Jugoszlávia magyar nemzetiségi lapjaiban, az 1947–1952 közötti időszakban. A tanulmány az első havi lap, a *Vajdasági Dolgozó Nő*, majd *Dolgozó Nő*, az *Ifjúság Szava*, a *7 Nap* és a *Dolgozók szakszervezeti hetilap* indulás utáni egy-két éve irodalmi anyagát vizsgálja, természetesen röviden érintve e lapok indulását is. A lapokban közölt irodalmi műveket veszi számba: a vajdasági magyar, a délszláv, a magyar és külföldi írók, költők írásait.

Kulcsszavak: sajtó, havi lap, hetilapok, politika, propaganda, irodalom, a megjelenés gyakorisága, irodalmi vita

AZ IFJÚSÁG SZAVA

Az ifjúság lapja *Ifjúság Szava* címmel nem sokkal a *Szabad Vajdaság* napilap után, szintén Újvidéken, 1945. március 7-én (a bolmányi csata kezdetére emlékezve) indult, ugyancsak egy szerb nyelvű lap, ebben az esetben egy ifjúsági lap, a *Glas omladine*¹⁴ fordításaként. A Népi Ifjúság politikai hetilapja kezdetben – mint annak idején a *Szabad Vajdaság* – szintén magyarul megjelenő, nem

14 A *Glas omladine* a Jugoszláv Kommunista Ifjúsági Szövetség és a Jugoszláv Antifasiszta Ifjúság Egyesült Szövetsége szeremségi szervezetének, később az Antifasiszta Ifjúság Egyesült Szövetsége és a vajdasági antifasiszta ifjúság lapja volt. Már a háború éveiben, 1942. május 15-től megjelent illegálisban, amikor egyik vajdasági helységből a másikba költözött a szerkesztősége. 1944 októberétől először a felszabadult Petrogradban (Nagybecskerekben), majd Újvidéken hetenként látott napvilágot négy oldalon. A lap fő célja a fiatalok mozgósítása volt az ellenség ellen, a nemzetek közötti tolerancia erősítése valamint a sovinizmus elleni küzdelem. Első szerkesztői Stanka Veselinov, aki később az Agitprop megbízásából a *Szabad Vajdaság* elindítója lett és Stevan Doronjski, a Jugoszláv Kommunista Ifjúsági Szövetség körzeti bizottságának titkára.

magyar lap volt (bár előfordult benne néhány rövidebb, eredeti írás, pl. Ady Endre: *Az én hadseregem* című verse, valamint tudósítás Juhász Gézáról Topolyáról, Boldizsár Erzsébettől Péterrévéről és B. Szabó Györgytől Petrovgrádból). A magyar nyelvű négyoldalas lap első szerkesztője Gvozden András¹⁵ volt, mellette közreműködött a lap készítésében Kovács András, Juhász Géza és Miloslav Gonja. A magyar nyelvű ifjúsági lap politikai felelőse a Jugoszláv Kommunista Ifjúsági Szövetség-bizottságban Kovács András volt (JUHÁSZ, 1987: 138). A lap következő szerkesztői Gellér Lajos¹⁶, majd Tomka Gábor, aki a lap első öt évéről egy összefoglalóban a következőket írja 1950-ben: „Abban az időben a magyar ifjúság ezrével jelentkezett a Népfelszabadító Hadseregbe, de ugyanakkor már megkezdődött a munka az ifjúság körében is. Szervezetünknek már akkor 12 000 magyar tagja volt. A magyar ifjúság helyesen fogta fel a nagy változást, lelkesedéssel fogott hozzá az országépítő munkához, mert az új hazájában minden jogot megkapott. Lapunk megjelenése volt a legnagyobb bizonyítékok egyike, hogy az új Jugoszlávia nem lesz mostohája a nemzeti kisebbségeknek. Pártunk helyes nemzeti politikája meghozta gyümölcsét.”¹⁷ A fenti idézetből is kitűnik, hogy az egypártrendszer erősítésének újabb eszközeként jelent meg az *Ifjúság Szava* című lap, amely a kisebbségi magyarság egy rétegét, a fiatalságot célozta meg; eszmei nevelésük és politikai befolyásolásuk érdekében, miként az idézett cikk folytatásában írja Tomka Gábor: „...jobban meg kell ismernünk a magyar ifjúság lelkületét, gondolkozásmódját, közvetlenebbeknek kell lennünk hozzá. Tehát csak a felsoroltakból is látjuk, hogy lapunknak sok feladatot kell megoldania, ha a haladó, tisztánlátó magyar ifjúságnak irányító szerve akar lenni.”¹⁸ A lap feladatát, célját igen pontosan megfogalmazta Tomka Gábor: a magyar fiatalok irányító szerve akar lenni. A cikk minden sorából a szocialista, kommunista, ifjúságot célzó propaganda sugárzik, amelynek két fő, kihagyhatatlan eleme volt: a párt (a JKP) támogatása és a mindennemű ellenség elleni „kérlelhetetlen” harc. A hetilap szerkesztőségének munkáját a párt részéről időnként Sóti Pál ellenőrizte.¹⁹ Az *Ifjúság Szavának* volt tudósítói hálózata, amely természetesen a

15 Juhász Géza írja, hogy Gvozden András szüleinek Palicson volt háza, az úgynevezett Eisler-ház, ő ugyanis 1945-ben Eisler Andrásról Gvozden Andrássra változtatta a nevét. Szegeden érte a felszabadulás, ahol „az oroszokkal gyorsan szót értett, hisz a szláv nyelv ismerete és az ő fasiszták általi üldöztetése ezt nagyon megkönnyítették számára. Mindjárt csinált is ott valami újságocskát (vagy csak közreműködött a lapcsinálásban), ez azután arra tette alkalmassá, hogy az ifjúságnak szánt magyar nyelvű újságot szerkessze, mert »értett hozzá«” (JUHÁSZ, 1987: 138)

16 Róla semmilyen életrajzi adat sem található, sem az előéletéről, sem a továbbiáról. Egy cikk (Deli Péter rohammunkás) szerzőjeként bukkan fel a neve a *Híd* 1946. májusi számában.

17 Tomka Gábor: Ötéves az Ifjúság Szava. = *Ifjúság Szava*, 1950. március 4.

18 Uo.

19 Tomka Gábor: Harcokban született. Negyvenéves a Képes Ifjúság. = *Magyar Szó*, 1985. március 7.

kor követelményeinek megfelelő eseményekről adott híreket. Dolgozott még a lapnak Molnár Géza, Vlado Rotbart, Saffer Pál, Ürményi Rudolf, Szeli István, Fodor Pál, Firitz István, Madarász András, Fehér Ferenc, Jódal Dezső, Kovács János és Hatala Zoltán.²⁰

A *Ifjúság Szava* lap hetilapként indult, de 1945-ben, egyes időszakokban rendszertelenül jelent meg, néha csak két hét után, néha havonta egyszer. Az induló háromezres példányszám után (1945) 1947-ben 4000 példányban látott napvilágot (VÉKÁS, 2011: 79).

„Az irodalom a szovjet ifjúság tanítómestere”²¹ (szerzője N. Nikitin) – a követelményeinek megfelelően ilyen „iránymutató”, példaadó cikkek is megjelentek az *Ifjúság Szavában*, és maga a szovjet irodalom is, nem mindig a neves írók, költők által képviselve, hanem olyan szerzőkkel, akik az akkori kor „irányított” szovjet irodalmát képviselték, de ma már hiába keressük őket irodalomtörténetekben, lexikonokban, interneten is (pl. Lovinov, Lozsecsko A.).

A lap kezdettől fogva közölt magyar irodalmat is, például nagy magyar íróktól: Móricz Zsigmond *A lófió* című novelláját²², vajdasági íróktól, költőktől: Laták István: *Lenin* című verse (az apropója Lenin halálának 23. évfordulója)²³, írókról szóló cikkeket: Gál László: Ady Endre²⁴, s emellett megindult a „próbálkozó”, amatőr irodalmárok műveinek beáramlása a lapba. Külön rovatok is voltak a lapnak: *A vajdasági magyar irodalom új reménységei*, majd *Fiatal tehetségeink* címmel. A beküldött írások legtöbbje az akkori szólamirodalom frázisaiból, sztereotip kifejezéseiből, fordulataiból épült fel. Jó példája ennek az alábbi rövid vers:

„Hajrá fiúk!
Fiuk! – ma sok ügyes legény kell:
Szemfüles, bátor és héjaszemű
Ki vakmerően tör a magasba fel,
S nem fogy a szivéből nóta, derű.
Lecke vagy munka, iskola, műhely –
Egyre megy – mindenütt győzni akar.
Országot épít, vasutat épít –
Hajrá! – míg pörölyként győzi a kar.

20 Uo.

21 *Ifjúság Szava*, 1947. március 29.

22 *Ifjúság Szava*, 1947. január 12.

23 *Ifjúság Szava*, 1947. január 18.

24 Uo.

Hajrá fiúk! Nekünk ma semmi sem nehéz
Ma nincs pihenés és nincs unalom.
Kitartóan, bátran dolgozzon a kéz.
Építsük hazánkat, s egy boldogabb kort!
Szokol György, Zenta²⁵

Az irodalmi útkeresés párosulva az irodalmi dilettantizmussal végigkíséri a fentiekhez hasonló (rosszabb és jobb) alkotásokat, amelyek legnagyobb része vers. Az útkeresők között voltak olyanok is, akik a következő írónemzedék jeles íróivá fejlődtek – többek között – az *Ifjúság Szava* lapjain is, például Major Nándor, Fehér Ferenc:

„Fehér Ferenc a vajdasági magyar fiatalok egyik legtehetségesebb tollforgatója, nem elsősorban jelenteti meg írásait lapunk hasábjain. ...már megkedvelték lírai verseit, de szívesen olvassák elbeszéléseit is. Bátran nyúl a tollhoz, témaköreit szabadon választja, a leggyakrabban a sötét multból meríti, hogy ezzel még jobban szemléltesse azt a nagy változást, amely mindannyiunk életében a felszabadulás után bekövetkezett.”²⁶

A lapban megjelent egy írás a *Híd* irodalmi pályázatáról és maga a pályázat is. Az akkori irodalmi életről is képet kapunk ebből a cikkből: a pályázat „serkentője lesz irodalmi életünknek, amely a felszabadulás utáni két évben igen jelentős eredményeket mutatott fel. Nemcsak, hogy megnagyobbodott az írók, költők és az olvasók száma, de az irodalom és a közösség viszonya is jelentősen megváltozott. [...] Nemcsak a szín, a hang, a tónus, az írók politikai és társadalmi állásfoglalása változott meg irodalmunkban, de társadalmi hovatartozásuk is. Napról napra bukkannak fel az új tollforgatók a munkásság és a parasztság soraiból, teret és érvényt követelve mondanivalóik számára. Jóllehet az irodalmi műveltségnek, a művészi megformálásnak, a kompozíciós erőnek, a típusalkotásnak, a stílus hajlékonyságának és a nyelv kifejezőerejének fogyatékosága egynémelyiknél még érezhető, de az a magas eszmei és erkölcsi színvonal, a mondanivalónak és az élménynek az a költői ereje, amely írásaikat átfűti, az igazsághoz való hűséges ragaszkodása minden fogyatékoságot elfeledtet. Az irodalom bevonult a nép közé és most már nemcsak passzív, átadó szerepe van, de az irodalom alkotásra serkent, írásra buzdít. [...] számos friss, izmos írás érkezett szerkesztőségünkbe is a közlés igényével.”²⁷

A pályázatra elbeszélések, versek és egyfelvonásos színpadi jelenetek beküldését várták, s hogy nem voltak megelégedve az eddigi pályázatok eredményeivel,

25 *Ifjúság Szava*, 1947. február 9.

26 *Ifjúság Szava*, 1950. febr. 4.

27 *Ifjúság Szava*, 1947. júl. 12.

az is mutatja, hogy az első díjakat nem mindig osztották ki, a mostani pályázat-kiírásban pedig felemelték a pályadíjak összegét, minden bizonnyal azért, hogy nagyobb legyen a részvételi arány.

A vajdasági magyar irodalom hiányáról több cikk is megjelent a lapban, még kisebb vita is kialakult: „Hiányzik a könyvespolcokról a vajdasági könyv. Mert akármennyire szükségesek is a *Híd* kiadványai – Gál nevezte őket „keszeg”-eknek, de nem elégítik ki a jugoszláviai magyarság könyvéhségét.”²⁸

„Mi a következménye annak, hogy nálunk magyar szépirodalmi mű máig nem jelent meg? Az, hogy az olvasóban önkéntelenül is felvetődik a gondolat: hát mi, vajdaságiak nem vagyunk képesek irodalmat teremteni?”²⁹ – teszi fel írásában a kérdést a cikk szerzője, Galló Nándor.

A következő számban erre válaszként érkezik egy cikk, szerzője D. Z., azaz Dévavári Zoltán, aki felel is a feltett kérdésre: „Irodalom teremtésről ezuttal nem lehet szó. Hogy van irodalmunk, azt bizonyítják a lapjainkban megjelenő mind jelesebb írások. Ezek már nem dilettáns írók első kísérletei! Bizonyítja folyóiratunk a HÍD is, amely mind nagyobb helyet biztosít szépirodalmi munkáknak.”³⁰

Ugyanakkor ő is feltesz egy kérdést: „Hogyan lehetséges az, hogy olvasótáborunk nagyarányú kibővülése mellett egyetlen politikai, társadalmi és irodalmi folyóiratunk [a *Híd*] példányszáma állandóan csökken?”³¹ Még két mondat a polémiaiból: „Éppen ideje már, hogy íróink kibujjanak a lapokból és a nyilvánosság elé lépjenek – könyvekkel.”³² – írja Galló, s hogy miért nem »bújtak ki« eddig, az azért volt, mert „valamennyi élvonalbeli írónk éppen a szerkesztőségi íróasztalhoz van kötve.”³³

A DOLGOZÓ NŐ³⁴

Az ifjúság lapja mellett az egyik nemnek – nőknek – szóló magyar lap is indult 1946-ban *Dolgozó Nő* címmel. Egyike volt az első (egész pontosan a

28 *Ifjúság Szava*, 1947. augusztus 2.

29 Uo.

30 *Ifjúság Szava*, 1947. augusztus 9.

31 Uo.

32 *Ifjúság Szava*, 1947. augusztus 2.

33 *Ifjúság Szava*, 1947. augusztus 9.

34 A *Dolgozó Nő* és elődje a *Vajdasági Dolgozó Nő* című lapnak csak néhány száma található meg az újvidéki Matica Srpska könyvtárban, a szabadkai Városi Könyvtárban egyáltalán nincs meg. Ilyen esetben a hiányzó számokat más lapokban közölt ismertetésekkel egészítettem ki (például a *Magyar Szó* beharangozó cikkeivel, például „Megjelent a Dolgozó nő legújabb száma”). Ezért is nem teljes az évfolyam és lapszám jelölése a Dolgozó nő lap esetében.

harmadik) magyar nyelvű lapnak Jugoszláviában. A Nők Antifasiszta Frontja³⁵ indította, s a Testvériség-Egység Kiadóvállalat jelentette meg havonta Újvidéken. Az első néhány szám *Vajdasági Dolgozó Nő* címen látott napvilágot 1946 októberében. A lap főszerkesztője, Szabó Gizella egy interjúbán így írta le a lap indulását és főszerkesztői kinevezését: „1946 októberében behívtak a Tartományi Pártvezetőség irodájába, ahol a titkár, Dobrivoje Vidić (később moszkvai konzulunk) közölte velem, hogy lapot indítanak a vajdasági nők számára, és a magyar nyelvű, havonta megjelenő újságnak én vagyok a főszerkesztője, majd a kollégák segítenek. Így is volt. Tizenkilenc éves voltam, amikor kineveztek a *Vajdasági Dolgozó Nő* főszerkesztőjének. A lap öt évig élt. Az IB (Tájékoztató Iroda) idején papírhány miatt szűnt meg.”³⁶

Szabó Gizella egy korábbi visszaemlékezésében így írta le az induló lapot: „Az első címdalt Boldizsár Iván grafikus tervezte ugyanaz a később ismertté vált Iván, aki régen a *Szabad Vajdaság*, majd a *Magyar Szó* mai fejlécét is tervezte. Több rajza megjelent a lapban...”³⁷

A lap sokat foglalkozott politikával, ezen belül bel- és külpolitikával, aktuális társadalmi-politikai kérdésekkel, a külföldi és belföldi női szervezetek tevékenységével, rendszeresen beszámolt a nők társadalmi és munkahelyi tevékenységéről a gyárakban, a mezőgazdaságban, intézményekben.

A lap, valószínűleg kiterjedt tudósítói hálózata miatt igen népszerű volt, mert mindenki szívesen olvasott a lakóhelyén történetekről, ezen belül az egészségügyi ellátásról, a nő-, család- és gyermekvédelemről, az idősekről való gondoskodásról. Az utóbbi témákról kevesebb írás jelent meg, az aktuális politika mindig előtérben volt, a többi laphoz hasonló agitatív, propagandisztikus stílusban.

A cikkek szerzői – ismert politikusok – igyekeztek összemosni a történelmi eseményeket – ebben az esetben a második világháborút és az ellenséggel szemben folytatott népfelszabadító harcot – a nők egyenjogúságáért és szabadságáért folytatott harccal. Mitrovics Mitra-Gyilasz például azt írja az ötéves tervvel kapcsolatos cikkében, amely a lap első oldalán jelent meg: „A népfelszabadító mozgalom élén küzdő Kommunista Párt a fasiszta megszállók alóli szabadság kivívására, a nemzeti függetlenségért, szabadságért és demokráciáért folytatott harcra kiadott felhívásával egyidejűleg azt is magyarázta asszonyainknak, hogy éppen ezzel a közös harccal tudják lerázni magukról az elnyomatást, rabságot

35 A jugoszláv nőknek a népfelszabadító mozgalom által a második világháborúban és közvetlenül utána alakított tömegszervezete, amely önálló szervezetként az Nők Antifasiszta Frontja 1953-ban megtartott IV. kongresszusáig működött, majd átalakult a Népfront szakosztályává.

36 Stanyó Tóth Gizella: „Olvasóink visszajelzései többet számítnak minden díjnál” Látogatóban Szabó Gizellánál, a Magyar Szó doyenjénél Újvidéken. = *Hét Nap*, 2016. január 2.

37 Szabó Gizella: Újságírásunk bölcsőjénél 5. = *Hét Nap*, 2012. június 20. LXVII. évf. 25. szám

és sötét sorsot, melyeket a népellenes monarchofasiszta rendszerek zuditottak rájuk fennállásuk biztosítása és a nők kizsákmányolása céljából.”³⁸ A szerző a továbbiakban pontokba szedve elmondja az ötéves terv nőkre vonatkozó céljait, mindezt a szocialista retorika maximálisan kiélezett ellentéteivel (a nők rabszolgasorsa – szebb, gazdagabb, boldogabb jövő), túlzásaival („Ezer példát lehetne ilymódon felsorolni és az ötéves terv minden sorából, minden számjegyből egész történetet lehetne leírni arról, milyen kapcsolatban van minden, de éppenséggel minden a nép, az asszony, a család és gyermekek életével.”³⁹)

Ez még az az időszak, amikor a Szovjetunió és az ottani helyzet a modellértékű, ideális, követendő példa (pl. *A nők a szovjet alkotmányban*⁴⁰ című cikk részletezi is a nők ottani jogait és kötelességeit). A lapban állandó tere van a szovjet évfordulóknak (pl. *A Nagy Októberi Szocialista Forradalom 30. évfordulójára*⁴¹), a szovjet nők, asszonyok életének, de leginkább munkájuknak, az ismert szovjet embereknek nőkhöz kapcsolódó aspektusból (pl. *Lenin anyja*⁴²). Az „ideális” szovjet nő is állandóan jelen van a lap írásaiban (pl. *Anna Csujeva 11. 000 kévét kötöz naponta*⁴³).

Az 1945 után indult lapoknak az előző korszak lapjaival való összehasonlításában minden bizonnyal az ún. női lapoknál a legnagyobb a különbség: a lap tematikájának hagyományos értelemben vett női témái periferikusakká válnak. A legtöbbször sokkal inkább hasonlítanak egy politikai közlönyre, mint egy klasszikus értelemben vett női lapra, csak annyi a különbség, hogy itt gyakrabban említik a nőket.

Az új társadalmi rendszerben a női emancipáció alapját a nők foglalkoztatása képezi. De az sem mindegy, hogy milyen munkát végez: legyen traktoros, darukezelő, esztergályos, építőmunkás, teljesítsen többszörös normát, és akkor rohammunkásként bekerül a lapba, cikket írnak róla, a fényképe is ott lesz, ő az, aki mindezzel a szocializmust is építi. Az új szocialista rendszer jelképeit testesítették meg ezek a kiemelt női életpályák, olyan életpályák, amelyeket követendő példaként, különösen a jeles állami ünnepeken, évfordulókon, be kell mutatni. A női szerepek háttérbe szorulnak, az a cél, hogy egyre több intézményt – csecsemőotthont, bölcsődét, óvodát, amelyekről folyamatosan jelennek meg írások – hozzanak létre, hogy a dolgozó nőtől átvállalják az anyasággal és gyer-

38 *Dolgozó Nő*, 1947. 8. szám, 1.

39 *Dolgozó Nő*, 1947. 8. szám, 1.

40 Uo.

41 *Dolgozó Nő*, II. évf. 8. szám

42 Uo.

43 *Dolgozó Nő*, I. évf. 2–3. szám, 6.

mekneveléssel járó feladatokat. Ez az elérendő cél, a szükséges intézményeknek csak kis hányada létezik, valójában továbbra is a nőkre hárul az új – férfiaktól átvett – és a hagyományosan női feladatok nagy része. Emellett aktívan tanulnia kell – az írástudatlanságért folytatott harcban az érintettek legnagyobb része épp a nők köréből került ki (pl. *Asszonyaink az írástudatlanság elleni küzdelemben*⁴⁴), részt kell venniük a politikai és pártéletben, a társadalmi és szociális életben (pl. olyan cikkeket olvashatunk, hogy ennivalót, ruhát vittek a vasút építésén dolgozó önkénteseknek, szervezési és egyéb feladatokat láttak el a kukoricafelvásárlástól a választásokig). Mindezekről folyamatosan – agitációt és propagandát felváltva vagy kombinálva – tudósít a lap, maximálisan idealizálva a valóságot.

A „valamikori régi világ” már említett hagyományos női laptémáira – kézimunka, háztartási tanácsok – mindössze másfél-két oldal jut. Ebbe a szöveggörnyezetbe kerülnek a rövid szépirodalmi művek (versek, novellák), lapszámonként kettő, ritkábban három. Jellemző az irodalmi alkotásokra, hogy vagy nővel kapcsolatos a témája vagy a szerzője nő. Ez utóbbira kevesebb a példa, mert ebben az időszakban különösen kevés a női szerző. Versek gyakrabban fordulnak elő, mint prózai művek. A közölt versek több esetben is az anyához vagy az anyáról szólnak (pl. Gál László: *Anyá*; Galamb János: *Lira (Sokat szenvedett édesanyám emlékének)*⁴⁵).

Ady Endre *Az öreg Kunné*⁴⁶ című verse egy parasztasszony keserves életét mutatja be, ami egyúttal kemény társadalombírálat is. Hogy ez az olvasónak is egyértelmű legyen, a vers címe alatt ez olvasható: „Ezt a verset Ady abban az időben írta, amikor a magyar feudalizmus már kibírhatatlanul rásúlyosodott a földnélküliek milliós tömegére, a proletariátus mozgalma pedig még csak fejlődésben volt.”⁴⁷

Más kapcsolatra irányítja a figyelmet Thurzó Lajos *Sonja* című verse: a szerbek és magyarok egymás mellett-élésének – gyakori és preferált téma – szép példáját örökíti meg a vers:

„Mint hús harmaton kis palánta,
Úgy nőtt fel köztünk a lányka.
Már három éves... Észre sem vettük.
Kertünkben mint a miénket,
Úgy szerettük.”

44 Uo.

45 *Dolgozó Nő*, 1947. október II. évf. 8. szám

46 *Dolgozó Nő*, 1947. október II. évf. 1. szám 6.

47 *Dolgozó Nő*, I. évf. 2–3. szám

A kétnyelvűséget, egymás ismeretét hozta magával a történelmi fordulat:

„Mily boldog világ is ez!
Játszanak a kétajkú gyerekek ...
Hogyan kell örülni, mutatjuk nagynak,
S neveljük egymást szerbnek-magyarnak.
A két kicsi ugrál és szeret velem
S az, amit játszunk – történelem.”

A lap nőíróktól is közöl írásokat: a délszláv írók közül szerepel a lapban Deszanka Makszimovics, „a modern szerb líra legkiválóbb asszony-költője, neve egygyé forrt a lírikus fogalmával.” (CSUKA 1969; 769). A magyar írók közül Kaffka Margit írásai olvashatók a lapban (pl. *Emberke „rámnyitja az ajtót”*).⁴⁸

Külföldi író is bemutatkozik: az amerikai, nagyon szegény családból származó Agnes Smedley, aki a nyomorúságos körülményekből világhírű íróvá és újságíróvá küzdötte fel magát, de az első világháború végén „már a dolgozó nép élcsapatában harcol s a tömegnyomor és tömegtudatlanság vámszedői bebörtönzik.” 1919-ben Európába jött, majd a kínai forradalom idején olasz és német baloldali lapok tudósítójaként Kínába utazott, ahol több, mint íz évet töltött, s onnan írta tudósításait, riportkönyveit, hogy megismertesse a világot a kínai kommunizmussal. Írásai rendkívül érdekesek, abból a szempontból, hogy olyan helyekről is tudósított, ahol őelőtte még európai ember nem járt.

1929-ben önéletrajzi regényt írt, amelyet *Magányos asszony* címmel fordított magyarra Dormándi László (ez 1939-ben jelent meg Budapesten). Ebből a regényből közöl egy részletet a lap (a fordító nincs feltüntetve, nem tudjuk, hogy a magyar fordításból való-e a részlet, vagy valaki más fordította angolból, esetleg valamelyik szláv nyelvből). A regényrészlet abból az időből való, amikor az író nő már San Franciskóba készülődik, és közben hírt kap arról, hogy apja két öccsét egy farmra vitte dolgozni, ahol kegyetlenül bánnak velük, kínozzák őket, nem tanulhatnak. Elhatározza, hogy megpróbál rajtuk is segíteni: „Az élet nehéz s számomra nagyon súlyos tanításokkal szolgált. Elhatároztam, hogy nem megyek vissza oda, ahonnan jöttem, hanem tanulni, fáradhatatlanul tanulni fogok mindaddig, amíg elég pénzt kereshetek ahhoz, hogy a testvéreimet magamhoz vegyem és iskolába küldjem őket.”⁴⁹

48 *Dolgozó Nő*, II. évf. 1. szám 11.

49 Uo. 6.

7 NAP

A magyar kisebbség kulturális helyzete egyre jobban alakult: még egy év sem telt el a második világháború befejezése óta és a jugoszláviai magyar sajtó újabb sajtótermékkel gyarapodott: megjelent egy hetilap *7 Nap* címmel, szintén a legnagyobb országos tömegszervezet, a Népfront égisze alatt.

A *7 Nap* indulását Kolozsi Tibor újságíró – aki 1934-ben a *Hídnál* kezdte újságírói pályáját – írta meg *Huszonöt esztendő* című tanulmányában: „A háború utáni élet kibontakozásának első időszaka után, amikor már egyre terebélyesedtek, sokszínűbbé váltak a tennivalók is, (...), amikor már valamivel több rotációs papír is rendelkezésre állt, s amikor lehetőség nyílt arra, tovább fejlesszük, tökéletesebbé tegyük a magyar nemzetiségű lakosság rendszeres tájékoztatását is, egészen magátólértéktőlően felmerült az a gondolat, hogy a *Magyar Szó* és a fiatalság problémáival foglalkozó *Ifjúság Szava* mellett meg kellene teremteni egy olyan magyar hetilapot, amely egyrészt eljuthatna azokhoz is, akik a napisajtót esetleg nem vásárolják rendszeresen, másrészt megoldhatna olyan feladatokat is, amelyekre a napilap – tekintve, hogy elsősorban a napi híryanagy feldolgozására kell szorítkoznia – nem vállalkozhat, vagy legalábbis nem oldhat meg elég eredményesen.” (KOLOZSI, 1971: 20)

A *7 Nap* első felelős főszerkesztője, Hock Rezső a lap tizenötödik évfordulója alkalmából írt visszaemlékezésében azt írja, hogy a lap kiadásának gondolata „egy prózai döcögő vicinálison” merült fel, amelyen „egy maroknyi, valamely agitpropos feladat végrehajtására utazó magyar kultúraktivistából a szó szoros értelmében, ’kírázta’ a *7 Nap* gondolatát.” A visszaemlékezés nem teljes, mert Hock az összes nevet nem sorolja fel, de egyikük Kek Zsigmond, a *Magyar Szó* főszerkesztője volt. Hock Rezső a folytatásban leírja, hogy „az elgondolást visszatértünk után Stanka Veselinov, a Vajdasági Népfront sajtóügyekkel megbízott felelős vezetője elé terjesztettük, akinek csak egy kérdése volt: Van-e hozzá emberetek? (Akkoriban még nem többszámaban tették fel ezt a kérdést). Miután úgy találtuk, hogy e sorok írója személyében ez a probléma egyelőre megoldódik, a *7 NAP*-ot megalapítottunk tekintettük. A többi már ment mint a karikacsapás.” (KOLOZSI, 1971: 20–21.)

A szerkesztőség mindössze három emberből állt, a főszerkesztő mellett Dudás Kálmán költő írt, fordított és gépelt, és volt még egy technikai szerkesztő (aki egyúttal az asszonyi rovatot is szerkesztette), Kalmár Ibolya Buba.

A lap létrehozása változatlanul az agitprop hatáskörébe tartozott (felelőse is ugyanaz, Stanka Veselinov, aki szerkesztője volt a már a háború alatt megjelenő *Glas omladine – Ifjúság Szava* – című lapnak, amelynek a magyar változata, az

Ifjúság Szava lett az első magyar ifjúsági lap a Vajdaságban, és ő volt az, aki a *Szabad Vajdaság* létrejötténél is bábáskodott).

A magyar kisebbségi sajtó néhány ember kezében összpontosult, szinte mindegyik lapról ugyanazok döntöttek (agitpropos háttérrel), és ugyanazok írták (ennek kedvezett a közös székhely is). A *7 Nap* cikkeinek is jórészt a *Magyar Szó* újságírói a szerzői: a lap külső munkatársa volt Kolozsi Tibor, Gál László, Majtényi Mihály, Sulhóf József és Thurzó Lajos, bár a cikkek általában nem voltak aláírva.

A *7 Nap* első száma 1946. április 5-én jelent meg. Erről sincs hivatalos irat, mint Kolozsi Tibor írja a már idézett írásában: „Persze jó lett volna valami hivatalos okmányt is szerezni a *7 Nap* megindításával kapcsolatban, meg is próbáltam a tartományi történelmi levéltárban felkutatni az egykori Népfront tartományi bizottságának valamiféle határozatát, sajnos, semmi effélére nem sikerült ráakadnom, talán azért, mert nincs is ilyen írásbeli határozat, vagy talán azért, mert elkallódott valahogy az elmúlt majdnem negyed századnyi idő alatt, sőt az is lehet, hogy megvan valahol, csak éppen a történelmi levéltárba nem jutott el, hanem valami rendezetlen halmazban várja a tervezett karlovci levéltár berendezését. Így hát meg kellett elégednem azzal a bejelentéssel, amely 1946. március 24-én jelent meg a *Magyar Szó* hasábjain. „Rövidesen megindul a vajdasági magyar hetilap” címmel.”

A cikk szerint el kell látni sajtótermékkel „a dolgozóknak azon tömegét, akik sajátos körülményeik folytán (közlekedési nehézségek, tanyai élet, megfeszített munka a mezőgazdaságban stb.) nem juthatnak naponként újsághoz, vagy nem érnek rá azt elolvasni.

A Népfront éppen ezért a meginduló hetilappal tartalmilag olyan típusú újságot teremt, amely írásban és részben, amennyire ezt a technikai lehetőségek és a papír megengedik, képekben összefoglalja a legszükségesebbet, amit a világ és hazánk politikai és kulturális dolgairól tudni kell.” (KOLOZSY, 1971: 21)

„A hetilap megindítását szükségessé tették azonban más okok is. Az új demokratikus Jugoszlávia gazdasági és kulturális rendeződésével, viszonyaink fejlődésével a sajtó terén is léptek fel újabb szükségletek. Így például a magyar dolgozóknak régi óhajuk egy magyar nyelvű szakszervezeti közlöny megindítása, amelynek hiányát lépten-nyomon érezzük. Hiány mutatkozik a nemes szórakozás terén is: hiányzik a jó novella, jó regény, érdekes riport, az ismeretterjesztő cikkek. A magyar rádiózó közönségnek eddig nem volt műsora, a kis magyar pionírok csak nagyritkán jutnak egy-egy nekik való íráshoz, meséhez, rajzhoz, szórakozáshoz. A sakkjáték kedvelői sem tudtak kellő mértékben hozzájutni a modern sakkjátszás példáihoz és problémáihoz. A falu számos kérdésben tanácstalanul állt, nem volt, aki foglalkozzék a földműves és állattenyésztés időszerű kérdéseivel. Nagyon hiányzott és minden oldalról kérték az aktuális

humort és szatírárt. S végül, de nem utolsósorban, mivel az öltözködés, háztartás problémája is lassan bevezet a békekorszak vizeire, a jó tanácsokban itt is hiány mutatkozott.” (KOLOZSY 1971: 22)

E beharangozó cikkből láthatjuk, milyen elképzeléssel, milyen koncepcióval indult a lap, és be is váltotta a reményeket; a kezdetekhez képest valóban egy változatos, jól szerkesztett hetilapot tarthatott a kezében az olvasó. De mint mindegyik eddigi lap, ez is az aktuális politika eszköze volt: a magyar kisebbség helyzetére, feladatvállalására, mozgósítására vonatkozó cikkek is állandó részei voltak a lapnak; ennek szellemében az első szám első oldalán Tito szöveget olvashatunk.

A lap első számában megjelent *Beköszöntő* szerint „a vajdasági dolgozó magyarság politikai napilapja, a *Magyar Szó* és ideológiai havi folyóirata, a *Híd* után, mint azok szerves kiegészítője, a mai nappal megindult e lapok tájékoztató, oktató és szórakoztató testvérnapja is. A „7 NAP”-ot, amelynek hiányát már régóta érezzük, a testvériség jegyében a Népfront segítő keze teremtette meg. A lehetőségeket a népi szabadságjogok adták meg hozzá. Az írott magyar szónak ez az újabb fejlődése egy újabb lépés azon az úton, amelyet új alkotmányunk szélesen kitar Jugoszlávia minden népe előtt. A sajtószabadság, mint a politikai szabadságjogok egyik pillére a magyar sajtónak is szabad kereteket teremtett, amelyet kitölteni, és kiaknázni a magyarság – a dolgozó magyarság feladata. A dolgozók az új Jugoszláviában annyi és olyan sajtóterméket állíthatnak elő, amennyire és amilyenekre csak szükségük van. A szükségletek kielégítésének akadályai egyedül anyagi természetűek: annak a kérdése, van-e elegendő papír, nyomdagép, festék, betű, ólom és más ezer dolog, ami egy lap előállításához szükséges.” (KOLOZSY 1971: 24)

A 12 oldalas új hetilap sok újdonságot vitt a jugoszláviai, sőt általában a magyar sajtóba. A lap írásainak stílusa eltért a sablonos nyelvezettől, szabadabb, élénkebb stílusúak voltak, és mindezt követte a szokatlan tördelés: nem csupán a megszokott hasábszélességre szedték a cikkeket, hanem változtatták a szedés szélességét. Szembeötlő, figyelemfelkeltő címeket írtak szokatlan betűtípusokból, a szöveg elején pedig iniciálékat használtak. Már a fejléc is ilyen szellemben készült: Boldizsár Iván, az agitprop rajzolója készítette Hock Rezső elképzelése alapján. A lapot élénkítette a sok kép is. Az első szám megjelenésekor még a budapesti rádió is méltatta a lapot, különösen élénk tördelését. Ugyanígy írt a lapról a *Magyar Szó* is két nappal a megjelenése után: „a lap külső kiállítása szokatlanul élénk, változatos, egészen fővárosi jellegű.”

Az újszerűségének egy példája volt például a divatrovat megjelenése a lapban, ami a háború befejezését követő évben, a háború nyomainak eltüntetésekor, a romeltakarítás, újjáépítés, az élelmezéssel való ellátottság biztosításának idősa-

kában, valamint az új társadalmi rend kialakítása, az államosítás, beszolgáltatás, földosztás, a kényszertakarékosság, a textiljegyek idején valóban újdonságnak, sőt akár megbotránkoztatónak is tűnt az öltözködéssel foglalkozni; holott mind-össze gyakorlati öltözködési tanácsokról volt szó, az meglevő lehetőségek lehető legjobb kihasználásáról.

Ez a korhoz és a körülményekhez képest valóban más, újszerű lap a divatrovat mellett természetesen több rovattal rendelkezett, amelyek közül több, hosszú évekig megtalálható volt a lapban. Ez a lap is – mint a kor többi lapja – rendszeresen beszámolt az időszerű politikai eseményekről (például a választásokról, az ötéves terv kezdeti eredményeiről, a hidak és vasutak építéséről, Szombathelyi, Feketehalmy-Czeydner, Grassy, Zöldi Márton háborús büntetteinek tárgyalásáról). A külpolitikai eseményekről tájékoztatott *A hét eseményei* című rovat. Mindössze két számot ért meg a *Szakszervezetünk* című rovat, majd *Szervezett Munkásra* változott a címe, éppúgy, mint a *Faluról* – *Falunak* rovat, amely később *Szabad Föld* címmel jelent meg az újságban. Volt egy *Ezt írják a lapok* című rovat is, amely főként szerbhorvát lapok cikkeiből vett át.

A hetilap szépirodalmat is közölt, bár az első években inkább külföldi (főként orosz) és magyar írók, költők műveit vagy azok részleteit. Folyamatosan jelentek meg beszámolók a Szovjetunióból, úgyhogy tulajdonképpen ez is állandó rovatnak számított. További rovatok voltak még az *Egy kis tudomány* (később *Természet, Tudomány, Technika*), a *Pioníroldal*, rádióműsor, testnevelés, sakk, *Asszonyi dolgok*, *Színházi rovat*, végül az utolsó oldalon Gál László *Grimasz* című rovata, amely rövid életű volt, a 19. szám után már *Humorra* változott a rovat címe. A rovatok címéből is látszik, hogy valóban a sokrétűsége, változatoságra törekedtek a lap szerkesztésében, hogy a lakosság minden rétegének az érdeklődését kielégítsék.

A kezdeti példányszámot illetően, csak a munkatársak visszaemlékezéseire lehet támaszkodni. A főszerkesztő szerint ötezer, valószínűbb azonban a lapkiadó vállalat kommersziális ügyeivel megbízott munkatárs, Kollin József vállalati titkár adata, amely szerint az első szám példányszámát tízezerre irányozták elő, néhány szám után azonban valóban ötezer körül állandósult a példányszám.

A főszerkesztő rövid ideig állt a lap élén: 1947 márciusában már kinevezték színházigazgatónak a szabadkai színházba. A neve ugyan még 1948 augusztusáig szerepelt a lapon főszerkesztőként, valójában azonban Steinitz Tibor szerkesztette már a *7 Napot*. Ő is jogász volt, mint az előző főszerkesztő, 1945–1946-ban dolgozott már ideiglenesen a *Magyar Szó* szerkesztőségében.

A *7 Nap* 1947-ben a „legirodalmibb” lap volt, nem számítva természetesen az egyetlen valóban irodalmi folyóiratot, a *Hidat*. Az egyes lapszámokban találunk verset (Ady Endre: *Dózsa György lakomáján*; Thurzó Lajos: *Téli vers*), novellát

(Ugrai László: *Veron*; Móricz Zsigmond: *Csitt-csatt*), regényrészletet (Katajev Valentin: *REKORD* Részlet a „*Hajrá*” című regényből; Örkény István: *Lágerek népe* Regényrészlet), megemlékezéseket irodalmi évfordulókról (*Osztrovszki halálának 10 éves évfordulója alkalmával, 110 évvel ezelőtt halt meg Puskin Alexander*), írnak műfordításokról („*A mennyei en nagyságos suhanc*” Petőfi Sándor versei szerbül, *Horvát költő magyarul Ivan Goran Kovacsics: Jáma*), költőkről (*Horovic Ignác: Villon élete és költészete*, Gömöri Endre: *A francia nemzet nagy katasztrófája nevelte igazi költővé Louis Aragont*; Gál László: *A magyar költészet harmadik nagy néptribunja József Attila*), írókról, drámaírókról (*Shakespeare nyomában. Megtalálták ismeretlen drámáját melyet Morus Tamásról írt*).

Hazai magyar, délszláv írók, költők, magyarországi és külföldi írók is egyaránt szerepeltek a lapban. Kísérte a megjelent új könyveket, színházi bemutatókat. A későbbiekben könyvkritikákat is közölt a lap. A politikai helyzet erre a lapra is kihatott: a Tájékoztató Iroda határozata után ebben is valamennyivel kevesebb lett az irodalom, de ezt a papírhány is okozta, mert 1949-ben négyoldalassá vált a 7Nap, az állandó rovatok nagyobb része meg is szűnt. 1950 után ismét bővült az irodalmi művek spektruma.

A DOLGOZÓK

„A »*Dolgozók*« minden dolgozó ember szószéke. Tolmácsolja az elismerést mind az ipari is mezőgazdasági munkásság, mind az értelmiségiek munkahőseinek. De nemcsak a dicséretet, kitüntetést és jó eredményt kell hirdetnie, hanem komoly bajtársi és jóakarató kritikával kell hozzájárulnia a mulasztások, gyengeség és reménytelenség kiküszöböléséhez és a nehéz kérdések megoldásához. Végül a »*Dolgozók*«-nak könyörtelenül le kell lepleznie a kártevők minden fajtáját, a kártevést, a hanyagságot és hasonló jelenségeket. Ez az jelenti, hogy a szakszervezeti lapnak a vajdasági dolgozók harcos szervének kell lennie. Foglalkoznia kell a szakszervezeti, termelési, művelődési, politikai és Vajdaság szakszervezeti mozgalmának minden kérdésével. Ismertetnie kell a Szerb Népköztársaság és más Népköztársaságok szakszervezeteinek tapasztalatai és tanulnia kell a szovjet dolgozók példáján.”

A cím és az idézet Berberszki Szlobodán költő, író az új lapot beharangozó cikkéből való, amely a Magyar Szóban jelent 1947. november 8-án. A *Dolgozók* című hetilapot A Vajdasági Tartományi Szakszervezeti Tanács alapította azzal a céllal, hogy a magyar nemzetiségű dolgozókat tájékoztassák a társadalmi-gazdasági változásokról, a szakszervezeti tevékenységről a Vajdaságban. Az első száma 1947. nov. 13-án jelent meg, kezdetben nyolc oldalas volt.

Főszerkesztői Brindza Károly (1947–1949), Tell Péter (1949) és Kizur András (1950–1955).

A *Dolgozók* rendkívül jó irodalmi anyaggal indult, és a már említett, népnevelői célzatú keretes cikkek – művek itt is megjelentek, még általában ugyanazon a helyen is a lapban a harmadik oldalon a jobb felső sarokban. Az első szám Molotov kétoldalas ünnepi beszédével indul, majd a József Attila *Favágó* című verse és a költő rövid életrajza van keretben.

Az első tizenhárom lapszám irodalma (1948. március 24-ig):

József Attila *Favágó* című verse és a költő rövid életrajza

Ady Endre: *A csillagok csillaga* és a költő rövid életrajza

Gál László: *1848 – 1948 Petőfi győzött!*

Gál László: *Szabad hazánknak szabad ünnepére* [vers]

Petőfi Sándor: *Respublica* című verse és rövid életrajza

Iván Gorán Kovácsics: *Jama* (részlet)

Juhász Gyula: *A munka* című verse és rövid életrajza

Csopics Bránkó: *Halott proletárok dala* (Dudás Kálmán ford.) és a szerző rövid életrajza

Petőfi Sándor: *Az apostol*

Kínai katonadal

Karadzics Vuk: *Vén Vujadin*

Majakovszkij: *Komszomol-ének* (41)

Ady Endre, a XX. sz. legnagyobb magyar költője

Ady Endre: *Vagytok: a Ma, vagytok: a Holnap*

Ady Endre: *Küldöm a frigyládát*

Miskina Pavlek Mihovil: *Gubec Matija*

Gubec Matija halála

Fodor József: *A dolgozók éneke vers*

100 éves a Kommunista kiáltvány

Louis Aragon: *Ballada arról, aki dalolva állta a kínvallatást*

Ady Endre: *Emlékezés Táncsics Mihályra* (96)

Táncsics Mihály élete és munkája a szabadságharc éveiben

Éljen a Köztársaság! Petőfi Sándor (100)

Részlet Petőfi naplójából

Petőfi Sándor: *Föltámadott a tenger* (120)

Maxim Gorkij születésének 80. évf.

A magyar nép harca 1848 1948-ban

1848 „Nemzetközi Brigádjai”

Illés Béla: *Spartacus* (folyt. 129)

Az ideológia, mint a többi lapban itt is megvan: a szovjet politikusok (Molotov, Sztalin, Zsdanov) mellett a marxizmus nagyjairól is írnak, Engels születésének 127. évfordulójáról, szintén keretes cikkben, ugyanott, ahol eddig az irodalmi művek voltak, így ugyanebben a számban Petőfi verse két oldallal hátrébb került a lapban. Megemlékeznek Marx Károly halálának 66 évfordulójáról, a párizsi Kommünről és a *Kommunista Kiáltvány* születésének századik évfordulójáról is.

A 14. számtól az utolsó, 52. számig mindössze Illés Béla regénye, a *Spartacus* folytatódott, azon kívül megjelent a *Japán rizsmunkások dala*, Sinkó Ervinnek a Jugoszláv hadsereg zágrábi otthonában mondott beszédét közölte a lap, valamint Hollós Korvin Lajos: *Lenin* és József Attila: *Fiatal életek indulója* című verse jelent meg a *Dolgozó*kban. Ez is a politika mindent irányító szerepét mutatja, mert a lap kezdeti irodalmi koncepciója – a többi lappal összehasonlítva is – jó volt.

Az irodalmi szövegek e kedvezőtlen aránya 1949-ben is folytatódott: egy Petőfi-vers, Petkovics Kálmán két novellája, Gál László *Május* és Vladimir Nazor: *Tito szava* című verse, Csopics Branko novellája, a *Felkelés Krajínában*, Gvido Tartalja: *A visszatért bányász otthonra talált* című vers Gál László átköltésében, Sinkó Ervin levele, az Üdvözet a harcosnak Károlyi Mihálynak, két jugoszláviai magyar költő verse: Laták István: *Kültelki őszi táj* és Debreczeni József: *Sorok az élmunkásról*, továbbá Thurzó Lajos: *A traktor* című írása. Ez a teljes évi irodalom a hetilapban.

1950 elején még folytatódik az addigi tendencia, februárban megjelent egy részlet Herceg János *Változó világban* című szociográfiájából, majd az első irodalmi mű Petőfi verse a március 17-i számban. Április végétől már lassan kezd ismét „beszivárogni” az irodalom a lapba, de még többször előfordul, hogy egymás után két-három lapszámban sincs semmilyen irodalmi vonatkozás.

Irodalom

CSUKA Zoltán 1969. *A szerbhorvát irodalom kistükre*. Budapest: Európa Könyvkiadó.

JUHÁSZ Géza 1987. *A fordulat forgatagában*. Újvidék: Forum Könyvkiadó.

KOLOZSI Tibor 1971. *Huszonöt esztendő*. 9–62.= Pénteki találkozások. Szabadka

VÉKÁS, János 2011. *Magyarok a Vajdaságban 1944–1954*. Kronológia. Zenta: Vajdasági Magyar Művelődési Intézet.

Valerija BALAŽ-ART

KNJIŽEVNOST U NOVO POKRENUTIM VOJVOĐANSKIM MESEČNICIMA I NEDELJNICIMA

Studija predstavlja deo jednog obimnog istraživanja koji daje pregled književnih dela objavljenih u časopisima mađarske nacionalne manjine u novoj državi, Jugoslaviji u periodu između 1947–1952. godine. Studija se bavi književnim materijalom koji je objavljen prvih godina nakon pokretanja sledećih časopisa: prvog mesečnika *Vajdasági Dolgozó Nő* [Vojvođanska radnica] mesečnika *Dolgozó Nő* [Radnica], nedeljnika *Ifjúság Szava* [Glas omladine] i *7 Nap* [7 dana] kao i nedeljnika sindikata *Dolgozók* [Radnici]. Studija se osvrće i na pokretanje ovih listova, pored toga sagledava ona vojvođansko mađarska, južnoslovenska, mađarska i inostrana književna dela koja su objavljena u ovim časopisima.

Ključne reč: štampa, mesečnik, nedeljnik, politika, propaganda, književnost, havalap, učestalost izlaska, književna polemija

Valéria BALÁZS ARTH

LITERATURE IN THE LAUNCHING MONTHLY AND WEEKLY PAPERS IN VOJVODINA

This study forms part of a bigger research, the subject of which being the presence of literature in the Hungarian nationality papers of the new state, Yugoslavia between 1947–1952. The study analyses the literary materials of the first one or two years after the launching of the first monthly sheet *Vajdasági Dolgozó Nő* [Vojvodinan Working Woman], *Dolgozó Nő* [Working Woman], *Ifjúság Szava* [Word of Youth], *7 Nap* [7 Days] and the *Dolgozók* [Workers] trade-union papers, certainly dealing with the launch of these papers as well. It takes into consideration the literary works published in the papers: the writings of Hungarian writers from Vojvodinan, of Southern Slav, Hungarian and that of foreign authors' and poets.

Keywords: press, monthly sheet, weekly papers, politics, the frequency of propaganda, literature, the appearance, literary debate

CRNKOVITY GÁBOR

Id. Kovács Gyula Általános Iskola
Ómoravica

crngabor@yahoo.com

A MONARCHIA-IRODALOM SZTEREOTÍPIÁINAK TOVÁBBÉLÉSE ÉS HATÁRAI BALÁZS ATTILA, GION NÁNDOR ÉS MAJOROS SÁNDOR NOVELLÁIBAN

Az alábbi tanulmány a *Monarchia-irodalom sztereotípiáinak továbbírásai és kultúraközisége a kortárs vajdasági magyar novellairodalomban* című doktori értekezés egyik fejezete. A tanulmány arra a kérdésre keresi a választ, hogy a Monarchia-irodalom sztereotípiái hogyan íródnak és élnek tovább a kortárs vajdasági magyar novellákban. A novellákban többféle motívum található, amely sztereotípiaként viselkedik. Ilyen a haza, a katonaság, a hadsereg, a nyelv, a vasút. Mindhárom író novelláiban megjelenik a vasút, a hadsereg, a haza. A történelemi, retrospektív narráció sokszor mesei elemekkel is bővül. Összefüggőnek kell tekinteni a következő fogalmakat: mese, meseszerűség, történelem, mesélés, narráció. Fontosnak tartom együtt vizsgálni a migráns íróink nosztalgiával sűrített novelláinak helyszíneit, történeteit. Az általam vizsgált mikrotörténetek a történelem egy mozaikjárt képezik. A tanulmány ezeket az összefüggéseket keresi és hasonlítja össze.

Kulcsszavak: Monarchia, sztereotípiák, történelem, Balázs Attila, Gion Nándor, Majoros Sándor

Balázs Attila *Én már nem utazom Argentínába* című novellája a szülőföld elhagyásának kérdéskörével foglalkozik. Balázs Attila a tanyával, a gémeskúttal, a hullámozó tengerivel, a kék tejeskannával, azaz az alföldi sztereotípiákkal vet számot: „A perzselő augusztusi napsugarak elől árnyékba húzódva ültem a végtelennek tűnő kukoricatábla sarkában, az időtlennek sejlő, rezgő (déliabos?) uh... forróságban, amikor Veronika visszajött.” (BALÁZS, 1995: 16). A régió helyi színeit a Monarchia-sztereotípiákat továbbírva jeleníti meg novellájában: „Kéz a kézben mentünk el nagyapám vakítóan fehér falú (gémeskutas, diófás

stb. – szóval minden itt van!) tanyájáig. (BALÁZS 1995: 16). Balázs Vajdaságot tekinti hazájának, hiszen a kék tejeskanna tipikusan a vajdasági életforma része. A tájról novellájában erősen vizuális effektusok tudósítanak: „A kék tejeskannát azonban még sokáig láttam, ma is látom magam előtt lengő távolodóban, bal kézről könnyedén átbillentve a jobb kézbe. A piros szoknyát, miként lebben a hirtelen feltámadó szélben. A kis portölcséreteket a nyári úton, a hullámzó tengerit.” (BALÁZS 1995: 17). Balázs (*tengerre vitorlám!*) című elbeszélésében a következőképp közelít szülőföldjéhez, hazájához: „Kiszáradt tenger fenekén születtem hát, csupasz majomként a Duna partján. Sóban-vízben fürösztöttek meg, hogy erősebb legyek, mert eléggé nyavalyás voltam. Gyermeckorom java része a Tisza partján zajlott, annak is a holt ágánál, viszonylag közel a sörgyárhoz.” (BALÁZS, 2003: 104).

Majoros Sándor *Akácfaínk sokáig élnek* című novellájában, a főnti részletekhez hasonlóan, az akácfa, a táj tipikus elemei, mitikusak, a vajdasági ember kulturális identitásának építőkövei. „Rábasztunk barátom, mondtam a gyökekek közt matató Rudinak, a mi akácfaínk sokáig élnek.” (MAJOROS 2004: 110).

A vajdasági születésű emberek nemzedékei az utóbbi száz évben, anélkül, hogy elköltöztek volna, új államalakulatok lakosai lettek. Számukra elbizonytalanodott a haza fogalma, identitásuk kialakításakor számtalan kérdéssel kellett szembesülniük. Dolgozatomban azt vizsgálom, hogy a Monarchia-irodalom jegyei hogyan élnek tovább, milyen funkciót töltenek be a kortárs szerzők műveiben. A választott novellákat az imagológia módszerével értelmezem, azaz a Monarchia irodalmához kapcsolható sztereotípiákat vizsgálom bennük. A szülőföld, a haza, a nemzeti identitás kulcsfogalmai azonban nemcsak az imagológia szemszögéből, hanem az intermedialitás elméleti nézőpontjából is megközelíthetők, ezt a szempontot is érvényesítem elemzéseimben.

BALKÁNI SZTEREOTÍPIÁK

A Balkán-sztereotípiák nagy része a Monarchia irodalmában formálódott ki. A kortárs vajdasági magyar szerzők gyakran élnek a sztereotípiáknak ezzel a válfajával. .

Balázs Attila és Lovas Ildikó prózájában megragadhatóak például az albánokról (siptárokról) kialakított sztereotípiák. Ezek szerint az albánok mesterei a fagyaltkészítésnek, kitűnő tökmagot, napraforgómagot (*rica*), pattogatott kukoricát és sült gesztenyét árulnak. A *felkelő nap háza* című novellában erről a következőket olvashatjuk. „Az igazságnak tartozunk azzal, hogy a feltörekvő siptárok egy részének – az idők folyamán – sikerült némiképp szocializálódni: szerény, halk szavú tökmagárusok lettek, vagy zajosan tricikliző fuvarosok. Jobbik

esetben serény cukrászok és füstszagú csevapcsicsa-sütők, vagy netalán a zöld-ségáru eladásába és viszonteladásába, a devizaüzérkedés izmosodó hálózatába kapcsolódtak be – komolyan tartva az esetleges kiűzetéstől.” (BALÁZS, 1995: 36).

Majoros Sándor elbeszéléseiben inkább a jugoszláv feeling történeti sztereotípiái tűnnek fel lépten-nyomon, a Balkáni-sztereotípiák inkább csak az utalás szintjén jelennek meg.

Gion Nándor és Majoros Sándor migráns íróink közé tartoznak, tehát a távolból idézik fel az általuk megélt történeteket és helyszíneket. A két szerző novelláinak különbsége talán az, hogy míg Majoros szereplőit itthon mozgatja, és nem viszi ki az országhatáron túlra; addig Gion történeteiben a vajdasági helyszínek kitágulnak, kiszélesednek, származásukat tekintve többségében vajdasági szereplői is – annak megfelelően, ahogyan ő maga is migránssá lett – a migrációba magával „viszi”, és így a történeteknek nem ritkán Budapest, Szeged, illetve egyéb magyarországi települések a helyszíne.

Gion *Műfogsor az égből* című novellájának balkáni hősei vannak, miközben egy Budapesten játszódnó történetet tár elénk. „Szelim Ferhátovics másodszor egy meleg nyári estén látogatott meg, egy lelakatolt és lepecsételt teherautóval érkezett Hollandiából vagy Belgiumból, Szarajevóba ment volna tovább, [...] – Emlékszel még arra nehézsúlyúra? Petar Radujkovra? Bólogattam. Nagyon jól emlékszem Petar Radujkovra. Ő is velünk szolgált a büntetőzászlóaljban, ott az istenverte macedón laktanyában. Belgrádból küldték oda, valamit nyilván rosszul csinált a civil életben, ezért került közénk, ahol igen zavarodottan nézelődött, mert a büntetőzászlóaljban főleg boszniai muzulmánok, koszovói albánok és vajdasági magyarok katonáskodtak.” (GION 2011: 628–630).

A *Garantálja Z. A.* alábbi részletében az tűnik fel, ahogyan az anyaországiak balkáni sztereotípiák mentén ítélik meg a délvidéki magyarokat: „– Ti délvidéki magyarok elképesztően felelőtlenül viselkedtek néha. Hazudtok, blöfföltök, szélhámoskodtok, becsapjátok a jóérzésű embereket.” (GION 2011: 668).

Gion Nándor emigrációban írt novelláiban életre keltett alakok, hősök többsége „balkáni”, vajdasági identitással bír. Ezáltal az író a hazai miliőt csempészi be Magyarországon keletkezett szövegeibe, és egyfajta hiányt pótol vele. Hózsza Éva a „hiány sztereotípiái”-nak nevezi ezeket a jegyeket. (HÓZSA, 2011: 103).

MONARCHIA-SZEREOTÍPIÁK

A fiatalabb generáció képviselőinek novelláiban a multikulturális regionalitás mai jegyei is dominánsak, ám ezeket átszövik a Habsburg Monarchia korának történelmi, nemzeti sztereotípiái, amelyek szövegeikben még mindig jól megragadhatók, vizsgálhatók.

Majoros Sándor *Fölfeszített vagonok* című novellájában a Monarchia-irodalom egyik központi mozzanata, a vasút sztereotípiája íródik tovább. A vasút a lehetőséget jelentette vidékünk (Vajdaság) számára. A történelem hozzájárult a gazdaság fellendüléséhez, s ez az írók figyelmét sem kerülhette el, ezért találkozunk folyton a novellákat olvasva a vasúttal és a vonattal. Herceg János is sokszor vasúton közlekedtette hőseit. A vasút, a vasúthoz tartozó épületek, egyenruhák mind a Monarchia világa iránti nosztalgia jelei a novellákban. Majoros Sándor *Fölfeszített vagonok* című elbeszélésében a Monarchia által az 1890-es években kiépített vasúti pálya végóráiról olvashatunk. Az Alföld-fiumei vasútvonal mellékszárnyáról van szó. Konkrétan a Szabadka–Csersvenka–Hódság–Bácsordas–Gombos vasútvonatról, amelyet az 1980-as években végleg felszámoltak, és ma már csak néhány árválkodó és árulkodó Monarchia-korabeli, magára hagyott vasúti építmény harcol az idővel. A *Fölfeszített vagonok*ban a vasút egy mellékszárnyának pusztulása válik tárggyá. „A pályamunkások sem jártak ki töltést igazítani, inkább átmentek a vasútállomással szemben lévő kiskocsmába, és miközben sörüket kortyolgatták, azon morfondíroztak, hogyan lehetne megfűjni az egészségesebb talpfákat. Merthogy az egész pályát el fogják kótyavetyélni, az már eldöntött tény. A Jugoszláv Államvasutak állítólag már le is szerződött a Zenicai Vasművekkel, és nemsokára megjönnek a bosnyák magánvállalkozók, hogy megszervezzék a pályabontást. Az állomás épületét pedig birtokba vette az elmúlás. Az ablakfélfákról peregni kezdett a festék, a fal tövében salétromfoltok jelentek meg, s az öreg gesztenyefák, melyek évtizedekig békében megfértek ezzel a sárgára meszelt egyszintes épülettel, hirtelen megnőttek, föl, egészen a tetőgerincig, s mert törzsük is jócskán kiszélesedett, kiforgatták helyükről a járda betonkockáit.” (MAJOROS 1994: 115–116). A vasúti sínpálya diósgyőri acélból készült a Monarchia idején, maga is a Monarchia egyik ereklyéje, lenyomata: „Nem beszélve arról, hogy ez még háború előtti diósgyőri acél, tehát jobb és keményebb ennél a vacak hazainál.” (MAJOROS 1994: 120). A vasút az utazástoposszal hozható összefüggésbe. A vonatok megjönnek és elmennek, hoznak valakit/valamit, és elvisznek valakit/valamit. Az emberek, különösen a mi vidékünkön, erős érzéseket tápláltak a vasutat illetően. Amikor elkezdték építeni, kételkedve fogadták a tüzes mozdonyt, később azonban megszokták és az életük részévé vált, a vasút által nyílt ki a vidék, vált a világ részévé, a fejlődést hozta meg a vidék számára. Majoros *Eperszedők* című novellájában a Németországba igyekvő szezonmunkásokat mutatja be. A történet helyszíne a vasútállomás. A vasútállomásoknak tipikus szaguk van, amely beivódott az emberek orrába, és a szag jelenti az elutazást, megérkezést is: „A vágányok felől beszívárgott a mozdonyfüst, s összekeveredett az olajbűzzel – »állomásszag« terjengett.”

(MAJOROS 1994: 62). Az *Eperszedők* című novellában a moravicai elhagyott vasútállomás épületét Majoros a következő módon eleveníti meg: „Odahaza nem tapasztalhattak ilyesmit; a vasutat már több mint öt éve megszüntették. A sínek azóta megrozsdásodtak, szinte belevesztek a gazba, az állomásépület pedig elhagyatottan, magányosan áll.” (MAJOROS 1994: 64).

A katonaság mint Monarchia-sztereotípiát íródik tovább a mai szerzők műveiben, hiszen Jugoszlávia többnemzetiségű hadserege a Monarchia többnemzetiségű hadseregéhez hasonlítható. Balázs Attila *A felkelő nap háza* című novellájában az albánok viselkedését, a hadseregben velük történő dolgokat a róluk szóló sztereotípiák segítségével érzékelteti: „[...] a muzulmán siptárok – valamilyen furcsa felekezeti oknál fogva – szinte kivétel nélkül nem törölköznek papírral.” (BALÁZS, 1995: 36).

A narrátor Szelim Ferhátoviccsal katonai élményeket elevenít fel a *Huza-tos hajón* című Gion-novellában. „[...] katona korunkban egy ronda délkelet-macedóniai laktanyából én írtam helyette szerelmes leveleket egy egészen fiatal bosnyák lánynak, aki később Szelim felesége lett, gyerekeket szült, bizonyára megöregedett, valamelyik lerombolt szarajevói bérház pincéjében él patkányok között, [...]” (GION 2011: 628–629).

A hadsereg jelenléte domináns Majoros Sándor novelláiban is. *Erdőtűz Travnikban* című elbeszélésének helyszíne Bosznia. A történet a titói Jugoszlávia idején játszódik, az események 1975. december 12-én veszik kezdetüket. Majoros mesteri csellel tágítja ki az elbeszélés jelenének idősíkját, és kapcsolja bele a történelmi múltat, a Monarchia világát a történetbe. A novella főhőse, Tót Sándor megérkezik a kaszányába, majd a nagyapja felidézett történetei révén kerül vissza az olvasó a Monarchia világába. Mindeközben azokkal a nyelvi problémákkal is megismerkedünk, melyekkel a vajdasági (moravicai) magyar fiatal katona küzd. „Amikor Travnikba érkezett, egy kukkot sem tudott szerbül, és ebből rengeteg kellemetlensége adódott. Egy alaklommal például naredniket mondott razvodnik helyett, ami ugyebár azt jelenti, hogy fölcserélte a királyi és a titói Jugoszlávia rangjelzéseit.” (MAJOROS 2007: 184–185). A királyi és a titói jelző egymás mellett szerepeltetése a Monarchia-sztereotípiát továbbbírásának példája.

A jugoszláv kaszárnnyában előforduló kiképzőmódszerek, pszichológiai módszerek megegyeznek a valamikori Monarchia katonaságának kiképzőmódszereivel, hiszen a katonai kiképzés módszer nagyon lassan módosul. Az *Erdőtűz Travnikban* című novellában a jugoszláv katonák ruházatáról is olvashatunk. „Tót Sándor arra gondolt, a Monarchia idején ugyanígy macerálhatták a csukaszürke egyenruhát viselő gyalogosokat, de csak addig, amíg itt táboroz-

tak. A fronton már semmi sem számított.” (MAJOROS 2007: 185). A nagyapa történetét egy fénykép is illusztrálja: „A nagyapja egyszer elővett egy könyvet, amelyben tizennégyes fényképeket rejtegetett. Nézd Sándor, mondta, ezt a szép egyenruhát mentünk tönkretenni Szerbiába. Tót Sándor megnézte a kackiás bajszú katonákat, és a szépségnek még csak nyomát sem látta rajtuk. A katonák bricseszadrágot viseltek, hozzá meg rövid zubbonyt, és lábuknál pihentették a szuronyos puskát. A nagyapja úgy dédelgette ezeket a képeket, mintha szín-aranyból lettek volna.” (MAJOROS 2007: 185–186). A fiú nagyapja 1914-es történeteit eleveníti fel: „Tót Sándor válaszképpen elmesélte, hogy a nagyapja is járt Travnikban, mégpedig a tizennégyes háború idején, mert itt a Lasva patak völgyében vezetett végig a legfontosabb fölvonulási útvonal.” (MAJOROS 2007: 186–187). A novella tragikus kimenetelének okára a kulmináció előtt is van utalás abban a jelenetben, amikor Tót a barlangról mesél. A végső tragédia abból fog származni, hogy az 1914-ben még létező és akkor jól működő, életet mentő természeti adottságokat az emberi erő elrontotta, és a barlang már nem tud szellőzni, mivel lebetonozták a felette lévő részeket. A történelmi időnek, az emberi fejlődésnek az áldozataivá válik többek között Tót Sándor is.

A kortárs novellákban a Monarchia-sztereotípiák továbbírt változatai köszönnek vissza, sok más novella pedig, szintén nem függetlenül a Monarchia széthullásának kataklizmájától, a XX. század háborús élményeiből merít. Majoros Sándornak a *Rossz nehézség* című novellája a jugoszláv egység széthullását vizionálja. A szülőföldhöz főződő viszonya a következő képben jelenik meg. „Ők is tudták, hogy az ország esetleges széthullása a jó jugoszláv foci, az adriai nyaralások és a világútlelő végét jelentheti, [...]” (MAJOROS 2004: 151). A novellában a 90-es évek háborús készülődéseiről olvasunk: „Az öcsémnek biztosan lett volna használható ötlete, de ő ezerkilencszázkilencven augusztusától Zágrábban katonáskodott, és legfőbb gondja az volt, hogy az usztasák között valamiképp megőrizze a testi épségét.” (MAJOROS 2004: 151). A jugoszláv háborúk, a háborúba taszított ország képei sejlenek fel a *Medvehistória* című elbeszélés részletében is. „Estefelé Béres bekapcsolta rádiót. Éppen híreket mondtak: a Jugoszláv Néphadsereg elindult, hogy biztosítsa a föderáció határait. Csapataink dél óta harcban állnak a szlovén szeparatisták egységeivel.” (MAJOROS 2004: 38).

Majoros *Akácfaíink sokáig élnek* című novellája így örökíti meg a háborút: „Az utolsó pillanatban menekültem át Magyarországra. A Jugoszláv Néphadsereg ekkor már Eszéket aprította, így akár azt is hihették, a behívó elől léptem le.” (MAJOROS 2004: 116).

Majoros novelláiban a történelmi idő, a jugoszláv háború ideje külső küzdelmet jelent. A hősöknek e mellett vagy ez ellen kell állást foglalniuk. E kettősség

a hősökben konfliktusok forrásává válik, választási lehetőségként, kényszerként jelenik meg. Választaniuk kell, kiállnak-e a hazájuk, Vajdaság mellett, vagy a nemzeti identitásuk által diktált opciót, a magyarsághoz, a nemzeti közösséghez tartozást választják, nem akarnak a balkáni háborúk részesei lenni, inkább elmenekülnek az anyaországba..

„Breakwell szerint a megküzdés nem pusztán időleges folyamat, hiszen önmaga és következményei hatással vannak az egyén identitásának alakulására.” (LÁSZLÓ 2005: 214). Így vélekedik erről László János is: „Az emberek tehát, még ha a nemzetállam eszméje meg is gyöngült, nemzeti kultúrákhoz kötődnek.” (LÁSZLÓ 2005: 186). Majoros szövegeinek hőseiben is felmerül a menni vagy maradni kérdése, hiszen a történetek nehéz háborús idők közepette játszódnak. Jugoszláv vagy magyar vagyok-e? – tehetik fel a kérdést magukban novellái hősei. Nemzetiségileg ugyan el tudják dönteni, de azt már nehéz meghatározniuk, hová tartoznak az adott pillanatban

A *nem baleset lesz* című Gion-novellában a cselekmény Magyarországon játszódik, de egyértelműen a régi jugoszláv térséghez kapcsolódik: „Aztán persze oda is elért a háború, Bozóky Sándor elmenekült a Drávaszögből, mert vérdíjat tűztek ki a fejére, talán azért, mert jámbor könyvtárosként nem a legmegfelelőbb könyveket osztogatta az olvasóknak, vagy csak a nagy kőháza és hűvös borospincéje miatt, elég az hozzá, hogy sürgősen távoznia kellett, azóta előadásokat tart a könyvtárosok összejövetelén unalmas szakmai tudnivalókról, és ebből kifolyólag sokat utazik.” (GION 1998: 337).

A szereplők identitásválságát az egy állam hátárain belül- vagy kívülélés dilemmája idézi elő, ehhez járul még a gazdasági identitás változékonysága, hiszen a különszakított nemzetrész fejlődése eltérő módon alakul a Monarchia széthullása után, a jugoszláv egység idején és a nagy Jugoszlávia felbomlása után kialakult háborús időkben. Az emberek sok esetben kényszer terhe alatt voltak kénytelenek identitást váltani. Rizvan Atyimi a bosnyák pék, a *Rossz nehézség* című novellában pár szóból álló versikét ismételtet: „[...] jugo, jugo netye dugo. Borics Lajos gyatra állapota ellenére is tudta, hogy ez magyarra fordítva annyit tesz: jugó, jugó, nem lesz soká.” (MAJOROS 2004: 155).

TÖRTÉNELEM, ORAL HISTORY, MESE

Az események szépirodalmi formába öntése alig különíthető el a történetírástól, és ez fordítva is igaz, hiszen a történelmi tárgyú munkák is szükségszerűen elbeszélésként megformáltak. A novellákban a történelem és a magánmitológia szervesen kapcsolódik egymáshoz, a novellákban a történetírás eseménytörténetté való átalakulásának vagyunk tanúi.

Claudio Magris *Duna* című esszéjében az elbeszélésnek arról a műfaji átalakulásáról vall, mely nem volt független a társadalmi és kulturális változásoktól: „Az utazáshoz hasonlóan a regény, az elbeszélés is előre-hátra mozog; manapság mindenféle narrációt érint az általános időfogalom lerombolása és az egyéni vagy közös történeteket egységesíteni és értelemmel felruházni képes központi jelentés eltűnése, amitől alapjaiban rendült meg a narrációt a történelem értelmével társító viszony. A még XIX. századi, klasszikus narratívától gyökeresen különbözik a mai. Ez utóbbi, ahogy az igen kiváló olasz elbeszélő, Raffaele La Capria írja, így vagy úgy, de szükségképpen magán viseli a »nagyszabású kudarc« jegyeit, magára vállalja a szilárd világképek csődjét, és nagy irodalom éppenséggel akkor lesz belőle, ha szembenéz ezzel a csőddel.” (MAGRIS 2011: 11–12). A novellák az idők során műfaji átalakuláson mentek át, bár a szerzők a cselekmény-történet meseszerűségét megtartották. A novellák elbeszélői leginkább valamelyik családtag visszaemlékezéseit használják fel, a családi mikrotörténetet beemelve az irodalomba. Az általam vizsgált írók erősen kötődnek Vajdasághoz, a már rég elmúlt világhoz. Megidéződik az ősök élete, a Monarchia világa, mely a mai napig érezteti hatását. A hősök hétköznapi emberek, akikkel dolgok „esnek meg”. Ezek a dolgok pedig nem különlegesek, hiszen a mai, illetve a valamikori hétköznapiak részét képezték.

A mese ezekben a novellákban nem más, mint az adott elbeszélő története, amelyet nekünk, olvasóknak elmond. Természetesen a múlt a jelenben elmondva mindig megszépül és mindig kicsit más, mint a saját jelenében volt. Magris a *Duna* című esszéjében a történelmi idő értelmezésével kapcsolatban az alábbi megállapítást teszi: „Vannak események, amelyek sok évvel, sőt évtizeddel ezelőtt történtek, és mégis olyan jelenvalók, mintha ma történtek volna, s vannak dolgok, érzések, amelyek alig egy hónaposak, és mégis oly távolinak, örökre befejezetteknek tűnnek. [...] Nem létezik az időnek egy egyedüli vonata, amely egyenletes sebességgel vinne mindig ugyanabba az irányba bennünket, olykor-olykor összefutunk egy másik vonattal, amely az ellenkező irányból jön, a múltból, és egy időre megáll mellettünk ez a múlt, s ott ácsorog a jelenünkben.” (MAGRIS 2011: 62). A vajdasági magyar kortárs novelláírók szinte mindegyikénél kimutatható a felvázolt törekvés. A novellákban elbeszélte történetekre áll Hans Medick megállapítása: „A mikrotörténelem nem apró dolgok szemléletét, hanem a dolgok aprólékos szemléletét jelenti.” (MEDICK 2000: 53). E történetiség további kultúrantropológiai kérdéseket vet fel, illetve a sztereotípiák különféle vizsgálatát is lehetővé teszi, továbbá képet ad a novellák által megidézett kor világáról is.

A mesékben fölillantott, idealizált múlt a meseszerűség és az igazság erejével hat az olvasóra. Magris jegyzi meg a következőket *Duna* című esszéjében:

„A történelem egy kicsit mindig utólag lesz valóságossá, azután, ha már elmúlt, és az annalesekben évekkel később megragadott és leírt általános összefüggések adnak szerepet és jelentőséget egy-egy eseménynek.” (MAGRIS 2011: 64). Majoros Sándor azon vajdasági magyar írók közé tartozik, akik a 90-es évek elején elhagyták Vajdaságot, és Budapestre költöztek. A helyváltoztatás csak fizikailag ment végbe, hiszen alkotásai a Bácska régi történeteiből, porszagú levegőjéből, Papp Dániel Tündérlakként említett vidékéből, többnemzetiségű lakosságához fűződő történeteiből táplálkoznak. Majoros Sándor *Eperszedők* című művében is megjelenik a korzó és az Alföld porszagú levegője mint a Monarchia-sztereotípiá továbbírt formája. „Végimentek a korzón, megcsodálták a kivilágított szökőkutakat, mélyeket szippantottak a porszagú levegőből.” (MAJOROS 1994: 61).

A vidéki embernek lételeme a mese, az anekdota, melyek egy adott közösségben fenntartják a kollektív emlékezetet. Ez összhangban van azzal a definícióval, melyet Duzmathné Tanz Tünde ad a műfajról: „A mese olyan kerek egész alkotás, mely szerves kultúrát feltételez. Ahol megszületett, ott értették és hagyományozták. Az ősi közösségek emberei a dolgok többrétűségét organikus egységbe tudták foglalni. Tudásukat a következő generációknak, a gyerekeknek – a nekik megfelelő formában – a mesében adták tovább. A gyermek akkor vált felnőtté, ha már megértette a felnőttek »virágnyelvét«, tudta, hogy mit beszélnek körülötte és miért.” (DUZMATHNÉ 2015).

A mesemondás helyszínei a kocsmá, a borbélyüzlet, a munkahely, pl. Ács borbély üzlete Majorosnál. A pletyka is beszüremlik egy-egy adott helyi történetbe. Majoros Sándor novelláinak meseszerűsége több ponton megragadható. Novelláit cselekményesség, a mese szerkezeti felépítésének jelenléte, a mesei elemek fokozott használata, mesékre való utalásos rendszer jellemzi. Történetek – mikrotörténetek ezek a novellák, miközben: „A történetek elbeszélése az események realitását összemosza a fikcióval.” (LÁSZLÓ 2005: 179). Sok esetben előfordul, hogy a valóság és a mese határmezsgyéje egybeolvad. Ez az egybeolvadás már Papp Dániel novelláiban is megfigyelhető.

Rizvan Atyimi, a bosnyák medvetáncoltató megérkezését, beilleszkedését nemzeti sztereotípiákkal írja le a *Medvehistória* alábbi részlete: „A megállóba érkező busz hátsó ajtaján kimászott egy férfi, akinek arcberendezésén, ruházatan rögtön látszott, hogy hegylakó. Hasán kocsikerék méretű nagydob csüngött, amelyet egy kiszállásodott akácfadarabbal ütemesen püfölgetett, miközben a másik kezével hosszú láncot vonszolt ki a buszból. Hol megfeszült, hol ellazult ez a lánc, s mintha morgás is hallatszott volna odabentről, de lehet, hogy az csak a dobolás visszhangja volt, legalábbis maga erre gyanakodhatott. Az első ajtón kitóduló utasok pedig mintha magát, pontosabban az elképedést röhögték

volna. Már majdnem odaszólt nekik, hogy a jó édes anyukájukkal viccelődjenek, amikor az autóbusból előbújt egy hátulsó lábain egyensúlyozó barnamedve.” (MAJOROS 2004: 25–26). A folytatásban megkérdőjeleződik a történet hitelessége. „Maga jól tudta, hogy pár száz kilométerrel délebbre olykor kismalacot, bárányt vagy kecskegidát is szállítanak az autóbuszon, de hogy valaha is medvét utaztattak volna – ráadásul itt, a Balkán legészakibb csücskében –, azt egészen egyszerűen nem hitte el.” (MAJOROS 2004: 26).

A novellákban gyakran fordulnak elő mitikus, valóságon túli elemek. Juhász Erzsébet Énekes Krisztinájához hasonló misztikus alak jelenik meg Majoros Sándor *Emberrel esik meg* című novellájának expozíciójában: „Hajnal felé egy fekete lepedőbe tekergőzött alak vonult végig a szobán. Bíróczki hunyorogva könyökölt föl az ágyon, és értetlenkedve nézett utána. Elképzelni sem tudta miként jöhetett be ez a lény a kulcsra zárt udvari ajtón, aki ráadásul nem is lépkedett, hanem húsz-harminc centiméterre lebegett a föld színétől. Átlósan surrant keresztül a szobán, mintha léniával húzták volna ki az útját. A függönyön beszűrődő holdfényben jól játszott minden mozdulata.” (MAJOROS 2004: 5).

Majoros egy-egy novellájában több kisebb történetbe kezd bele, melyeket abbahagy, mielőtt a végkifejlethez elérne. A mesebeli hősök Majorosnál egyszerű vidéki, falusi emberek. A történetekben megpróbáltatásokon kell átmenniük, hogy céljukat elérjék, mely sok esetben csak valamilyen erkölcsi próbaként mutatkozik meg, a mesékhez hasonlóan a hős el akar érní valamit, el akar jutni valahová, közben akadályokat kell legyőznie.

Majoros „meséi”-nek ugyanakkor valóságtartalmuk van, és a faluban a mai napig „közkezen” forognak. „Abban az időben történt, amikor a műhelyben kinőtt egy akácfa. Először csak egy hajtás volt, az utca felőli sarokban bújta ki a padló repedéséből. Ács borbély úgy döntött, meghagyja. A kis fa szédületes gyorsasággal növekedett, egy év múlva már szabályos lombozata fejlődött ki a plafon alatt. Négy vagy öt évig ápolták, gondozták a kuncsaftok, de utána, amikor már a földemet emelgette, fejszét kellett fogni rá. Előbb azért lefénnyépezték, és a képet beküldték a Magyar Szóba. A fotó meg is jelent, Ács borbély a mai napig őrizgeti az újságkivágást.” (MAJOROS 2004: 16).

A mese-, a meseszerűség, a történelem, a mesélés és narráció rokonfogalmak. A mikrotörténet a makrotörténet részét képezi. „A mikrotörténelem helye nem csupán messze a »világtörténelem« vagy az »általános történelem« mögött van, [...] még a pusztá »eseménytörténet« is megelőzi.” (MEDIC 2000: 54). A mikrotörténetek, a mesék szinten az idők folyamán a történelmi tudat részévé válnak. Jörn Rüsen hangsúlyozza, hogy: „A történelmi emlékezetnek és a történelemtudatnak fontos kulturális funkciója van: identitást formál.” (RÜSEN 2000:

203). Bindorffer Györgyi is azt emeli ki, hogy az identitás történeti kategória is egyben. Előfordul azonban, hogy a történelem is csak ezekre a köztudatba átment történetekre tudja alapozni a tudományosságot.

Az identitáshoz szervesen hozzátartozik a sztereotípiák ismerete is. Természetesen a sztereotípiák az idő múlásával átalakulnak, halványulnak, vagy épp az adott társadalmi kornak megfelelően felerősödnek.

Az imagológia számára is fontos kutatási terepe a történelmi tudat, mely mesei elemek formájában is öröklődik. Majoros Sándor novellisztikájának narrátorai családtörténetet „mesél”-nek el, miközben a családtörténetből történelem lesz.

Novelláinak szereplői főként helybéliek, moroviciai. Személyes identitásuk ezáltal már ab ovo adott. Helybélinek tartják magukat, tehát a falu az életterük, ismerik a helyi szokásokat. A novellákban a szereplők azonosulnak csoporttársaikkal, beleilleszkednek mikrokozmoszukba a csoport történetének részeivé válnak. Érdekes a novellák meseszerű megközelítésénél azt is megvizsgálni, hogy milyen élménymintákat kínálnak. Hogy valaki követendő példának számít-e egy adott közegben, arról az dönt, hogy mennyire népszerű, rendelkezik-e a csoporton belül valamilyen kiemelt státusszal. László János erről a következőket írja: „Először magának a cselekvésnek is van egy értéke, amit a viselkedések, illetve tulajdonságok fenti csoportosulása mutat meg. Ez az adott kultúra által meghatározott; valójában csak ez nevezhető értéknek a szó szerinti értelmében. Másodszor a cselekvésnek értéket ad az is, hogy pozitív vagy negatív kimenetellel zárulnak. Az érték mindkét szint esetében az identitás szempontjából határozható meg, tehát az érték az, ami az identitást pozitív irányban erősíteni tudja.” (LÁSZLÓ 2005: 210).

Majoros novelláinak a vagyonért vívott küzdelem az egyik alapvető eleme, hősei kisszerű bonyodalmakba keverednek, megaláztatásokat szenvednek el, humor forrásává válnak. *Emberrel esik meg* című novellájában a hős fő célkitűzése az, hogy pénzt szerezzen, meggazdagodjon. Az *Ultranacionalisták* című novellában a szereplők valóságos Eldorádót sejtene egy ócska elhagyott vashenger alatt: „Merthogy a vaskúp nem más, mint a legendás hun király, Attila sírjának legkülső vasfoglalata, ha valaki ásni kezdene a tövében, játszi könnyedséggel meglelné az ugyanilyen ezüsfoglalatot, sokkal lejjebb pedig azt a bizonyos aranykoporsót, amelyről a legendák szólnak.” (MAJOROS 2004: 83). A hétköznapi hősök többsége pozitív tulajdonságokkal rendelkezik. A *Régészeti lelet* című novellában a szennygödörásás alkalmával talált csontváz beindítja a népi képzelet működését: „Ekkor kinyílt a nagykapu, és megjelent a fiatal korában kurválkodása miatt ismert, de ma már majd százkilós Pavizsa Maris néni. Frissen sült buktával akart kedveskedni az új szomszédoknak, ám amikor meglátta

Sztévicset, egy szempillantás alatt megfélelkezett a protokollról. Odafurakodott a gödör széléhez, és belenézett. Szentséges szűzanyám!, kiáltotta, és majdnem elejtette a kezében tartott, fehér szalvétával letakart műanyagtányért. Tudjátok, mi ez itt? Ez drága gyermekeim a Sátán porhüvelyének földi maradványa, mondta, és a csomagot a kezembe nyomva háromszor egymás után keresztet vetett.” (MAJOROS, 2004: 67).

A történetek hősei különböző tulajdonságokkal rendelkeznek, melyek általában a mesei a hősök jellemvonásai, ám a közösség a vonásokat egyes nemzeti csoportok tagjaihoz társítja.

Az elbeszélte történetek révén helytörténeti adatok kerülnek be a szépirodalmi műfajba. *Family oral history*nak is nevezhetjük ezt a jelenséget. Az író fiktív neveket használ valóságos nevek helyett: a csoport tagja kíván maradni, nem vállalja fel az eredeti nevek szerepeltetését, hiszen ekkor kiközösítőnek. A történet részben a beszélő nevektől válik válik meseszerűvé. Bruner és Fleisher– Feldmann is arra figyelmeztet, hogy az önéletrajzi hitelességnek közösségi vonatkozása is van: »Az élet történetét, amelyben minden elmondatik és megtörténeik, a mikrokultúrával kell megosztani, azzal a proximális csoporttal, amelytől a személy egész kulturális egysége függ. [...] Nyilvánvaló, hogy az individuumok által adott beszámolók nagyon fontos alkotóelemei a csoport identitásának. Másfelől a csoport identitása fontos alkotóeleme az egyén identitásának is.” (LÁSZLÓ 2005: 185).

Az identitás szempontjából jelentős mozzanatnak tartja László János, hogy „a történeti diskurzus vonzerejét akkor érthetjük meg, ha felismerjük, hogy az milyen mértékig teszi a valóságosat kívánatosná, milyen mértékig fordítja át a valóságot a vágy tárgyává (a lacani értelemben), és hogy mindezt úgy teszi, hogy a valóságosként reprezentált eseményeket a történetek egyik tulajdonságával, a formális koherenciával ruházza fel.” (LÁSZLÓ 2005: 186–187).

Azok a történetek, amelyeket a novellák elbeszélnek, a történelmi mozaik egy-egy darabját képezik. Eközben nem az a lényeges, hogy a mennyire felelnek meg a valóságnak, hanem az, hogy a narrátor milyen arányban módosítja az eredeti helyi népi históriát, és teszi elfogadhatóvá. A Monarchia-irodalom sztereotípiái a meseszerű megszépítés szerepét is betöltik a választott szövegekben.

Kiadások

BALÁZS Attila 1995. *Én már nem utazom Argentínába*, Budapest: Kijarat Könyvkiadó.

BALÁZS Attila 2003. *A meztelen folyó*, Budapest: Árkád-Palatinus.

- GION Nándor 1998. *Jéghegyen, szalmakalapban*, Budapest, Osiris.
- GION Nándor 2011. *Műfogsor az égből*, Budapest: Noran Libro.
- MAJOROS Sándor 2004. *Akácfaínk sokáig élnek*, Budapest: Timp Kiadó.
- MAJOROS Sándor 2007. *Emberrel esik meg*, Budapest: Timp Kiadó.
- MAJOROS Sándor 1994. *Távolodás Bácskától*, Budapest: KÉZirat Kiadó.

Irodalom

- DUZMATHNÉ TANCZ Tünde. *A népmese, mint neveléstörténeti forrás*. <http://vmek.oszk.hu/01800/01887/html/ezerszo6.htm> (a letöltés időpontja: 2015. 3. 4.)
- HÓZSA Éva 2011. A hiány sztereotípiái a huszadik század kilencvenes éveinek vajdasági magyar irodalmában és a szabadkai Kosztolányi-kultuszban. = *Létünk* 2011/4., 103–113.
- LÁSZLÓ János 2005. *A történetek tudománya*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó.
- Claudio MAGRIS 2011. *Duna*. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- HANS MEDIC 2000. Mikrotörténelem .In: *Narratívák 4.*, szerk. Thomka Beáta. Budapest: Kijárat Kiadó. 53–63.
- Jörn RÜSEN 2000. Történeti gondolkodás a kultúraközi diskurzusban, In: *Narratívák 4.* szerk. Thomka Beáta. Budapest: Kijárat Kiadó. 203–214.

Gabor CRNKOVIĆ

KONTINUITET I GRANICE STEREOTIPA O MONARHIJI U PRIPOVETKAMA ATILE BALAZŠ, NANDOR GION I ŠANDOR MAJOROŠ

Studija koja sledi predstavlja poglavlje doktorske teze pod naslovom *A Monarchia-irodalom sztereotípiáinak továbbírásai és kultúraközisége a kortárs vajdasági magyar novellairodalomban* (Kontinuitet stereotipa o Monarhiji i interkulturalnost u pripovetkama vojvođanske mađarske književnosti). Studija traži odgovor na pitanje kako su prisutni i kako se pišu dalje stereotipi o Monarhiji u savremenim pripovetkama u mađarskoj književnosti u vojvodini. U pripovetkama svih trojice pisaca koje studija interpretira pojavljuje se motiv železnice, vojske i otadžbine. U ovim pripovetkama istorijska retrospektivna naracija se više puta dopunjuje bajkovitim elementima. Sledeći pojmovi se nadovezuju jedni na druge: bajka, bajkovitost, istorija, pričanje bajke, naracija. Veoma je važno da se u isti mah istražuju priče i mesto događaja u pripovetkama migrantnih pisaca koji su puni nostalgije. Mikrostorije koje se obrađuju u studiji predstavljaju jedan mozaik istorije. Studija istražuje i upoređuje gore navedene elemente pripovedaka.

Ključne reči: Dvojna monarhija, stereotipija, istorija, Atila Balaž, Nandor Gion, Šandor Majoroš

Gábor CRNKOVITY

**SURVIVAL AND BOUNDARIES OF STEREOTYPES
OF THE MONARCHY-LITERATURE
IN THE SHORT STORIES OF ATTILA BALÁZS,
NÁNDOR GION AND SÁNDOR MAJOROS**

The following study is one of the chapters of the doctoral thesis entitled *Continuing writing the stereotypes of the Monarchy-literature and interculturalism in the contemporary Hungarian short story literature in Vojvodina*. The study seeks the answer to the question of how the stereotypes of the Monarchy-literature are written and survive in the contemporary Hungarian short stories in Vojvodina. In the short stories various motives can be found that act as a stereotype. As such is the homeland, military, army, language and the railroad. The railroad, the army and the homeland appear in the short stories of all the three authors. The historical, retrospective narration is frequently extended by tale elements. It is necessary to treat the next concepts coherent: tale, fairy-tale, history, storytelling, narration. I consider important to examine together the sites and stories of the migrant authors' short stories full of nostalgia. The micro stories I have examined represent a mosaic of the history. The study is in search of these contexts and also compares them.

Keywords: Monarchy, stereotype, history, Attila Balázs, Nándor Gion, Sándor Majoros

LÓDI GABRIELLA

??????????

??????????

??????????

A FALU EMLÉKEZETE – VIRTUÁLIS FALVAK, MIKROVILÁGOK ÉS NOVELLAALAKZATOK

A hagyományos falu kortárs irodalmi ábrázolása teljesen átalakult. A falu már nem az elszigeteltség, szűklátókörűség, az információhiányos közeg szimbóluma, hanem az egyediség, az eredetiség. A helyi színek ironikus, parodisztikus látószögből történő ábrázolása jellemzi a fiatal nemzedék, Aaron Blumm, Mirnics Gyula és Szerbhorváth György írásait. A mikrovilágok dokumentarizálása és a falusi élethelyzetek átmitologizálása mozgatja e szövegeket. Valamennyi történet egy-egy mikroközösség zárt terében beszélődik el, íródik tovább és ölt olyan formát, mely meghatározhatatlan identitású szereplőit és elbizonytalanított olvasóit már a virtuális irodalmi közegbe transzformálja.

Kulcsszavak: kortárs vajdasági magyar irodalom, helyi színek, mikrovilágok, virtuális falvak

„...egy írói univerzum miként válhat eleven tradícióvá, hogyan léphet egy szövegvilág a »valós« világból eltűnő emlékek helyére... És így a faluból hiányzó emlékezetből irodalmi emlékezet lesz.”
(SZILÁGYI 2006:76)

A FALU MINT IRODALMI TÉMA

A falvak helyzete, illetve ábrázolása, a falu mitológiájának és valóságának bemutatása gazdag és kimeríthetetlen irodalmi témául kínálkozott a vajdasági magyar irodalom korábbi időszakai számára is. A 20-as, 30-as évek irodalmi faluábrázolásai még erősen kötődnek a klasszikus, hagyományos falumodellhez.

Az ekkori műveket olvasva úgy tűnik, a szerzők idilli világba születtek bele, noha tudjuk, az egykori falut szegénység és társadalmi egyenlőtlenség jellemezte. A második világháborút fiatalon megélt szerzők az otthontól való elszakadásról, a városba költözésükről írnak, mely számukra traumát okoz, ugyanakkor a falujukba való visszaköltözést szinte lehetetlennek érzik. A falusi eredetű írók későbbi generációinak tagjai szülőfalujuknak többnyire már csak egy hanyatló korszakára emlékezhetnek vissza. Ebben az időszakban a hagyományos falu szinte eltűnt, és az irodalmi művek már az urbanizáció, az iparosodás következményeit, a lassú, több generáción átívelő változást, a közösségek felbomlását, a generációk egymástól való eltávolodását örökítik meg. A városlakóvá lett írók hazaköltözésük esélyét ekkor még reménytelenebbnek látják, mint korábban, a gyerekkor, a szinte mesebeli táj ugyanis, már nem létezik. (SZARKA 2014)

A vajdasági magyar irodalomnak abban a periódusában, mely középpontba helyezte a falut mint irodalmi témát, a Szenteleky-meghirdette couleur locale-programot Herceg János regionalizmus-programja követi. A 60-as években a symposionisták a modernitás jegyében erősen bírálják a korábbi szerzők falu-orientáltságát, elfordulnak a templomtorony-perspektívától. Végel László szerint „a 70-es években az egész Jugoszlávia és a benne a Vajdaság is hirtelen modernizálódni kezdett. Egyre kevesebben foglalkoztak földműveléssel, a falvak kiürültek, akik maradtak, azok a városias életformáról álmodoztak.” (VÁRI 2013) A falvak elnéptelenedését pedig „a maradék falusi közösség önfelszámolása követi, [a falu] viszonyrendszerei felbomlanak, végül (szinte) börtönné válik a fiatalabb generációk számára. Egy ilyen közösségben az idősebbek görcsösen ragaszkodnak a régi életükhöz, gyanakvással figyelnek minden változást.” (SZARKA 2014)

Greco Krisztián Radomir Konstantinović művét, a *Vidék filozófiáját* idézve megállapítja, hogy a közösségbe olvadó falusi szubjektumot az általános normák határozzák meg, melyekhez hűségesebb, mint önmagához: „Elmegy egy élet az »úgy szoktuk« és a »mit fognak szólni« között félúton, toporogva. A falusi ember röstelkedik az *elmozduló* helyett, ha az falut ápol, állatot véd, kulturális egyület alapít, biciklitúrára jár, ilyenkor a valódi falusi egészen komolyan kellemetlenül érzi magát, feszeng, szégyenkezik, nem bírja elviselni az egyedit, az elkülönülést az *alapvető emberi természetétől*.” (GRECSÓ 2003:42).

Az újabb irodalmi művek hősei a faluból a városba költözést emelkedésként élik meg, az életformaváltás ugyanakkor talajvesztéssel is járhat. Az alkoholizmus és más deviáns magatartásformák főleg az elsőgenerációs értelmiségiek-nél, művészeknél jelennek meg. A drámai változásokon átesett társadalom védte-len a globalizációval szemben, a lakhelyet és osztályt váltó emberrel pedig előfor-dul, hogy sem ott, sem itt nem érzi magát otthon. Hiába vágyik később a harmó-niára és térne vissza a gyökereihez, a régi paraszti világ már nincs meg. (SZAR-KA 2014)

Az *Ex-Symposion* 2003/42–43-as (tematikus, *Falufónia* című) lapszámában írását Mészáros Zoltán a következő kérdéssel indítja: „Mi történt a faluval? Hosszú ideig ez a huszadik század élő és termékeny kérdése volt. Mára azonban mintha már nem tennénk föl, mivel inkább ennek az irodalomnak a válságáról és/vagy kimerüléséről szokás beszélni. Persze ez gyors és ideologikus válasz, hiszen irodalmi önszemléletünk elfordult ettől a kérdéstől. Vagy csak a falu, a vidék világától? Vagy csak azért történt így, mert az irodalom nem kérdezett többé, hanem a régi válaszokat ismételte? Vannak-e új kérdései, netán válaszai? Egyáltalán: van-e értelme ennek a kérdésnek? Van-e falusi irodalom? Még és már? S ha igen, milyen? Foglalkoztatja-e még ez az új irodalom képviselői?” (MÉSZÁROS 2003)

A falu-irodalom azonban nem tűnt el a kortárs magyar prózából, csak némi-képp átalakult. A fentebb idézett cikk megjelenése óta a fiatal magyar(országi) irodalom képviselőinek olyan kötetei jelentek meg, melyekben a falu már nem az elszigeteltség, a szűklátókörűség, az információhiányos közeg, hanem az egyediség, az eredetiség. A helyi színek ironikus, parodisztikus látószögből történő megmozgatása jellemzi a fiatal(abb) nemzedék írásait. A mikrovilágok dokumentarizálása és a falusi élethelyzetek átmitologizálása szervezi a szövegeket (pl. Cserna–Szabó András, Grecsó Krisztián novelláit).

Závada Pál a falusi tapasztalat irodalomba emelésének következő okát adja: „Elég csak visszagondolni, hazagondolni, és az ember mindjárt jobban látja a maga kis helyét. Ezen túlmenően persze mindannyiunknak ajándék az, amit otthonról kaptunk, ami eredendően csak a miénk – és ezért: elmesélem nektek, mert ti nem tudhatjátok.” (ELEK 2002: 42)

A kultúrából való kiesettség tapasztalata, a perem-lét, a falusi „templom-torony-perspektíva” ma már a múlté. A digitalizált, „netközpontú” világban a falusi háziasszony gasztroblogot vezet, a Facebook(Z)-generáció tagjainak állandó szükséglete az internetes jelenlét. Ezt a tapasztalatot szövegezik meg a kortárs vajdasági magyar irodalom alkotásai.

POSZTMODERN COULEUR LOCAL: A NOVELLÁTÓL A BLOGBEJEGYZÉSIG, A LOKÁLIS MITOLÓGIÁTÓL A FACEBOOKIG

A vidéki lét posztmodern vetületei a novellában

A vidék és a vidékiség fogalma az irodalomban sokféle megvilágításban szerepelhet. Van-e egyáltalán értelmük e fogalmaknak? Vidékinek lenni hátrányt jelent-e, vagy előnyt? Van-e különbség vidék és vidék között? Egyáltalán, hogyan mutatkozik meg mindez a kortárs irodalmi alkotások tükrében? Ezekre a kérdé-

sekre több válasz adható. Sándor Iván megállapítja, a harmincas évek falukutatói idején a peremlét, a vidékiség még dermedt mozdulatlanságot jelentett. A mai író szemével nézve a vidéki életmódnak pótolhatatlan előnyei is vannak. Ami régen elszigeteltséget, bezártságot jelentett, az a mai információzuhatagos, hálózati, érdekérvényesítő gomolygásban hozzásegíthet a kontemplativitáshoz, a belső csendhez, a mindent felemésztő gyorsulás lelassításához. A városi-falusi író ennek anyagát e perem-szituáció mai változatából meríti, sajátos helyzetében alakítja ki személyes horizontját, korértelmezését, poétikáját. (SÁNDOR 2002: 59)

Darvasi László a következőképp világítja meg vidéki mivolta lényegét: „Én vidéki vagyok, ha Budapesten, ha Berlinben, ha éppen Törökszentmiklóson élek. Vidékinek lenni nem azt jelenti, hogy vidéken lakunk... A vidékiség a centrum hiánya. A vidéki lelket nem fűzi természetes, magától értetődő viszony a kulturális, mondjuk így, polgári életformákhoz. A világot nem annyira használod, mint inkább kiegészítéd.” (ELEK 2002:42) Azok a (perem)vidéki novellák, melyeket értelmezek, éppen ezt a köztes létet látszanak igazolni, miközben új mozzanatokat is tesznek hozzá. A hagyomány e szerzők esetében a vidéki lét hagyománya, amelyet ők a posztmodern diszkurzus beiktatásával újraértelmezve „szövegszerűsítene”.

Dolgozatomban az elbeszélés, a novella, a kispróza „állapotváltozásait” vizsgálom, a vajdasági magyar „fiatal irodalom” néhány szerzőjének az elmúlt években megjelent kötetekben. Rávilágítok a novellaalakzatok időszerű kérdéseire, arra, hogy miként jutott el prózaírásunk a hagyományos novellaforma „széttörésétől”, határainak feszegetésétől egy évtized alatt az internetes irodalomként számon tartott blogbejegyzések beemeléseiig a szépirodalmi alkotások közé. A választott művek szerzői a Dombos-diszkurzus elindítói. Szövegeik a mikrotörténetírás szempontjai mentén is megközelíthetők. Történeteiket mikroközösségek behatárolt, zárt terében beszélnek el, miközben a faluirodalom hagyományát írják tovább, át vagy szét. Irodalmi szövegeikben meghatározhatatlan identitású szereplőiket és elbizonytalanított olvasóikat már a virtuális irodalmi közegbe transzformálják át.

Az elbeszélés „színeváltozásai”

„Novellák nincsenek, csak szövegek. Szövegek nincsenek, csak novellák. Novellák, költemények, drámák, mítoszok világtörténelme, élettörténetek, téveseszmék, valóságelvek, stb. És ezek keverékei.” (FARKAS 1998: 100)

A magyar irodalomban végbement paradigmaváltások következtében a hetvenes évek „lézengő” prózáját létrehozó szerzők a kisvilágok felé fordultak,

a nagy narratívákkal való elvi és világnézeti szembenállásuk azonban nem járt poétikai újítással – állapítja meg tanulmányában Utasi Csilla. (UTASI 2005) A nyolcvanas–kilencvenes években jelentkező „új érzékenység” már nem a poétikák harcát látja jogosult magatartásnak, hanem a hagyománnyal folytatott párbeszédet részesíti előnyben. Míg a nyolcvanas években keletkezett művek inkább a kényszerűen megtört tradíciók folytonosságának helyreállítását gátló narratív hagyomány lebontását hajtották végre, a kilencvenes évek művei már a formálási tradíciók helyreállítására is törekedtek. (UTASI 2005) A kilencvenes évek szerzői a magyar irodalom egyik nagy hagyományát újítják meg, az anekdotáét, melyet „fragmentáló forma”-ként határozhatunk meg.

A művekben emellett a mikrovilágok bemutatása kerül előtérbe, a szövegek mikrotörténetírás eszközeit használják fel, egészen konkrét idő és térbeli kereteket részesítenek előnyben, ezért a kis egységekhez és a rövid időtartamokhoz tartják magát. Az új irodalmat a mindennapi élet apró mozzanatainak beépítése jellemzi, a szövegekben megjelenő mikrovilágok, szereplők, helyek a kisközösségek irodalmi leképezései. Jászberényi József szerint ezek a művek: „a történelem nagy jelzővel el nem látható eseményeinek és személyeinek körképét mutatják.” (JÁSZBERÉNYI 2003: 159)

Mikrovilágok – a „vidékiség dicsérete”

„A vidék világa, a falu és város között tengődve, elfeledve, se falu, se város. A vidék szellemének alapvető hipotézise: a történelem elfeledte, ámde ő most megpróbálja privilégiummá változtatni a balvégzetét, mégpedig úgy, hogy ő is elfelejti a történelmet, s e felejtés révén, saját marandóságára fölesküdvé, „örökkévalóvá” válik valahol az idő túlpartján.” (KONSTANTINOVIC 2001:7)

A kilencvenes évek prózairodalmában előtérbe kerül az eddigi városközpontú élményvilág preferálása mellett a falusi, vidéki élet „dicsérete”, az onnan merítkező, életszerű történetek novellában való megörökítése. (pl. Závada Pál, Ficsku Pál, Grecsó Krisztián műveiben) Mikola Gyöngyi szerint a *Pletykaanyu*-ban (2001) „Grecsó egy falu verbális önképét, »autopoétikáját« konstruálja meg, amelynek legfőbb sajátossága a közös normák kialakításának, az új tapasztalatok együttes feldolgozásának ősi, emberi igénye”. (MIKOLA 2001: 1088)

„A mai író szemével nézve, a vidéki életmódnak pótolhatatlan előnyei vannak. Ami régen elszigeteltséget, bezártságot jelentett, az a mai információ-zuhatagos, hálózati, keményen érdekérvényesítő gomolygásban hozzásegíthet a kontemplativitáshoz, a belső csendhez, a mindent felemészítő gyorsulás lelas-

sításához (magunkban). Ennek a perem-szituációnak mai változatából meríti az író (város-on-falun) az anyagát, ebben alakulnak a személyes horizontok, korértelmezések, poétikai változások.” – összegzi a fentiek tanulmányában Sándor Iván. (SÁNDOR 2002: 56)

A vidékiség, a szülőföld/falu egyedi jellegzetességeire építkezve jelentheti ki Závada Pál, miszerint „mindenkinek megvan a maga kötődése... számomra így természetes, hogy beleírok a műveimbe olyan elemeket, amelyeket otthon gyűjtöttem...” (ELEK 2004: 471) A *Jadviga párnája* és a *Milota* szakmai és olvasói sikere után Závada a következőképpen vélekedik a vidéki lét irodalmi vonzatáról: „Mindig úgy éreztem, hogy a várostól várható élményt vagy tudást pótolhatom, de ha hiányozna gyerekkoromból, kamaszkoromból – sőt a felnőtt életemből is – ez a táj, ez a vidék, a szülőfalum a maga helytörténetével és benne családtörténetünkkel, akkor az pótolhatatlan volna. Űr tátongana annak a helyén, ahol ma e régióhoz való kötődésem élménye van. Lehet erre azt mondani, hogy lenne helyette más – az ember mégis így érzi. A »vidékiség« mellesleg eredményez valamiféle óvatosságot is, hogy ne szálljunk el nagyon, ne repüljünk el a kényelmes röppályákon.” (ELEK 2002: 42)

Virtuális falvak és bicikliutas blogbejegyzések – a Dombos-diszkurzus

„A Dombos még a kilencvenes évek közepén kezdődött egy irodalmi kötettel, a Dombosi történetekkel, amikor is a valóságos Kishegyesre egy fiktív Dombost próbáltunk kiépíteni, félig irodalmi, félig valóságos hősökkel benépesítve. Például metrót terveztünk Dombosra, Forma 1-es pályát, különböző, Kishegyesre egyáltalán nem illő dolgokat... Egyszerűen egy más dimenziót próbáltunk adni az akkoriban igencsak elkeserítő mindennapoknak...”⁵⁰

A magyar irodalomban „a ’86 utáni prózát... az egymás melletti világok létrehozása jellemzi (...), nem a mélységet kutatja, hanem a felszínt írja le.” – írja tanulmányában Takáts József. (TAKÁTS 1994: 14) „Ebből a prózából már kiszorulnak az epika korábban már meglévő elemei, linearitásról beszélni sem lehet, mivel nincsen történet, ábrázolt személyiségről sem, mivel e szövegeknek semmilyen hősük nincs, de a nyelvi univerzalizást is hiába keresnénk a világban belül, mert a világ helyébe maga a szöveg lép.” (TAKÁTS 1994:15)

A kilencvenes években induló magyarországi „fiatal irodalom” alkotóinak posztmodernizmusára pedig már a következők jellemzők: „ez az írónemzedék

50 Dombos Fest-kiadvány 2006/2007

hajlamosabb a posztmodernnek azt a változatát elfogadni, amely nem feltétlenül areferenciális és nem feltétlenül tartja uralhatatlannak a nyelvet.” (NÉMETH 2004: 34)

A fiatal irodalom önlegitimációs eljárásai közül először az intellektualizálódás említhető meg, azaz a teoretikus érdeklődés és a poétikai iskolázottságo, másodsor az infantilizálódás, harmadszor a populáris kultúra, a szleng, a durva szexualitás beemeléseinek lehetőségét, negyedszer a tradíció iromikus-imitációs rehabilitálását, az eklektika, a játék, a mixelő technikák jelenlétét, ötödször pedig a személyes és közösségi identitás újfajta egységképzetét, szociográfia, vallási élmény, szociális érzékenység stb. jelenlétét.

Az irónia mindent átható jelenléte a kilencvenes évekre vált egyértelművé. Esetünkben „az irónia önmagát minden szövegbe beleíró éle, vagyis egy olyan kontextus, amely az irónia működését erősíti fel.” (NÉMETH 2004: 38) Erre kiváló terepet nyújtanak a kisközösségek mindenki által ismerős(nek tűnő) helyszínei/helyi színei, figurái.

A vajdasági magyar irodalomnak az ezredfordulón jelentkezett nemzedéke na mikrovilágok dokumentarizálásától, a falusi élethelyzetek átmitologizálásától jut el a blogos történetmeselésig: az „...ironikus/parodisztikus látószögből megmozgatott helyi színek” világa az övék.

Dombosi történetek

„»Alsó-Dombos« leghíresebb kocsmája egy kanadai kisvárosról kapta a nevét, pontosabban a világ leggyönyörűbb kisvárosának ajánltatott fel, ezért is díszleg a cégéren a Mistyhez címzett vendégfogadó felirat, vagyis helyette tömörebben és magyarosabban a Misty's. A Misztiksz tehát egy félreolvasás története, pontosabban egy soha-el-nem-olvasás és mint mindennek, a faluban ennek is tudják a történetét...”

(A dombosi Misztiksz. Részlet a Dombosi kocsmák c. Hej, történet! – ciklusból) (BLUMM–MIRNICS–SZERB-HORVÁTH 1997: 30)

A *Dombosi történetek* című kötet megjelenése új korszak kezdetét jelzi a vajdasági magyar irodalom falunovelláiban. A szerzőhármas írói fantáziája által Dombos, vagyis Kishegyes misztikus helyé magasztosul. Az ötlet, miszerint „írjuk meg Dombos mitológiáját”, jó hatásfokú öngerjesztő folyamattá vált. Aaron Blumm, Szerbhorváth, Mirnics történeteit a témátlanság, az eseménytelenség, az unalom adta hatalmas lökés indította útjára. Az unalmas porfészek,

a szellemi periféria, az önnön bezártságától és a jövő reménytelenségétől szenvedő írói fantázia szülöttei.

„Elkülönböződött” prózának nevezi fekete J. József recenziója ezeket az írásokat, a szerzők folytatják egymás szövegeit, idéznek egymástól, novelláikban kikerekítik, folytatják egymás szövegeit, sőt, beleírják egymást a szövegbe, esetleg szereplőként is feltűnnek, mintegy félbeszakítva az „előadást”. Ezzel olyan szöveg- és történethálót hoznak létre, amely szinte észrevétlenül teremti meg a dombosi történetek mitológiáját. A kitalált, fiktív helyi színeket, valamint a kitaláltakat a valósággal egymásba vetítő személyes történeteket egy intertextuális szövegvilág toposzaivá merevíti. Az olvasó, ha nem is érzi a magáénak, de legalább ismerősnek tűnik számára az elbeszélésekben felmutatott világ és élet. (FEKETE J. 2008)

Jól jeleníti meg a főnti eljárásokat Mirnics Gyula novellájának részlete: „Közben a faluban megkezdődött a búcsú. Nagy csinadrattával árulták a legújabb tisztítószereket, sántára táncolta magát a magyartanárnök az italos sátorban, leesett egy hatéves kislány az óriáskerékről, összeverekedtek a cigányok és a falum fiataljai, mindenfelé lekopasztott dinnyehéjakat leptek a legyek és az unokatestvérem barátánője elveszítette a szüzességét a céllövölde mögött.” (BLUMM–MIRNICS–SZERBHORVÁT 1997: 109)

A szereplők: kitalált és valós alakokról mintázott figurák, (Butterer Peti, Józsi bácsi, Mariska néni). A történetek: eltéréseik ellenére is egymással tökéletesen hamonizáló szövegek erről az ismerős(nek tűnő) élethelyzetről. A szerzőtrío a folyton úton levés, még inkább az örökösen meghatározó sehova se tartozás döntő élményéből épít narratív világot. A történetek a végtelenségig mondhatók és soha be nem fejezhetők igazán. (FEKETE J. 2008)

Aaron Blumm szövegciklusával kezdődik a kötet, a *Miért szeretünk ovodába járni* c. „megejtően bájos neoprimitív pedofil monológ” falusi képet rajzol elénk (TOMKISS 2003). Egyes szám első személyű, iskolai fogalmazást idéző elbeszélőtechnika (*Hogyan raboltuk ki a Vajdasági Bankot*) jellemzi a kötet szövegeit, amely a dombosi szerzők körében visszatérő megoldás és mintegy védjegyévé vált a legújabb Sympo-generációnak).

Szerbhorváth György írásaiban a dombosi mellett a városi perem-lét, a mai magyar nagyvárosi magány lényege is körvonalazódik (*Slemer a Juditot, Egy szórakozás*). A betonkeverőben viszont a hamisítatlan falusi életérzést jeleníti meg: „A betonkeverőt toltuk el éppen a mesterhez, elromlott, nincs rá semmi szükségünk – de úgy vagyunk vele, hogy minden ami van, azért van, hogy ha lehet, akkor működjön, hátha szükség lesz rá alkalomadtán, mondta apám. Pedig már mindent kibetonoztunk és felépítettünk, amit lehetett, nem tudom,

hol vehettük volna még hasznát a betonkeverőnek, talán, hogy még a saját sírunkat is előre lebetonozzuk.” (BLUMM–SZERBHORVÁTH–MIRNICS 1997: 62)

Szerbhorváth György *Hazabeszélés* c. esszéjében azt a két élethelyzetet veti össze, amely rendelkezésünkre áll, és azt fejtegeti, miként determinálja sorsunkat a városi vagy falusi létezés: „...mi módon befolyásolja az életedet az, hogy X-i vagy Y-i vagy-e? Választásaidat miképpen befolyásolja az, ha X-et választod Y helyett lakóhelyedül, mit választasz akkor, ha a várost választod falu helyett (vagy fordítva)? Igaz-e, hogy a falu olyan biztonságot ad, amit a város nem adhat meg?...[...]...A vidék filozófiájáról egyébiránt ragyogóan írt R. Konstantinovič, akit véletlenül nagyon érdekel, miért is menekülnek egyesek, így én is a vidéki, a falusi, kisvárosi miliótól és az e milió által determinált mentalitástól, az itt, mondjuk, megtalálhatja a választ. Rövidre zárva a témát, annyit még, hogy a vidék, a falu, a kisváros egy rossz anyóshoz hasonlít, aki nagyon meg akarja mondani neked, hogyan kell élned, ellentmondást eközben nem tűr, ha megszólalsz, sodrófával ront rád, és azzal fenyeget, hogy elveszi tőled egyetlenegyedet, a feleségedet, aki ugye, az ő lánya. A város viszont egy olyan apa, aki nem szól bele az életedbe, hagy élni, de büszke, ha valami jót-szépet csináltál, ilyenkor meghív egy sörre, amiből aztán őt lesz, anyósodat pedig beteszi a frizsiderbe. Azt még nem állítom, de kérdezem, s hogy így kérdezem, igaz-e, már valamelyest jelzem álláspontomat.” (SZERBHORVÁTH 2016)

Csáth kocsit hajt

„Tornyosnál beszállok Csáth mellé az autóba és megindulunk Topolya felé. Csáth vadul hajt, többször is erőteljesen rálép a gázpedálra, hiába mondom neki, hogy ne.”
(BLUMM 2006: 14)

A kötet címadó írásában Csáth Géza jelenik meg szereplőként, amint Tornyosról Topolyára tartva kocsit vezet, az elbeszélő pedig jointokat teker neki. Csáth új kontextusba kerülve vajdasági íróvá változik, „visszahelyeződik” oda, ahonnan pályája elindult. Csáth legendája és alakja fontos kiindulópontnak tekinthető, talán egyfajta irodalmi apafiguraként értelmezhető a vajdasági magyar irodalomban, de legalábbis Aaron Blumm magánmitológiájában.

Az Apa- és a Csáth-figura párhuzamba állítása intertextuális játék a műben, a cím második fele a helyi olvasóban mindenképpen felidézi a tíz éve elhunyt Bada Dada által előadott zeneszámot, az *Apa kocsit hajt*-ot. Az Apa és a Csáth kifejezések az intertextuális játék értelmében akár fel is cserélhetőek, így Csáth irodalmi apa-figuraként való értelmezése még inkább alátámasztható. A Bada Dada-számhoz való visszanyúlás ezenkívül az avantgárd dal való kapcsolatot is

megelőlegezi, így a csáthi mellett egy attól nagyban eltérő, de a vajdasági magyar irodalomban elsősorban az *Ex-Symposion* révén mindig is erőteljesen jelen levő hagyományba is beágyazza magát a kötet. (KOLOZSI 2006: 133)

Az említett két fontos hagyomány mellett több író, filozófus idéződik meg a szövegekben, Cervantestől Nietzschéig, mellettük azonban a populáris kultúra alakjai is felbukkannak, a szövegeket valamiféle ironikus felhanggal ellátva. (PISZÁR 2006: 133)

Az írások központi motívuma a zsákutca-toposz. Bányai János szerint „zsákutca-szerű” történetek ezek, az író történeteket mond el, de nem kerek történetek ezek, jellemeket is megrajzol ugyan, mégsem hajlik a regény felé, hanem saját meghatározása szerint rövidprózát ír. Nem hagyományos novellával találkozunk tehát a kötetben, hanem olyan történetekkel, melyeknek nincs csattanója, hősei sajátos módon jól érzik magukat a »zsákutcában« is, és nem vágyódnak el különösebben, hisz tudják, az egész világ egy zsákutca.”⁵¹

A szerző a következőképpen határozza meg a zsákutca-fogalmát: „A zsákutca nem más, mint az utcarendszerek vakbele, ott jön össze minden elkallódott szemét, hogy aztán begyulladjon (mint az Etus néni háza), és el kelljen távolítani. A zsákutcából nincsen kiút, pontosabban nem olyan egyszerű kijönni belőlük, mint a közönségesekből, mert amikor próbálsz kimenekülni, újra szembesülnöd kell mindazzal, amivel már egyszer szembesültél: mint egy körkörös rémálom, amikor a végére jutottál, újra végig kell menned (jönnöd), csak most visszafelé, hogy újra lásd mindazt, amit egyszer már végigszenvedtél. És ne adj’ isten, hogy még egyszer betévedj.” (BLUMM 2006: 5)

Aaron Blumm egy kis közösséggel népesíti be a zsákutcát, az itt élők egy közös létforma kialakítói, amely gyakran kényszeres, meghasonlott. Ismétlődések, áthajlások emelik magasabb szintre ezeket a szövegeket, amelyek látszatra egyszerű történetet mesélnek el egy zsákutca különös lakóinak életéből a kilencvenes évtized háborús éveiben. Az olvasó sokszoros áttételeken jut el a Zsák utca világába, amely összes kellékével együtt nem más, mint közelmúltunk kritikája, paródiája. (PISZÁR 2006: 130)

A falu életét, jellegzetes helyszíneit bemutató szövegek szereplői (Nikola, Etus néni, Pesti Karesz) között gyakoriak a lecsúszott, periférián tengődő, gyakorta mentális problémákkal, alkoholizmussal küszködő figurák. A jellegzetes falusi kocsmák és törzsvendégeik megjelenítése az ezzel a helyszínnel szükségszerűen együtt járó kilátástalanságot tükröz, megadva az írások alaphangulatát. Blummnál azonban jelen van a humor, elsősorban a szatirikus és a groteszk humor is, ezáltal ezekre a rövidprózákra a tragikomikus feszültség lesz jellemző (KOLOZSI

51 Bányai János méltatása a Szirmai-díj odaítélése kapcsán: <http://www.litera.hu/hirek/csath-kocsit-hajt>

2006: 133). Végül pedig virtuális térré táguznak a szövegek, melyek magukba szippantják olvasójukat, hipertérre tágítva a szakutcat, amelyben elmosódnak a kontúrok, nincs különbség annak állandó lakói és az „odalátogató” olvasó között: „A szöveg magába csal, és már nem tudsz kimenekülni belőle úgy, mintha bent sem lettél volna. Zsákutcába kerülsz, ahonnan csak visszafelé vezet az út. Addig kell menned, amíg észre nem veszed, hogy már jössz. Bejöttél, de most már menjél.” (BLUMM 2006: 11)

Jan Berger hazatér

„A Berger család régi otthona a falu szélén, egy meredélyen állt, széles gangja előtt terült el a hatalmas, óceánfenékre emlékeztető vajdasági rónaság, olyan volt, mint egy sakk-tábla, melyen a zöldellő búzamezők és a cukorrépaföldek barna foltjai alkotják a négyzeteket. A lágyan hullámozó dombvonulatot vékonyan szelte át egy folyócska kék szalagja.” (MIRNICS 2008: 148)

Mirnic Gyula kötetéről Zanin Éva kritikájában a következő összefoglalást adja: „A többnyire Csáth nyomdokain haladó szövegkísérletekben a délvidéki miliő megérzékítésére alkalmas topikus karakterekkel találkozhatunk, mint például a falu legerősebb (böllér)legénye és a mágikus méreteket öltő disznó (*A vietnámi disznó*), vagy a szörnyű titkot hordozó templomszolga és a meghasonlott pap (*Egy boldog ember*). Szerethető örültek egész sora vonul fel: a szerelmi gyilkosságok elkövetőitől és áldozataiktól kezdve (*Tragédia a kastélyban*), a téboly határán látomásaiktól űzötten gyilkosokká váló hősökig.” (ZANIN 2009) Valójában így lesz „teljes a mirnicsi történet”, ezekkel a hősökkel benépesített, jó néhány esetben felismerhetően kishegyesi vonatkozású történet adja a cselekmény vázát, de vélhetően valós alakokról mintázott figurák is feltűnnek a rövidtörténetekben, elég megemlítenünk Zlatkót, a ruszin borbélyt, B. Bélát, a polihisztort, vagy Mihály atyát.

A mirnicsi novellák szövegének valóságélménye „egyfajta szekunder valóság, a fantázia és a hallucináció világa, a modern mítoszok, a szubkultúra kollektív törmelékvilága, az álmok napi jelenvalósága” (KÁROLYI 1993).

A műfajt, melyet a dombosi szerzők aktualizálnak, Thomka Beáta *A pillanat formái* c. tanulmánykötetében így határozza meg: „a novella törvénytelen gyermekének is nevezett kisprózai formát, a rövidtörténetet a redukció elve igazgatja. (...) Gyakran, mint az amerikai minimalista irányzatoknál, egy elemi történetből áll a szöveg, máskor – a cselekvés redukciója folytán – állapotszerű fabula jön létre, megint más esetben viszont a reflexív-önreflexív elemek

elszaporodásával intellektualizálódik a kispróza forma, az esszé felé hajlik el.” (THOMKA 1986: 23)

A redukció nemcsak a történetet, de természetesen a szereplőket, az időt és a teret is érinti. Gyakoriak a csak jelzésszerűen megidézett figurák e műfaj esetében. Más esetben a szereplő el is tűnik, pl. a szöveg feloldja önmagában. Sem a szereplőre, sem az időre, térre nem jellemző többé a folyamatosság: a szereplők sors nélküliek, felbukkannak és eltűnnek, az idő a pillanat jegyében áll, akár egyetlen pillanatról, akár az idősíkok váratlan váltakozásairól van szó, a tér pedig nem kicsiny világmodell többé.” (THOMKA 1986: 24)

Akárcsak Aaron Blumm *Csáth kocsit hajt* című kötetének néhány darabjában (*Én, Urban legends go to Kishegyes*), Mirnics Gyula szövegeiben is gyakori jelenség, hogy a megszokott valóság közvetlen érzékisége helyébe valamilyen áttételes „valóság” lép, pl. a tévéé.

Előfordul, hogy a szöveg világa a tömegkultúra, a tévé-világ elemeiből épül fel, sci-fik, terrorista kommandók történetei, amerikai akciófilmek, tévé-híradók, Rejtő-regények közhelyei keverednek össze, egy pikareszk regény logikája szerint, parodikusan és olyan gyors vágásokkal, mintha nem magát a művet olvasnánk, hanem csak az előzetesét. (*Lehet, Merülés*). A címadó novella végén viszont, ahol egy riportkészítés kapcsán (nem kevés ironiával) meglevenednek a Szeghegy-Kishegyes egykori némét lakosságának és a kitelepítésük után ideköltöztetett montenegrói telepesek beilleszkedésének momentumai, a történet nyitva marad. Fegyva, az operatőr a volánra csap, a Szalmaja Muhadinovics által elmesélt történet olvasásakor pedig, akárha a kötet szerzőjének diákkori vonatkozásai is felsejlenek az olvasóban, a távolban a néhai Pecze-kastély romjaival. (*Tragédia a kastélyban*).

Biciklizéseink Török Zolival

„A faluban, ahol élek, mindenki a bizonyosságot kereste, és arra volt kíváncsi, vajon ki lehet Török Zoli, ki az, akivel együtt biciklizem. Miközben folyamatosan találgattak, én végig próbáltam mindenkit elbizonytalanítani, hogy ne lehessen beazonosítani senkit, ezzel azt hangsúlyozni, hogy nem az a lényeg, hogy kik a konkrét személyek, kiktől mintáztam a hősokeket. Számomra nem a földi, inkább az égi szerelem volt a fontos, ami felé a hőseim bicikliznek.” (HERCSEL 2011)

A biciklizéskultúra- és hagyomány gazdag jelentéstárát talán Aaron Blumm sem mérte fel teljes egészében, amikor „biciklizős blogbejegyzéseinek” sorozatát elindította a világhálón. A blog keletkezésének történetéről maga a szerző a

következőképpen vall egy interjúban: „Blog azért lett belőle, mert egyszer csak észerevettem, hogy körülöttem mindenki blogot ír, és nekem a háziasszonyok műfajaként jött le a dolog: sütöttem egy kis kalácsot, lefényképezem, felteszem a netre, odaírom mellé a receptet. Egy idő után elkezdte mozgatni a fantáziám, irodalmilag ezt hogyan tudnám hasznosítani, hogyan működhetne ez az én süteményeimmel... És már akkor megtetszett, hogy követni lehet, kik olvassák, rögtön jöttek a visszajezések, a kommentek. Ez részben felidézte azt a korszakot, amikor elkezdtünk dombosi történeteket írogatni Szerbhorváth Gyurival és Mirnics Gyulával, ott volt valami hasonló érzés, megírtad a történetet, kinyomtattad, gyorsan szaladtál át a szomszédba, a másik elolvasta, továbbírta, vagyis ott is volt egy azonnali visszacsatolás.” (idézi MIKOLA 2011: 110)

A biciklizésnek számos világirodalmi vonatkozásai mellett a vajdasági magyar irodalomban kultikus tárgyként számontartott Szentelekynek az a kerékpárja⁵² is felidéződik a vállalkozás kapcsán, melyen az orvos-irodalomalapító „a telecskai dombok falvai között rendületlenül karikázott” betegeihez, intermediális kitekintésként pedig Szajkó István festményeit is idesorolhatjuk. (VIRÁG 2010:5)

A biciklizés poétikájának elméleti kidolgozása valójában még várat magára, de Aaron Blumm blogja az internetes változatból könyvformátumú irodalmi művé „nőtte ki magát”. A párhuzamosan is olvasható blog és a biciklizések lapozható naplójának olvasása közben fiktív levelek, levéltöredékek kerülnek az olvasó kezébe: Virág Gábor létrehoz egy írószemélyiséget, Aaron Blummot, aki kreál egy alakot, Klárát, aki naplót ír képzelt vagy valós barátjáról, Török Zoliról, aki a vége felé egyre abszurdabb helyekről jelentkezik.” – foglalja össze Bódi Betti Blumm „biciklizései”-nek lényegét. (BÓDI 2012)

A blog és a könyv számos rejtvényt kínál az olvasónak (az egyszerű utalástól az intetextekig, az illusztrációk párhuzamos narratívájáról már nem is beszélve), melyeknek felgöngyölítése további tereket nyit meg az értelmezésben, ezek közé tartozik a főhős(ök) kiléte is: „Sokszor és sokan kérdezték már tőlem, ki az a Török Zoli. Legtöbbször azt kérdezték, mi közöm van nekem hozzá, én vagyok-e ő, vagy ő én, vagy hogy is van ez. Ilyenkor nem igazán tudtam válaszolni, olykor azt mondtam, igen, olykor azt mondtam, nem, de legtöbbször csak mosolyogtam.

52 „Egy padláson, Szivácon megtalálták Szenteleky (Stanković) Kornél költő (orvos és irodalom-szervező) kerékpárját. És lehozták. Az sincs kizárva, hogy már előbb megtalálták, de csak most hozták le. Nem egy ember hozta le, pedig úgy könnyebb lett volna, kényelmesebb, hanem ketten – vigyázva, lassan, méltóságteljesen, bár senki sem nézte őket a kapu alatt lihegő kutyán s az udvarban kaparászó tyúkokon kívül. És megmosták. Mosták, hárman, műszivaccsal Szenteleky Kornél költő (orvos és irodalom-szervező) kerékpárját. És megkenték. És ott állt a csillogó fekete bicikli két tömött kerekén megfigyelve az ereszt árnya által, a fecskék isteni landolásai zizegesítette levegőben. Senki sem mert ráülni.” (Tolnai Ottó 1976. *Szenteleky. Tour de Morte* = Hid, XL.évf., 11. sz. 1976. november)

A legtöbben mégis azok voltak, akik semmit nem kérdeztek, nem is gondoltak, csak találgattak, csak mosolyogtak. Vagy nem mosolyogtak. De a legeslegtöbbit mi ketten mosolyogtunk: Bogárka, Zoli, meg én.” (BLUMM 2011: 6)

A külön-külön akár novellaként is olvasható részek nagyobb blokkokba rendeződnek, minden egység (amint a címük is mutatja) további biciklizésekből áll, melyek sorszámot kapnak, kivéve egyet-kettőt (például a *Zoli kocsit hajt*, vagy az *Én vagyok én, te vagy te* című). A sorszámok nem mindig sorban követik egymást. Ez egyrészt az elbeszélő tudatállapotáról és beszámíthatóságáról, tehát szavahihetőségéről is árulkodhat, másrészt a klasszikus értelemben vett idő jelentéktelenségének érzetét kelti, és ezzel annak újraértelmezésére, újra-rendezésére sarkallja az olvasót. (BÓDI 2011: online forrás)

A VIRTUÁLIS FALU

A (perem)vidék az elemzett történetekben műfaájban és témaválasztásában egyaránt jelen van, az egyént azonban a peremlét nem megbélyegzi vagy bebörtönzi a „helyi színek” világába, hanem univerzummá tágitja a világát, azt tudatosítva, hogy a „virtuális falvak” idejét éljük. Kérdésként marad meg, hogy valóban élhető-e ilyen módon az élet.

„Félek a szótól, bízom a mondatban. (...) Mondatokat keresek, ezért indultam.” – írja Aaron Blumm az első dombosi történetben. (BLUMM 1997: 9). A mondatok történetekké állnak össze, szövegekké, amelyek (még) ellenállnak a besorolásnak. A vajdasági magyar „fiatal irodalom” képviselőinek átekintett írásai, „rövidprózái”, a novellának mint műfajnak a peremén helyezkednek el, a műfaj kereteit feszegetik, tördelik szét, majd rakják újra össze.

A *Dombosi történeteket* olvashatjuk egyenként, befejezett novellaként, de mint olyan történeteket is, amelyek a végtelenségig mondhatók, és soha be nem fejezhetők. A novella, mint műfajkontstrukció, már önmagában „problematis, hiszen a novella, mint egy »új« műfaj neve, szövegszerveződési, illetve olvasási konvenciót nevez meg” (KULCSÁR–SZABÓ 1998: 85, idézi HÓZSA 2009: 10)

A *Csáth kocsit hajt* műfajmegjelölése szerint „rövidpróza”-at tartalmaz, de a kötet darabjait értelmezhetjük novellatöredékeként is, miközben egybeolvasva prózafolyammá válnak. Mirnics történetei novellák vázlatoként is olvashatók, néha valóban csak jelzésszerűek, a fülszöveg szerint tulajdonképpen „válogatott szavak gyűjteményei”. Aaron Blumm internetes naplóját pedig követhetjük a világhálón vagy kézbevehetjük, mint a biciklizés poétikájának kézikönyvét.

Kiadások

- Aaron BLUMM–SZERBHORVÁTH–MIRNICS 1997. *Dombosi történetek*. Újvidék: Forum (Symposion Könyvek).
- Aaron BLUMM 2006. *Csáth kocsit hajt*. Újvidék: Forum Könyvkiadó.
- Aaron BLUMM 2011. *Biciklizéseink Török Zolival*. Budapest: JAK–Symposion–Prae.
- MIRNICS Gyula 2008. *Jan Berger hazatér*. Budapest: Timp Kiadó.

Irodalom

- BÁNYAI János 2006. Csáth kocsit hajt. Szirmai-díjas lett Aaron Blumm = *Litera*. www.litera.hu/01022008 (letöltve 2015. december 5)
- BÓDI Betti 2011. Biciklizéseink Aaron Blummal. www.irodalmijelen.hu/20/04/2011 (letöltve 2014. március 20.)
- ELEK Tibor 2002. „...hogyan tudod elmesélni”. Beszélgetés Darvasi Lászlóval és Závada Pállal = *Bárka*, 2002/3. 41–50. p. www.matarka.hu/134095 (letöltve 2015. február 4.)
- ELEK Tibor 2004. *Fényben és árnyékban*. Pozsony, Kalligram Kiadó.
- FARKAS Zsolt 1998. Dialógus és szövegszerűség. = *Alföld*, 2, <http://epa.oszk.hu/00000/00002/00026/farkas.html> (letöltve 2014. december 4.)
- FEKETE J. József 2008. Elkülönböződött próza. In: Próbafüzet III. Könyv az irodalomról. www.mek.oszk.hu/01300/01383 (letöltve 2014. január 1.)
- GRECSÓ Krisztián 2003. Konstantinovič köpönyege = *Ex-Symposion – Falufőnia*. 2003/42–43. www.exsymposion.hu/01022007 (letöltve 2016. március 6.)
- HÓZSA Éva 2009. *A novella Vajdaságban*. Újvidék, VMFK.
- HERCSEL Adél 2011. *Bicikli ég és föld között*. Interjú Aaron Blumm tandemíróval. www.prae.hu/2011/08/21 (letöltve 2016. április 5.)
- JÁSZBERÉNYI József 2003. „Tedd be a mikróba”. *Helikon*, 2003/3. 159–167. p.
- KÁROLYI Csaba 1993. Beszéljünk Garacziról! = *Jelenkor*, 1993/4. www.jelenkor.net/01022001 (letöltve 2016. április 5.)
- KOLOZSI Orsolya 2006. Aaron Blumm vadul hajt = *Híd*, 2006/12. 132–135. p.
- Radomir KONSTANTINOVIC 2001. *A vidék filozófiája*. Újvidék–Budapest: Forum Könyvkiadó – Kijarat Kiadó.
- KULCSÁR-SZABÓ Zoltán 1998. Név, konvenció, írás = *Alföld*, 1998/2. www.alfold.hu/09022007 (letöltve 2016. március 5.)
- NÉMETH Zoltán 2004. Kanonizáltak és kanonizálók (a fiatal irodalomban) In: *A széttartás alakzatai. Bevezetés a fiatal irodalom olvasásába*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó, 27–46.
- MÉSZÁROS Zoltán 2003. *Falufőnia*. Ex-Symposion, 2003. 42–43. sz. www.exsymposion.hu/01022007 (letöltve 2016. március 5.)
- MIKOLA Gyöngyi 2001. Bevezetés az alföldi falu retorikájába = *Kritika*, 44. évf. 10. sz. 1088. p. www.jelenkor.net/archivum/01042008 (letöltve 2016. március 5.)

- PISZÁR Ágnes 2006. „Elveszett nemzedék” = *Híd*, 2006/12. 130–135.
- SÁNDOR Iván 2002. Amit a kocka lebontása után megpillantunk = *Bárka*, 2002/5. 56–62. p.
- SZARKA Károly 2014. *Falusi idill, falusi nyomor*. www.barkaonline.hu/15/11/2014. (letöltve 2014. augusztus 3.)
- SZERBHORVÁTH GYÖRGY 2016. Hazabeszélés = *Zetna*. <http://www.zetna.org/zek/folyoiratok/64/szerbhorvat.html> (letöltve 2016. május 5.)
- SZILÁGYI Zsófia: A falu és a robbanás. Grecsó Krisztián Isten hozott c. regénye mint az Életem regénye újraolvasása. = *Jelenkor* 2006. 49. évf. 1. sz. www.jelenkor.net/archivum/cikk/916/a-falu-es-a-robbanas
- TAKÁTS József 1994. Rövidtörténet, 1986, posztmodern. In: *Csipesszel a lángot*. Tanulmányok a legújabb magyar irodalomról. Budapest: Nappali Ház, 1994. 14–22.
- THOMKA Beáta 1986. *A pillanat formái*. Újvidék: Forum Könyvkiadó.
- TOMKISS Tamás 2003. A reggeli kávé eredeti célja. = *Az irodalom visszavág*. 14.sz., 1. www.tomkiss.hu/archivum/01/04/2008 (letöltve 2016. március 5.)
- UTASI Csilla 2005. A kritikus megszólítása = *Jelenkor*, 2005. 48. évf. 48. évf. 4. sz. 402.p. / www.jelenkor.net/archivum/01062012 (letöltve 2016. március 5.)
- VÁRI György 2013. „Az asztal alá kerültem.” Beszélgetés Végel Lászlóval = *Magyar Narancs*. 2013/43. www.magynarancs.hu/11/11/2014 (letöltve 2016. március 5.)
- VIRÁG Zoltán 2010. A köztes terek tanulságos emlékezete. In: *A szomszédság kapui*. zEtna-Basiliscus, 5–17.
- ZANIN Éva 2009. *Semmis dolgok lexikona*. www.revizoronline.hu/05/052009 (letöltve 2016. március 4.)

Gabriela LODI

USPOMENA NA SELO – VIRTUALNA SELA, MIKROSVETOVI I FORMACIJE PRIPOVETKE

Opis tradicionalnog sela se u savremenoj književnosti potpuno preobrazio. Selo više nije simbol izolovane, zatupele sredine koja je siromašna informacijama, već je sredina subjektivnosti i originalnosti. Dela Arona Bluma (Aaron Blumm), Đerđa Serbhorvata (Szerbhorváth György) i Đule Mirniča (Mirnics Gyula) predstavnika mlade generacije pisaca karakteriše opis „lokalnih boja” iz ironičnog aspekta. Njihove tekstove pokreće dokumentarizacija mikrosvetova i mitologizacija seoskih životnih situacija. Svi njihovi narativi odvijaju se i prepliću se u zatvorenom okruženju jedne mikrozajednice, oformljuju se na jedan takav način, da sopstvene aktore neodređenog identitetom i svoje neodlučne čitaoce premeštaju u okruženje virtualne književne sredine.

Ključne reči: savremena mađarska književnost u Vojvodini, lokalne boje, mikrosvetovi, virtualna sela

Gabriella LÓDI

RECOLLECTION OF THE VILLAGE – VIRTUAL VILLAGES, MICRO WORLDS AND SHORT STORY FIGURES

The traditional literary representation of the village has completely changed in the contemporary literature. It is no longer the symbol of isolation, narrow-mindedness, of a non-informative medium, but that of the individuality and originality. The depiction of the local scenes from an ironic, parodistic aspect characterizes the writings of the younger generation. The documentation of the micro worlds and over-mythologization of the village-situations manoeuvre the texts. All stories are related, get written further and take a shape in a closed space of a micro community that already transforms its characters with undetermined identity and its discouraged readers into the virtual literary medium.

Keywords: contemporary Hungarian literature in Vojvodina, local scenes, micro worlds, virtual villages

TÖRTELI TELEK MÁRTA

Jovan Jovanović Zmaj Általános Iskola
Magyarkanizsa
ttmarta76@gmail.com

A MESE MINT ŐSRÉGI EPIKAI NARRÁCIÓ

A mese a világ megtapasztalásának sajátos emberi módja. A dolgozat a folklorisztika és a strukturalista irodalomelmélet, valamint a pszichoanalitikus eszköztárával láttatja, vizsgálja a mesét. A mesében a tér- és időtényező rendre fiktív, azaz a mesei szinterek és a mesei időszámítás teljességgel absztrahált. Hősei kétpólusú típushierarchiába rendeződve vívják meg mindig pozitív végkifejletű küzdelmeiket. Mivel a meséről lehetetlen általánosságban beszélni, így mint műfaj az alcsoportjai szerint vizsgálható. Ugyanakkor a tanulmány rámutat, hogy a mesékben megnyilvánul az adott nemzet történelme, értékrendje, életmódja, érzelem- és gondolatvilága; többek között ez teszi őket pótolhatatlanná a szocializáció során, azaz kulturális közvetítőkké válnak. A szerző rávilágít, hogy a népi bölcsességet érdekfeszítő fabulákban, letisztult kompozíció által, érthető, világos képekben kifejező mese nem más, mint a gyermek szemével nézett valóság, ezért a büchleri három mesekorszaknak megfelelő mese kiválasztása sokszínű lehetőséget kínál a teljes személyiség fejlesztésére; holisztikus eszközként segíti a pedagógiai munkát.

Kulcsszavak: mese, folklorisztika, strukturalista irodalomelmélet, pedagógia

Az utóbbi időben a mese a kutatások homlokterébe kerül. A mesékkel lehetőséget teremthetünk az érzelmi intelligencia fejlesztésére, mely a 21. században fundamentális jelentőségű. Emellett azonban érdemes vizsgálni a mesék kulturális auráját, az irodalomban betöltött szerepét, a műfajok és alműfajok sajátosságait, stilisztikumát, nyelvi specifikumait, s mindezek hatását a mesét befogadóra. Az irodalmi élmény létrejötte a mese kulturális közvetítőként való alkalmazását is lehetővé teszi. Az ilyen szempontú vizsgálódás pedig már a mese oktatásban betöltött szerepéig és a szövegértő olvasás problematikájáig visz el bennünket.

Elöljáróban – a mese fogalmát megközelítve – magát a szöveget is szükséges definiálnunk: A szöveg nyelvi jelek körülhatárolt sora, nyelvileg megformált,

hallás (szóbeliség) vagy látás (írásbeliség) útján felfogható mondanivalót hordozó nyelvi egysége. Jellemzője a teljesség, a zártság és a strukturáltság. Jó esetben valamely érdeklődést keltő bevezetéssel, felütéssel indul, és feszültséget oldó befejezéssel zárul. A kezdet és a vég – mint két szélső pólus – fogja össze a közlést, a témát kifejtő összefüggő gondolatort, amelynek alapkövetelménye a tájékoztatás, a hallgató, az olvasó befolyásolása (BALKOVITZNÉ CYNOLTER 2002).

A szöveg fogalmán belül a mese mint műfaj ősrégi epikai narráció, az epikai műnem olykor verses, de jobbára prózában írt tartozéka. Definiálhatatlanságára ráerősít az is, hogy rendkívül változatos epikum. Jellemzője, hogy:

1. tükrözi az emberiség kultúrtörténeti gondolkodásmódját, világszemléletét;
2. a racionális megismerés határain túl a transzcendensről is képes tanítást nyújtani;
3. társadalomtörténeti állapotok leírásait nyújtja;
4. pszichoanalitikai/szemantikai vizsgálatok állandó korpusza;
5. vallás- és mitológiatörténeti szempontú vizsgálódásait egyaránt reprezentálja;
6. tartalmi/formai alakzatait kezdetben nem az írásbeliség, hanem a szó-jahagyomány ápolta;
7. lételméleti kérdései filozófiai indíttatásúak, sajátos esztétikuma irodalomművészetet teremt, morális rendezettsége pszichológiák és pedagógiák bázisa (ERDÉLYI 2013).

A mesék a világ megtapasztalásának sajátos emberi módjai. Minősítő-értékelő, meghatározó-besoroló kategóriákkal és a hozzájuk kapcsolódó értékelésekkel, érzelmi-indulati jellemzőkkel, viselkedési késztetésekkel operálnak. Az egyén viselkedési rendszereit, célratörő vagy védekezési stratégiáit, valamint önképét, szociális képét, lelkiismeretét alakítják. A mese – nyelvi szöveggént – nem leképezi a világot, hanem reprezentációk összetett rendszerében modellálja (TOLCSVAI NAGY 2001). A láttatott világ pedig tükrözi az emberi viszonyok bonyolult rendszerét, szövevényes voltát. Tükröt tart elénk, s ezáltal önismeretre és a világ megismerésére teremt lehetőséget.

Propp két strukturális modellt dolgozott ki: az egyiket (a cselekvések időbeli sorrendjét) alaposabban, a másikat (a szereplők rendszerét) kevésbé. Innen Propp kétféle varázsmese-meghatározása. A varázsmesét egyrészt olyan történetként értelmezi, melyben a funkciók különböző formákban, meghatározott sorrendben váltakoznak, illetve olyan meséknek látja, melyek a hétszereplős

képlet szerint épülnek fel (PROPP 2005). A mesei funkciók a meseszövegekben felismerhető módon vannak jelen. Például *A tulipánná változott királyfi* című mesében végigkövethetjük a főhős eltávozását otthonából, hogy rátaláljon a világ legszebb lányára. Útja során segítőtársakat kap, majd pedig próbákat kell kiállnia, hogy végül elnyerje az áhított királylányt. Eközben a funkciók logikus sorrendben követik egymást, kiteljesítve a narratívumvázatot.

Propp és más kutatók (mint pl. Greimas és Brémond) a mesét olyan egyszerű történetnek tartják, amely negatív kezdetből és általában pozitív zárásból áll. E két végpontot nehéz küzdelmek sora köti össze. Propp úgy találta, hogy a mese lényege nem a történet, hanem a szereplők, akik a mese cselekményének logikája alapján tűnnek fel. A központi alak életútját azért kísérik kalandok, mert sorsa mindig összefonódik a jó és a rossz, a károkozó és a segítő elemekkel, társakkal és ellenségekkel. A proppi szereprepertoárban a hős mellett több közreműködő mesealak vehet részt a történet kifejtésében, a cselekvés előremozdításában. Felfogásában a mesék lényege a feszültség, amelyet a kiinduló állapot hordoz, s amelynek feloldására irányul a hős cselekvése. A kiinduló állapotban valójában hiányok, ellentmondások, kérdések, csalások, hiszékenységek, hitszegés, átverés stb. áll, a célállapotban pedig a hiány felszámolása, a hitszegő legyőzése, a révbe érés, hazatérés, kiteljesedés (uo.). Így a mesék tanulságos történetek tanulóinknak, életvezetési tanácsadóként is értelmezhetők.

A meseértelmezés terén egy sajátos dichotómiára figyelhetünk fel, a tündérmese két igencsak eltérő megközelítésére. A szakirodalmi komparáció síkján Vlagyimir Jakovlevics Propp és Bruno Bettelheim állítható szembe. Míg egyikük a folklorisztika és a strukturalista irodalomteória szemszögéből vizsgálódik, másikuk a pszichoanalitikus eszköztárával szövi és láttatja az általa inkább tündérmesének nevezett műfaj értékmintázatát. Az általa nyújtott ismereteknek mégis nagy hasznát veszi a pedagógiai gyakorlat (ERDÉLYI 2013). A két megközelítést akár objektív és szubjektív mércének is tekinthetjük, mely kiegészíti egymást, és teljesebb képet nyújt erről az oly kedvelt, régóta létező, ma is élő műfajról.

Propp strukturalista, formalista tudós. Mesemorfológiájában nem annyira a varázsmese definíálásával foglalkozik, hanem azon mesei elemekkel és kritériumokkal, amelyek nyomon követhetők egyfelől a néprajz, azaz a szóbeliség tradíciójában, másfelől az irodalmi művek kanonizációs folyamatában. A létmód összevetései, párhuzamai eltérő paradigmákat vetítenek a mese hallgatója és/vagy a mese olvasója számára, ugyanakkor a mesetanítás módszertana számára is.

A mese a csoda világa, amelyben elmosódnak az emberi tudás (reális és transzcendentális) határai. A meseélményben a gyermek ugyan tudja, hogy ami a mesetörténetben van, az irreális, mégsem kételkedik, vagyis az igaz – nem igaz kategóriáját rövid időre felfüggeszti (TANCZ 2009). Lovász Andrea rávi-

lágít, hogy a mesevilág létrehozása szövegalkotás útján történik, ami racionális tevékenység, ám az általa létrejövő mesevilág irracionális, transzcendentális, és a racionalitáson túli mivolta miatt nem megragadható, csak elfogadható, akár létezőnek is kijelölhető, ezért az ontológiai értelemben eleve adott kell, hogy legyen. Meglátása szerint létezik egy olyan világ, amelyik túlmutat mindennapi realitásunkon. Ebből adódóan a szerző a mesevilágot egy, az ember (a mesélő ember) által teremtetett másik (szubjektív) valóságnak tételezi, amit azzal a tudományosan elfogadott érveléssel is alátámaszt, hogy az lehetséges világgént egyébként is igaznak, valósnak tűnik (LOVÁSZ 2003).

Éppen a műfaj összetettségét bizonyítja, hogy olyan epikai műalkotásról van szó, amelyben fantasztikus (csodás), illetve valószerűtlen/hihetetlen elemek jellemzően előfordulnak, hiszen a tér- és időtényező is rendre fiktív, azaz a mesei szinterek és a mesei időszámítás teljességgel absztrahált. A valós világ elemei pedig gyakorta a reális élet ugyancsak elvont típusaiban láthatóak (pl. juhászlegények, szegény emberek, obsitosok, királyok, királynők stb.). A fantasztikum jegyében megszületett jelenségeknek és figuráknak – az antropomorfizációnak köszönhetően a beszélő állatoknak, növényeknek, ugyanakkor a további fantáziaszülte lényeknek végső soron szintén közük lesz a valósághoz, mégpedig a reális életre vonatkozó erkölcsi üzeneteik által (ERDÉLYI 2013). Ugyanis a növények és állatok cselekedetei, életmozzanatai, a mindebből eredő következtetések nagyon is az emberre, etikus magatartására vonatkoznak, utalnak.

Honti János olvasatában a hagyományok világa más, mint a logika világa: A logika világában az egység a másik egységet kizárja, két dolog vagy azonos egymással, vagy nem. A hagyományok világa egyetlen nagy egység, amelyben minden összetalálkozik, minden összefolyik, amiből összetevődik (HONTI 1962). A nép, a közösség ősi tapasztalatának elegye, olvasztó tégelye a mesevilág, a mese.

Szerdahelyi István kifejti, hogy a mese olyan fantasztikus történet, amely általában időben és térben meghatározatlan körülmények között játszódik. Hősei elvont típusok és csodalények, akik kétpólusú típushierarchiába rendeződve vívják meg mindig pozitív végkifejletű küzdelmeiket (ERDÉLYI 2013). Komáromi Gabriella azonban berzenkedik az általánosságban megfogalmazott mesei meghatározások ellen, ugyanis a kutatások eredményeiből és a definíciók tarkaságából kiderül, hogy szinte lehetetlen általánosságban beszélni a népmeséről. Úgy vélekedik, hogy mindenképp közelebb jutunk a meghatározáshoz, ha a mesét mint műfajt az alcsoportjai szerint vizsgáljuk (KOMÁROMI 2001). Így megragadhatók azok műfaji jellegzetességei, egyedi vonásai, megkülönböztető jegyei; szemünkbe tűnik sokszínűségük.

Antti Arne finn kutató egy mesekatalógus összeállítására vállalkozott. Az Aarne-féle jegyzék segítségével lehetővé vált a mesék kódolása. Az általa megál-

lapított fő osztályok a következők: 1. állatmesék; 2. tulajdonképpeni mesék és 3. anekdoták (PROPP 2005).

Eredete szerint nép- és műmesét, prozódiai szempontból vers és próza formában megjelenő mesét különböztetünk meg. Terjedelem szempontjából meséről, meseregényről és mesejátékról beszélhetünk. A népmesék típusai:

1. A valódi és mitikus mese. Válfajai: a) hiedelemmese, b) hősmese, c) tündérmese (mágikus vagy varázsmese).
2. A reális vagy tréfás mese. Válfajai: a) állatmese, b) formulamese (Válfajai: csalmese, felelgetős mese, láncmese, halmozó mese, hangutánzó mese.), c) hazugságmese (bolondmese), d) Mátyás-mese, e) novellamese, f) ostoba ördög meséje (BALKOVITZNÉ CYNOLTER 2002). A mesetípusok sokszínűségét, gazdag tárházát meg kell ismertetnünk tanulóinkkal. A Vajdaságban jelenleg érvényben lévő magyar anyanyelvi olvasókönyvekben – az alsó osztályokat tekintve –, valamint a házi olvasmányokban a nép- és műmesék egyaránt jelen vannak, viszont a verses mesék száma a prózai formában íródott mesék mellett eltörpül.

A mesék a legelfogadottabb felosztás szerint csodás tartalmú, novellaszerű és állatmesékre oszthatók. Első pillantásra úgy tűnik, hogy ez a felosztás helytálló. Ám önkéntelenül felvetődik a kérdés, vajon az állatmesék nem tartalmaznak-e csodás elemeket, mégpedig gyakran igen nagy mértékben. Ugyanakkor az is a vizsgálat tárgyát képezhetné, hogy a csodás mesékben nem játszanak-e szerepet az állatok. Nem túl pontatlan ez a felosztás? (PROPP 2005).

A varázsmesék felépítésének állandósága tette, hogy Propp megfogalmazza hipotetikus meghatározását. E szerint varázsmesének nevezi azt a történetet, amelyben a mesei funkciók különböző formákban, de szigorúan megszabott sorrendben követik egymást; minden mesében hiányzik közülük néhány, mások viszont ismétlődhetnek. Varázsmesék alatt olyan meséket ért, amelyek a hétsze-replős képlet alapján épülnek fel (uo.).

Az elmondottak alapján megállapíthatjuk, hogy a népmese műfaji és tartalmi értelemben egyaránt különös és összetett jelenség. Sokféle aspektusból vizsgálható: műfaja szerint; aszerint, hogy kikhez, melyik nemhez és melyik korosztályhoz szól, és persze jelentésszintjei szerint (szexuális, mélylélektani, családi, társadalmi, természeti, kozmikus szintek). Vannak köztük olyanok, amelyek időtlenek és egyetemesek, de vannak időleges, helyi érvényűek (helyi természeti körülmények, a civilizáció foka, a szociális berendezés formái, helyi szokások) is (TANCZ 2009).

A mese képi világa és valóságábrázolása teljes mértékben megfelel a gyermeki gondolkodásmódnak, így nem más, mint a gyermek szemével nézett világ

(KÁDÁR 2013). A mesevilág és a gyermeki világkép hasonlít egymásra. Vagyis a mese kedvelésének gyermeklélektani okai vannak. A mesét a gyermek azért kedveli és érti, mert a mesei elemek és fordulatok megfelelői azoknak a gondolati, indulati, szemléleti vonásoknak, melyek a lelki fejlődés korai szakaszaira jellemzőek (MÉREI–V. BINET 2003). Enyhítik a gyerek metafizikai nyugtalanságát; megfoghatóbbá teszik számára a világot, működésének alapelveit, mozgatórugóit.

A mese világ a mágikus, nem racionális. Olyan, mint a kisgyermeké és a tudattalané. Csodák történnek benne, a tárgyaknak, állatoknak tudatuk és lelkük van, bármi, még a halál is visszafordítható, sőt, élő és élettelen között eleve sem éles a határ. Minden világos, egyértelmű, nincsenek árnyalatok, fokozatok, kétértelműségek. A belső tulajdonságok ugyanolyan szélsőségesek, mint a külsők. A mese közege ezért ilyen otthonos, szinte magától értetődő a mágikus gondolkodás szintjén álló gyermek számára, annak ellenére, hogy a mai gyermek élete alig valamiben emlékeztet a mesehősök életkörülményeire (FISCHER 2009).

A mese egyidős az emberiséggel. A mesékben nyilvánulnak meg az egyes történelmi korszakok jellemzői, az adott nemzet történelme, értékrendje, életmódja, érzelem- és gondolatvilága, többek között ez teszi pótolhatatlanná a meséket a szocializáció során. A mondóka, a vers és a mese az emberiség történetében mindig a nevelésnek, az adott nemzet és a szűkebb társadalmi csoport kultúrájának, értékrendjének lényeges, sőt, az írásbeliség kialakulása előtt szinte kizárólagos közvetítői voltak (NYITRAI 2009). Manapság a megváltozott életkörülményekből adódóan – például a telekommunikáció eszközeinek megjelenése következtében – háttérbe szorul a nevelés ezen formája, annak ellenére, hogy az értékek átmentésének, átadásának lényeges eszköze. Az újabb nemzedék számára felbecsülhetetlen jelentőségű kincsek tárháza.

Az alsó tagozatos anyanyelvi nevelés alapkoncepciója az integrált anyanyelvi nevelés, melynek lényege, hogy a nyelv használati módjai (a beszéd, a beszéd megértése, az írás és az olvasás) nem különülnek el a tanítási folyamatban. Az anyanyelv oktatásának célja a nyelvi képességek sokoldalú fejlesztése. Ennek gyakorlati megvalósulása azonban megköveteli az anyanyelvi tanórákon valamelyik részterület előtérbe helyezését (BALKOVITZNÉ CYNOLTER 2002). Így például a mesefeldolgozás során is a beszéd-, az írásgyakorlat, a szövegértés fejlesztése, a nyelvtani, nyelvhelyességi ismeretek elsajátítása stb. válhat fő célkitűzéssé.

A népmesék sokszínű lehetőséget kínálnak a pedagógiai gyakorlatban a teljes személyiség fejlesztésére. Holisztikus eszközként segítik a pedagógiai munkát. Olyan tudást közvetítenek, amely nemcsak az élet minőségét, de a kultúrába való belenevelődést, az identitást és a szocializációt is erősen meghatározza. Nyelvi kódrendszereik kommunikációs mintákat, viselkedési modelleket őriznek és közvetítenek (TANCZ 2009). Ezen minták követése a különböző élethelyze-

tekben elengedhetetlen. Fogódzót jelentenek a gyerekeknek, eligazítják őket a lelki élet útvesztőiben.

A mesék roppant nevelőerővel bírnak. A szó legnemesebb értelmében didaktikusak; egyszerűsége, önzetlensége, illendősége nevelnek (tanítanak); leleplezik a bűnt, az évszázadokon át felgyülemlett népi bölcsességet fejezik ki. A mesék tanulsága nem tolakodó, nem természetellenes; gondolatiságukat, eszmeiségüket érdekfeszítő fabulában, letisztult kompozíció által, érthető és világos képekben fejezik ki. A cselekmény (a történet) dramatikus volta és az alakok festőisége a képi világlátásnak pont megfelel; fejleszti a képzeletet, felébreszti az alkotókészséget (érdeklődést). A mese nyelvezete egyszerű, de képi kifejezésekben gazdag, s ezáltal gazdagítja a tanuló nyelvezetét, szókincsét; ráébreszti olvasóját a népi értékekre és közelíti a néplélekhez, a nép szellemiségéhez (ROSANDIĆ 2005). A mesehallgatás által (útján) gazdagított szókincs pedig a szövegértési kompetencia fejlődését segíti elő. A szókincs bősége a szöveg mélyebb megértését teszi lehetővé, a szövegértés különböző szintjein válik jelentőssé.

„A népmese hatása funkcionalitásában rejlik. Bár közvetlen módon nem nevelési indíttatású, de a nevelésre gyakorolt hatása jelentős. Kulturális közvetítőként szorosan kapcsolódik a pedagógiai, pszichológiai és szociológiai kérdésekhez, a neveléstudományok globális értelmezéséhez, így a pedagógia sem mondhat le róla” (TANCZ 2009). A népmesék remekül ábrázolják a valóságot, és sokféleképpen értelmezhetőek. Nem egyetlen lehetséges megoldást jelölnek meg, hanem magatartási és cselekvési mintákat közvetítenek. A népmesék jó része értékek hiányáról, elveszett értékek visszaszerzéséről szól. Ezek örökörvényű, de ma különösen aktuális problémák (PRESSING 2009). Az értékvesztés, elértéktelenedés, a felszínesség eluralkodása közepette; a látszatra épülő, építő jelenünkben évszázadokra kell visszanyúlnunk ahhoz, hogy esélyt kapjunk a megújulásra, a világ jobbá tételére.

A mese pedagógiai alkalmazása gyakran az irodalom részeként történő tanításra korlátozódik. Nyelv- és irodalomelméleti megközelítéskor a műfaji sajátosságokat tárják fel; szakmódszertani kérdésként az írástanításhoz, a szövegértés, szövegprodukciónak tanításához veszik igénybe. Egyes leírások szerint a mesét felhasználják az idegennyelv-tanításban a képzelet verbális ösztönzőjeként vagy kisiskolás korban a tudománytörténet tanításában, a felfedezések mint küzdelmes életutak bemutatására. Ugyanakkor a meseanyag aránytalanságokat mutat. A helytelen választás miatt gyakran kerülnek a meseanyagba átírt, megcsonkított, deformált, illetőleg magyar nyelvre helytelenül átültetett meseszövegek (TANCZ 2009).

A Vajdaságban jelenleg érvényben lévő anyanyelvi olvasókönyvek szemelvényanyagában sok mesét találunk. Ezek közül példaként említhetem a negyedik

olvasókönyvnek *Az állatok nyelvén tudó juhász* című meséjét, mely megcsonkított, deformált mese. Ugyanakkor ennek a mesének – mint a meséknek általában – a férfi és nő párkapcsolatáról is van mondanivalója. A gyerekek tanulságot vonnak le belőle, magatartásmintákat vehetnek át (HORVÁTH FUTÓ 2006). A mese a kakas kommentárjával végződik: „- Te is olyan bolond vagy [mondja a kutyának], akár a gazdád, aki nem tud egy asszonynak parancsolni. Ládd: énnekem hús feleségem van, mégis tudok parancsolni mindegyiknek. Erre a juhász felugrott; úgy összeszidta feleségét, hogy az többet nem kérdezte, honnan tudja az állatok nyelvét” (ERDÉLY 2006). A mese végén a nő egyértelműen alárendelt helyzetbe kerül, mely végérvényességet sugall az olvasó számára. Ez a negatív eltolódás a gyermek számára sajátos társadalomképet közvetít; a kép bevésődése pedig hosszú távon válik rombolóvá, a helytelen magatartási minta miatt.

Az esélyegyenlőséget, a nemek egyenjogúságát illetően szükség van az olvasókönyvek szemelvényanyagának revíziójára, az oktatási és nevelési célok újra-definiálására. Jelentős nevelési konfliktust okozhat ugyanis az, ha más van a tankönyvben, mint a valóságban: megkérdőjeleződhet minden más információ hitelessége is, ha a tanuló a mindennapi életben egészen mást tapasztal, mint ami a könyvben áll (ÁBRAHÁM 2001).

Büchler három nagy mesekorszakot különít el a gyermek életében: az első négy év a Paprikajancsi kor, az affektív-motoros időszak, amikor a gyermeket saját életének eseményei foglalkoztatják. Örül, amikor ráismer saját tárgyaira a képeskönyvekben, és folyamatosan megnevezi ezeket. A második az igazi mesék kora, négy-nyolc éves kor között. A mese változatos, fordultatos cselekménye, a csodálatos álmvilág, a jellemábrázolások egyszerűsége, az értékelés egyértelműsége mind olyan tényezők, amelyek megfelelnek a gyermek életkori sajátosságainak. A harmadik a Robinson-mesék kora, amely nyolc-kilenc éves kortól a kamaszkor kezdetéig tart. Ekkor a mesék iránti érdeklődés csökken, a gyerek magát nagynak tartja, a mesét pedig gyerekesnek. Érdeklődése egyszerű szerkezetű, izgalmas cselekményű történetek felé fordul, szereti a mindennapostól eltérő eseményeket. A szimultán kettős tudat átalakul: a csodás és a valóságos helyett a lehetséges és a valóságos kettősségévé (KÁDÁR 2013). A szülőnek és a pedagógusnak a feladata abban rejlik, hogy a gyermek életkori sajátosságainak megfelelő meséket tárjon fel előtte, s ezáltal személyiségének fejlődését a legmegfelelőbb módon segítse.

Boldizsár Ildikó meglátása szerint a látszólagos bőség ellenére a gyermekek nincsenek elárasztva szépen illusztrált és „igazi” meséket tartalmazó könyvekkel. Arra is felhívja a figyelmet, hogy a meséket lejegyzésük óta többszörösen átírták, zanzásították, korosztályhoz igazították, motívumrendszerüket megbolygatták, ami miatt elvesztették eredeti funkciójukat. Erélyesen kiáll az

ilyen garázda csonkításokkal szemben. Elmarasztalja egy olyan sorozatnak az indulását, amelynek versbe szedett történetei, a klasszikus mesék feldolgozásai teljesen értelmetlen megoldásokat kínálnak, és a legváratlanabb helyen érnek véget, vélhetően ott, ahol az előre megszabott szöveghatár megkövetelte a lezárást. Egyrészt tehát meggyilkolják a mesét, másrészt pedig mese gyanánt valami egészen mást tálalnak az olvasónak (BOLDIZSÁR 2004). Az ilyen mese nem érheti el a kívánt hatást; nem biztosíthatja a gyermek számára a mese világában történő elmélyülést, majd az ebből természetszerűleg adódó (fakadó) katarzist, megkönnyebbülést.

Bruno Bettelheim hangsúlyozza, hogy a mesék jótékony hatásukat akkor tudják leginkább kifejteni, ha csonkítatlan, változatlan formában jutnak el a gyermekhez. A népmesék minden elemének jelentősége van. A javítások, a változtatások sokszor a mese meg nem értett mondanivalójának meghamisításához vezetnek (FISCHER 2009).

Az átdolgozás egyrészt etikai szempontból erősen kifogásolható, másrészt pedig, mivel mindig tartalmi és/vagy nyelvi egyszerűsítést és terjedelmi rövidítést jelent, felvetődik a meseválasztás újragondolásának szükségessége. Az olvasástanítás időszakában természetesen fontos az egyes mesék terjedelme: a rövid mesék jöhetnek számításba. A tapasztalat azt mutatja, hogy bőséges a választék a rövid mesékből is, így nem szerencsés, de nem is szükséges a hosszabb mesék kurtításával próbálkozni (NYITRAI 2009). Például a vajdasági magyar anyanyelvi olvasókönyvek közül az első osztályosok számára íródott tankönyvben találhatunk rövidebb népmeséket (*A róka és a kacsák*, valamint *A róka meg a rák* címmel), ezen kívül pedig Lev Tolsztojnak *Az oroszlán és az egér* című meséjét, amelyeknek a terjedelme az olvasástechnika kezdeti nehézségeivel küzdő tanulóknak is biztosítja az esztétikai élményt. Viszont a második osztályos olvasókönyvben már a kezdeti néhány kisebb terjedelmű mese (a *Kutya akart lenni* című népmese, Aiszóposznak a *Kincs a szőlőben*, Kolozsvári Grandpierre Emilnek a *pecsenye*, valamint Lev Tolsztojnak *A két barát* című meséje) után aránytalanul hosszabb terjedelműek következnek, melyek nincsenek összhangban a tanulók olvasási képességének fejlettségi szintjével.

Boldizsár Ildikó kiemeli Ludwig Bechstein mesegyűjteményét, aki arra törekedett, hogy enyhítse a német mesék sötét, már-már horrorisztikus motívumait, és árnyalja a meseszereplők jellemét. Így az ő meséi derűsebbek, mint a német mesék általában, a mesehősök barátságosabbak, az egyes részletek humorosabbak, olykor részletesebben kidolgozottak, ám ennek ellenére rövidebbek, éppen megfelelnek a „rövid esti mese” kívánalmának (BOLDIZSÁR 2004). Pontosabban kidolgozott részletekkel, finom humorral, vagyis egy derűsebb világgal találkozhatunk Bechstein meséiben. Az ő meséiben nagyobb szerepet

kap annak a kornak, helynek a rajza, amelyben ezek a történetek lejátszódnak. Méltán lettek népszerűek történetei, mint például *Az elvarázsolt hercegkisasszony*, *A kölestolvaj*, *A beszélő számár*, *Az icike-picike emberke*, *A szegény takács szerencséje* stb.

Az irodalmi élmény létrejöttéhez természetesen szükség van a mű valamilyen mértékű megértésére, ugyanakkor nyilvánvaló, hogy az irodalmi élmény mértéke nem áll arányban a megértéssel. A megértés direkt segítése az irodalmi élmény kialakulásának mechanizmusát tekintve kifejezetten ellenjavallt. Ugyanakkor a mesének tananyagként való megjelenése sok esetben magával hozza a megértés segítésére való törekvést is, erre többféle megoldás található az egyes tankönyv-családokban (NYITRAI 2009). Például a Vajdaságban érvényben lévő harmadik osztályos olvasási munkalapban *A kígyóbőr* című vajdasági magyar népmeséhez a következő kérdések, feladatok kapcsolódnak: A mesekezdő formulák közül melyekkel kezdődhetne a mese? Készítsd el a mese vázlatát! Ki a mese főhőse? Kik a mellékszereplők? Milyen emberi tulajdonságokkal rendelkezik a mesebeli kígyó? Milyen meseelemek, hihetetlen, nem létező dolgok fordulnak elő a mesében? Miért nyeri el jutalmát a szegény ember ebben a mesében? (Húzd alá a helyes választ!) Hogyan olvastad a mesében azt, hogy a szegény ember és családja többé nem nélkülöztek? (Írd le ezt a mondatot!) stb. (ERDÉLY 2005).

A szövegértés (szó szerinti, értelmező, bíráló és alkotó) fokozatainak fejlesztése a pedagógiai gyakorlatban igen jelentős (ADAMIKNÉ JÁSZÓ 2006). Ennek érdekében figyelembe kell vennünk, hogy a műmesék befogadása lényegesen nehezebb, hiszen az adott kultúrára jellemző narratívumvázak ezekben a szerző értelmezésében, érzelmei által átszínezve jelennek meg, vagyis amíg a népmese az általánost jeleníti meg, addig a műmese világa egyedi, nyelvezete, alapsémája lényegesen bonyolultabb. Mindebből következik, hogy a kisiskolások a magyar népmeséket értik meg a leginkább. Emiatt várhatóan ezek nyújtják számukra a legnagyobb élményt. A két végpont között helyezkednek el a magyar meseírók alkotásai és a más népek népmeséi. Kíváncsi lenne, hogy az olvasókönyvekben szereplő mesetípusok gyakorisága ennek megfelelően alakuljon (NYITRAI 2009). A vajdasági olvasókönyvek közül az első osztályosoknak szóló megfelel ennek az elvárásnak, viszont a második osztályos tankönyvben már a műmesék száma igencsak a népmesék fölé nő.

A mesék értelmezésekor számos tényezőt kell figyelembe venni: a kognitív, az affektív és az emocionális fejlődést, a recepció módját, a mű rétegeit (rétegzettségét), az elméleti fogalmakat, a nyelv- és irodalomtanítás egységét, a modellezés különböző lehetőségeit stb. (TODOROV 2005). A szövegfeldolgozás alapelvei a következők: a szövegközpontúság, a komplexitás, a szövegtípus, a kreatív befogadás és az életkor (KERNYA 2006). Ezeknek az alapelveknek megfelelően

választjuk meg egy-egy mese feldolgozásának módszereit (pl. dramatizáció), a munkaformákat, a tan- és segédeszközöket, a motiváció formáit stb.

Ugyanakkor a tanulmány végére, akár összegzőképpen is idekíváncozik az a gondolat, hogy a mese mint ősrégi epikai narráció alapvetően orális műfaj, és csakis a hallott mese (nem pedig az írott meseszöveg) értelmezésének van létjogosultsága. Természetesen pedagógusként ezt tényként kell kezelnünk, viszont azt is figyelembe kell vennünk, hogy a Vajdaságban érvényben lévő magyar anyanyelvi olvasókönyveinkben a meseszövegek nagymértékben jelen vannak, így azok értő olvasásának fejlesztése is lényeges.

Irodalom

- ÁBRAHÁM István 2001. Tankönyvpiac és tankönyvellátás. In: *Neveléstudomány az ezredfordulón*. Szerk. CSAPO Benő-VIDÁKOVICH Tibor. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 367–376.
- ADAMIKNÉ JÁSZÓ Anna 2006. *Az olvasás múltja és jelene*. Budapest, Trezor Kiadó
- BALKOVITZNÉ CYNOLTER Magda 2002. *Szövegértelmességek*. Tankönyveink népmeséi, állatmeséi. Szeged: Mozaik Kiadó
- BOLDIZSÁR Ildikó 2004. *Mesepoétika*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- ERDÉLY Lenke 2005. *Olvasási munkalapok az általános iskolák 3. osztálya számára*. Belgrád: Tankönyvkiadó Intézet
- ERDÉLYI Margit 2013. A mese mint sajátos műfaj. = *Irodalmi Szemle*, 5. <http://www.irodalmiszemle.bici.sk/lapszamok/2013/2013-majus/1624-erdelyi-margit-animese-mint-sajatos-mfaj> (Megtekintés: 2014. 05. 08.)
- FISCHER Eszter 2009. A népmese és a gyermeki tudattalan. Bruno Bettelheim meseértelmezése. = *A XI. Kerületi Logopédiai Intézet lapja online*, december. http://www.fischereszter.hu/irasok/a_nepmese.pdf (Megtekintés: 2014. 05. 29.)
- HONTI János 1962. *A mese világa*. Budapest: Magvető Kiadó
- HORVÁTH FUTÓ Hargita 2006. A nemek reprezentációja a vajdasági magyar olvasókönyvekben. In: *Kód, irodalom, kultúra, régió*. Szerk. HÓZSA Éva-ISPÁNOVICS CSAPO Julianna-HORVÁTH FUTÓ Hargita. Újvidék: Bölcsészettudományi Kar
- KÁDÁR Annamária 2013. *Mesepszichológia*. Az érzelmi intelligencia fejlesztése gyermekkorban. Budapest: Kulcslyuk Kiadó
- KERNYA Róza 2006. *Az anyanyelvi nevelés módszerei*. Budapest: Trezor Kiadó
- KOMÁROMI Gabriella 2001. *Gyermekirodalom*. Budapest: Helikon Kiadó
- LOVÁSZ Andrea 2003. A mesélő ember. In: *Közelítések a meséhez*. Szerk. BÁLINT Péter. Debrecen: Didakt Kiadó. 33–51.
- MÉREI Ferenc-V. BINÉT Ágnes 2003. *Gyermeklélektan*. Budapest: Medicina

- NYITRAI Ágnes 2009. Mesék és fejlődéssegítő feladatok az 1. és 2. osztályos olvasókönyvekben = *Iskolakultúra*, 11: 3-18.
- PRESSING Lajos 2009. *Szellemi tanítások a magyar népmesékben I. Az égig érő fa*. Budapest_ Pilis-Print Kiadó
- Vlagyimir JAKOVLEVICS PROPP 2005. *A mese morfológiája*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Dragutin ROSANDIĆ 2005. *Metodika književnoga odgoja*. Temeljci metodičkknjiževne enciklopedije. Zagreb: Školska knjiga
- TANCZ TÜNDE 2009. Népmesék az óvodai anyanyelvi-kommunikációs nevelésben. = *Anyanyelv-pedagógia*, 2. <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=161> (Megtekintés: 2014. 05. 02.)
- Nada TODOROV 2005. Metodološki-metodički pristup u školskoj interpretaciji bajke = *Književnost i jezik*, 3-4. 355-381.
- TOLCSVAI NAGY Gábor 2001. *A magyar nyelv szövegtana*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó

Marta TERTELI TELEK

BAJKA KAO PRASTARI OBLIK EPSKE NARACIJE

Bajka predstavlja svojevrsno ljudsko otkrivanje sveta. Studija bajku opisuje i istražuje pomoću metoda folkloristike, strukturalističke teorije književnosti i psihoanalize. U bajci su prostorni i vremenski elementi po običaju fiktivni, predeli bajke i bajkovito proticanje vremena su potpuno apstrahovani. Heroji bajke svoje borbe, koji uvek imaju pozitivan ishod, vode uvršteni u dvopolnu tipsku hirarhiju. Pošto se o bajci ne može uopšteno govoriti, ona se istražuje u njenim žanrovskim podvrstama. U isti mah studija ukazuje i na to da se u bajkama otkriva i istorija, struktura vrednosti, način života, osećajna kultura i razmišljanje datog naroda, između ostalog ova činjenica čini bajke nezamenjivima u procesu socijalizacije, bajke su dakle posrednici kulture. Autor ukazuje na to da je bajka, koja narodnu mudrost iskazuje posredstvom zanimljivih fabula, pročišćene kompozicije, razumljivih, jasnih slika, zapravo stvarnost viđena okom deteta, zbog ovog razloga odabir onih bajki, koje odgovaraju Bihlerovoj podeli (Bihler razlikuje tri perioda u životu deteta u kome su bajke korisne), znači mnogostruku mogućnost za razvijanje sveukupne ličnosti, bajka kao holističko sredstvo pomaže pedagoški rad.

Ključne reči: bajka, folkloristika, strukturalistička teorija književnosti, pedagogija

Márta TÖRTELI TELEK

TALES AS AGE-OLD EPIC NARRATIVE

Tales represent a peculiar human way of experiencing the world. This paper displays and analyzes tales using the tools of folklorism, structuralist literary theory and

psychonalysis. In tales, space and time are as a rule fictitious, that is, scenes and chronology are completely abstracted. The characters, who belong to either one or the other pole of the type hierarchy, fight their battles successfully without exception. It is impossible to discuss the genre of tales in general terms, so it is better to examine them by subgroups. The study emphasizes that tales include elements of national history, moral values, way of living, range of emotions and thoughts; this is what makes them indispensable to socialisation, this is what makes them a cultural medium. The author reveals that tales, these exciting fables of folk wisdom, with their clear cut composition and distinct, intelligible imagery, are in fact reality seen through the eyes of a child. Thus, choosing the right tale, based on Büchler's three epochs, promotes overall personality development; assists pedagogical work as a holistic tool.

Keywords: tale, folklorism, structuralist literary theory, pedagogy

TÓTH ÁGOTA

Kosztolányi Dezső Tehetséggondozó Gimnázium
Szabadka
gota.tth@gmail.com

A POPULÁRIS REGISZTER TANÍTÁSA/TANÍTHATÓSÁGA AZ IRODALOMÓRÁN

Az, hogy a magyartanítás válságban van évtizedek óta, tagadhatatlan tény, nemcsak a PISA-felmérésekből tudjuk, de saját bőrünkön is tapasztaljuk/tapasztaltuk akár tanárként, vagy diákként, netán szülőként. Sokan gondolkodnak a kiúton, konferenciákat, beszélgetéseket, vitákat tartanak, változás még sincs évtizedek óta. Az idő sürget, nem lehet ölbe tett kézzel várni a felülről jövő megoldást, hisz a diákok napról napra egyre távolabb kerülnek attól az irodalomtól, amit az előírt tanterv szerint tanítunk nekik. A kérdéssel foglalkozók nagy része egyetért abban, hogy radikális tanterv-változtatásra van szükség. Jelen tanulmány a változtatás módjának csak egy szegmensével foglalkozik: a populáris irodalmi művek tanórai feldolgozásával.

Kulcsszavak: tömegkultúra, populáris irodalom, magasirodalom, kulturális autizmus, szociokulturális környezet

BEVEZETŐ

Lackfi János – aki költő léte ellenére (vagy talán éppen azért) maga is sokat foglalkozik az irodalomtanítás kérdésével – *Miért ne olvassak verset* című **költeménye** napjaink irodalomtanításának kudarcát fogalmazza meg. Meggyőződésem – gyakorló gimnáziumi irodalomtanárként –, hogy az irodalomoktatás a felelős azért, amiért a középiskolások, fiatal felnőttek manapság nem olvasnak verset vagy egyéb szépirodalmi művet. Milyen eszközökkel érjük el, hogy a diákok a lehető legtávolabbra kerüljenek a szépirodalomtól és az olvasástól? Azt gondolom, leginkább azzal, hogy kizárólag szépirodalmat akarunk olvastatni: a magyartanítás célja nem pusztán az olvasóvá nevelés, hanem az úgynevezett igényes irodalom olvasójává nevelés. Az irodalmi művek ilyen alapú katego-

rizálási problémájának mára már jelentős szakirodalma⁵³ van, sőt a populáris regiszter irodalomoktatásba való bevezetésének is. „A metaforikát jól ismerjük: az a szöveg, amely nem tartozik az igényes, értékes szépirodalom jól körülhatárolt területéhez, már »túl« van az irodalmon, voltaképpen nem is irodalom. (...) Vagy ugyanennek a térbeli metaforának a vertikális változata: a művek világa »magas« és »alacsony« régiókra oszlik, és nem lehet kérdéses, vajon a »magasirodalom« vagy az »alacsonyirodalom« alkotásait kell-e fontosabbnak és értékesebbnek tartanunk.” (Bárány, 2011) Az viszont, hogy egy irodalmi alkotás mennyire értékes, nem attól függ, hogy melyik regiszterhez tartozik, azaz: egy populáris irodalmi mű is lehet értékes: „Mára a művészetet (és azon belül az irodalmat) két vagy három, szélesen elfogadott, különböző paradigma által meghatározott szférára osztják fel az esztéták és az irodalomtudósok. Ezek a szférák a következők: 1) a magas (arisztokratikus) kultúra művészete, melyet kevesen olvasnak, melynek elsődleges célja az esztétikai élvezetnyújtás, mely tovább bontható két, sokak által különböző paradigmaként kezelt szférára, a klasszikus (komoly) művészetre és az avantgárd (kísérleti) művészetre; 2) a tömegkultúra (populáris kultúra) művészete, melyet sokan olvasnak, és melynek célja a szórakoztatás. Egészen a 70-es évek közepéig, e megnevezések használata egyben érték- ítéletet is hordozott magában, hisz az esztétika és az irodalomtudomány a magas kultúrát már a nevéből adódóan is értékesebbnek tekintette a populáris kultúránál. (...) Ekkor viszont a posztmodern relativizáló, illetve a dekonstrukció mindent törlésjel alá tevő hatásaként megszűnik az a határ, mely a kultúrát, illetve irodalmat két különböző értékszférába utalta. Az értéket hordozható irodalom fogalma kitágul, a populáris irodalomhoz tartozó művek is elemzések tárgyaivá válnak. (...) A szöveg értéke független a regisztertől. Bojtár Endre, ki szintén foglalkozik az összemérhetőség kérdésével, így fogalmaz: »összemérhető-e a különböző konvenciórendszerekhez tartozó művek? A populáris regiszter mesterműve, mondjuk Rejtő Jenő *Piszkos Fredje* vajon egyenértékű-e az arisztokratikus regiszter remekével, pl. Thomas Mann *Varázshegyével*?« Bojtár, a választ mérlegelve, egy sor olyan érvet hoz fel, melyek igenlő választ tünnek adni a kérdésre, például »csak akkor fogadhatnánk el a különböző konvenciórendszerek közötti értékbeli különbségeket, ha elfogadnánk, hogy életünk egyes funkciói között értékkülönbség van, tehát ha pl. úgy

53 Álljon itt most csak két, a témát igen alaposan körbejáró tanulmánykötet címe: Irodalomtanítás a világ kilenc oktatási rendszerében, és *Laikus olvasók? A nem-professzionális olvasás értelmezési lehetőségei*. Az előző kötet tanulmányai azt mutatják be részletesen, hogy a világ különböző oktatási rendszereiben milyen szövegekkel foglalkoznak irodalomórákon, amely szövegeknek nagy része nem klasszikus szépirodalmi alkotás. Az utóbbi kötet tanulmányai pedig az „értékes” és „kevésbé értékes” irodalom kérdését (is) boncolgatja.

tartanánk, hogy szórakozni alacsonyabb rendű valami, mint a lét és nemlét kérdésein filozofálni» (SÁNTHA 1997:125, 126-127. Kiemelés az eredetiben)

„A magyartanítás azért van válságban, mert 1978 óta nem reagált a radikálisan megváltozott szociokulturális környezet kihívásaira; nem alkalmazkodott a változásokhoz. Az olvasóvá nevelés többek között azért van válságban, mert olvasóvá nevelés helyett minálunk nagyjából 12 éves kortól kezdve irodalomtanítás, azaz irodalomtörténet-tanítás folyik.” (ARATÓ 2003) Arató László a válság okának azt tartja, hogy a magyartanítás nem veszi figyelembe a szociokulturális változást. Lackfi versének sorai pontosan megmutatják, hogy hogyan élnek meg ezek a megváltozott szociokulturális környezetben felnőtt gyerekek azt az irodalmat, amit mi minden áron megpróbálunk elfogadtatni velük.

1. „MERT A VERS MIND BÚVAL VAGYON ASZVA”⁵⁴

Álljon itt néhány verscím – a fenti sort illusztrálendő – azok közül, amelyeket az általános gimnáziumi tanterv szerint a 15–16 éves korosztálynak kell tanítani: Janus Pannonius: *Mikor a táborban megbetegedett*, Berzsenyi Dániel: *A közelítő tél*, Kölcsei Ferenc: *Vanitatum Vanitas*, Vörösmarty Mihály: *Az emberek*, Petőfi Sándor: *Temetésre szól az ének...*⁵⁵ A sor még hosszasan folytatható, de ha csak ennyi lenne, az is elég lenne a diákok „magasirodalom”-tól való elriasztásához. Nem hiszem, hogy ezek a versek ezt a korosztályt valaha is meg tudták szólítani, hiszen a bennük megjelenő élmények (öregedés, az élet elmúlása, minden emberi élethez kapcsolódó tartalom értelmetlensége, az emberi élet hiábavalósága, a sok csalódás, elveszített harc miatti halálvágy...) – hála Istennek – ismeretlenek még a számukra. Ezeknek a szövegeknek sem a témája, sem a nyelve nem tudja megszólítani a gimnazistákat. A klasszikus szépirodalmi alkotások legtöbb esetben felnőtteknek mondanak igazán valamit, azoknak, akik érzelmileg és értelmileg elég kifinomultak e művészi fogalmazásmód befogadására. Úgy tűnik, mintha a középiskolai oktatás nem tudna arról, hogy az ember a gyerekkorból nem azonnal a felnőttkorba lép, mert van közöttük átmenet. A szépirodalmi művek még a felnőttek körében is csak egy igen kis réteget képesek megszólítani, miért gondolnánk azt, hogy azok, akik még mind szellemileg, mind érzelmileg az érés korai fázisában vannak, képesek ezekkel a szövegekkel megbirkózni? A cél sokkal inkább az kellene, hogy legyen, hogy megtanítsuk

54 A továbbiakban az idézett alcímek Lackfi versének sorai

55 Temetésre szól az ének, / Temetőbe kit kísérnek?/Akárki! már nem földi rab, / Nálam százszorta boldogabb. / / Itt viszik az ablak alatt; / Be sok ember sírva fakadt! / Mért nem visznek engemet ki, / Legalább nem sírna senki.

őket gondolkodni önmagukról és a világról, és ehhez fel tudjanak használni különböző műalkotásokat is, és így később, amikor már önálló, felnőtt emberek lesznek, eljussanak maguktól az épp akkori életszakaszuknak megfelelő témával foglalkozó, akár klasszikus, akár kortárs szépirodalmi művekhez. Ehhez pedig természetesen ismerni kell az adott korosztály sajátosságait. Szerencsére ők valóban elsősorban nevetni, örülni szeretnek, a kortárs irodalomban pedig bőven találhatunk olyan műveket, amik nyelvükkel, stílusukkal és témájukkal megfelelnek ennek az igénynek (is).

2. „MERT A VERS, AZ SZENT ÉS ÉRTHETETLEN”

A középiskolások szövegértési nehézségei azok számára is ismert, akiknek nem szakterületük sem a pedagógia, sem az irodalom. Bár Szerbia nem régóta⁵⁶ vesz részt a PISA-felmérésekben (a legutóbbiból ki is maradt), az tudható, hogy szövegértés szempontjából a leggyengébben teljesítő országok közt vagyunk. Nyilvánvaló, hogy a középiskolás korosztály nincs hozzászokva (valószínűleg meg sem tanulta), az elidőző, elmélyülő olvasás technikáját. Nyomtatott irodalmat (legyen az populáris, vagy szépirodalom) egyre kevesebben olvasnak. Figyelmük csapongó, a több irányból egyszerre érkező információk befogadásához szokott, ezért az összetettebb, egy kicsit elmélyültebb gondolkodást igénylő szövegeket nem nagyon tudják értelmezni. Az irodalomoktatás tudomást nem véve erről a jelenségről, még inkább elmélyíti a problémát azzal, hogy folyamatos kudarcélménynek teszi ki a szöveggel bírkózó diákot, vagy azzal, hogy azt sugallja számára, az irodalom kizárólag érdektelen témákkal foglalkozik, érthetetlen nyelven. Ennek a több évtizedes „félrenevelésnek” a következménye a kulturális autizmus. Elképzelhetőnek tartom, hogy hasonló problémával állunk szemben, mint a felvilágosodás kori magyar irodalom állt, amikor egy szinte nyelv és kultúra nélküli barbár⁵⁷ népet kellett kultúrára szoktatni. Akkor nagy viták voltak, ma már tudjuk, hogy az az elképzelés, amelyet Kármán József is vallott, nem volt olyan ördögtől való, mint ahogy azt az ellentábor hitte. Kármán folyóiratával (*Uránia*) és regényével a nőolvasókat célozta meg: olyan témákról és olyan nyelvezettel írt, amelyet nem csak a fentebb stíl értői voltak képesek befogadni. Ma már mind a könyvkiadás, mind a médiaipar túlnyomórészt ilyen, könnyen befogadható, cselekményes, fordultatos, izgalmas történetekkel, „szövegekkel” árasztja el a közönséget. A középiskolás diákok is e szövegek fogyasztásához szoktak, innen kell tehát kiindulni, és fokozatosan eljutni a több

56 2003 óta

57 ld. Péterfy Gergely: *Kitömött barbár*, Kalligram, 2014, Bp.

gondolkodást igénylő szövegek megértéséhez is. „A terjedő *kulturális autizmus-ra* – a magaskultúra narratíváinak és metaforáinak befogadhatatlanná válására – csak *a személyes, a jelen idejű és a populáris felé való nyitás, azaz a dialogikus elsajátítás* előfeltételeinek megteremtése válaszolhatna eséllyel. Ezt azonban az irodalomtörténeti kronológia kizárólagossága, illetve dominanciája nem teszi lehetővé. A tanároknak a három P (a popular, azaz a népszerű, a present, azaz a jelen idejű és a personal, azaz a személyes) felé fordulását sem a mai magyar tanárképzés, sem egy folyamatosan frissülő tantárgyi programkínálat nem segíti elő.” (ARATÓ 2003. Kiemelés az eredetiben)

3. „MERT NEM JÓ A VERS A SEBRE GÉZNEK”

Ha a fenn idézett három P értelmében tanítjuk az irodalmat, megtörténhet, hogy a diákok szórakoztatónak (nem búval aszottnak) élik meg az órát, hogy sikerélményt érnek el az értelmezés terén, sőt még hasznosnak is érzik, mivel azokról a kérdésekről olvasnak és beszélgethetnek, amelyek az ő személyes kérdéseik.

Elsős gimnazista diákjaimnak szeptemberben két ilyen, ún. populáris regényt adtam fel házi olvasmánynak: mást a fiúknak, és mást a lányoknak. Olyan regényeket választottam, amelyek az ő korosztályukról szólnak, olyan nyelven íródtak, melyet ők használnak, olvashatóak online, és olyan témákat érintenek, amik számukra relevánsak, és elég komolyak ahhoz, hogy órán beszélgetni tudjunk róluk. A regényt mindenki határidőre elolvasta, sőt, voltak, akik már a második, harmadik részét is (ami nem volt feladva), és még a közös Facebook-csoportunkba is feltöltötték. A házi olvasmányt feldolgozó órán elmondták többen, hogy nehezen fogtak hozzá, mert arra számítottak, hogy unalmas lesz, mint minden házi olvasmány, de aztán nagyon meglepődtek azon, hogy a szereplők velük egykorúak, ma élnek, ugyanolyan dolgok történnek velük, mint velük, és ugyanúgy beszélnek, mint ők. Azt is mondták, hasznosnak érzik, hogy olvasták ezeket a regényeket, mert olyan problémákról van bennük szó, amelyekkel ők is küzdenek.

A továbbiakban – nagyon röviden – bemutatom milyen módon foglalkoztunk ezekkel a regényekkel.

3.1. KALAPOS ÉVA: D.A.C.

Kalapos Éva műve nagyon népszerű a tinédzser lányok körében. A regény főszereplője egy 16 éves gimnazista lány, aki anyagi jólétben, de öccsével együtt magányosan él, mivel édesanyja meghalt, édesapja pedig a két kamasz nevelési problémáitól menekülve alig van otthon, a munkába temetkezik. Flóra – a

főszereplő, aki egyben a narrátor is – megküzd minden kamaszproblémával: barátság, szerelem, testvérharc, beilleszkedés, családon belüli magány stb. A regény foglalkozik a szüzesség elvesztése körüli aggodalmakkal, a manapság egyre terjedőbb anorexiával, a drogkérdéssel is. Tulajdonképpen túl sok témát is vet fel, nem is lehet idő, kedv, erő mindegyik megbeszéléséhez, de az első feldolgozó órán, amikor még csak arról beszélgettünk, hogy kinek mi tetszett, fel lehetett ismerni, hogy melyek azok a témák, amelyek az adott osztály diákjai számára leginkább érdekesek. A felvetődő témákról közvetlen módon lehet beszélgetni, nem okoz gondot az egyébként jelen lévő tanár–diák közötti távolság leépítése. Pedagógiai szempontból hasznos ez azért is, mert megértik a diákok azt, hogy a tanárral lehet beszélgetni olyan kérdésekről, amelyek számukra is jelentőségteljesek. Így el lehet nyerni a bizalmukat mindjárt az első év elején, hiszen az irodalom éppen azt jelenti, hogy az élet, a világ dolgairól gondolkodunk, beszélünk. Azt kell csak felismernünk, hogy a 15–19 éves korosztály élete és világa nem egyenlő a 30–40–50 évesek életével, világával.

Miután szinte észrevétlenül elnyertem a bizalmukat, nem váltott ki ellenállást az írott szóval való foglalkozás sem. Idézetkártyákat osztottam ki csoportoknak, amelyeket meg kellett beszélniük egymás közt, aztán az osztállyal ismertetni a szöveget, és a csoport gondolatait.

Pl.: „– Néha annyira *utálok – szúrta a fogai között, és felháborodottan pillogott a csukott ajtó felé. – Tök nagy mázli, hogy a papád sosincs otthon. Senki nem szól bele, mikor fekszel le...*

– És az is tök nagy mázli, hogy nincs anyukám, aki beleszóljon, ugye? – csatantam fel, mert már kezdtem kicsit unni ezt a témát. Miért gondolja mindenki, hogy ha az embernek meghal az anyja, az apja meg magasról leszarja, az olyan iszonyú jó dolog? A békeségérzetem, ami Zsani miatt elfogott, rohamosan kezdett elmúlni. Mégis ugyanolyan hülye lenne, mint a többiek? Még Ákos se bírja soha kihagyni ezeket a megjegyzéseket, sőt, Ági is célozgatott már hasonló helyzetben. Kíváncsi vagyok, amekkora szájuk van, kipróbálnák-e az én szitumát. Fogadok, hogy nem.” (KALAPOS 2014: 37. kiemelés az eredetiben) Először a csoportból valaki felolvasta az idézetet, majd el kellett mesélniük az osztálynak (a fiúk nem olvasták a regényt, tehát az idézett részlet önmagában nem értelmezhető), hogy milyen eseményhez kapcsolódik ez a szöveg. A feladat fejleszti a beszédkészséget, közben az előadó gyakorolja a közönség előtti megszólalást. Ezeket a célokat sokkal eredményesebben szolgálják olyan feladatok, amelyek az adott korosztály számára érdekesek, mert – mivel róluk szól – van mondanivalójuk a témáról. Az ezen az idézetkártyán szereplő részlet manapság sajnos sok diák számára ismerős, hiszen sok családból egyik vagy mindkét szülő külföldön dolgozik, és a gyerek emiatt „szabad”. Sok diákunk megszenvedti ezt a „szabadságot”, de ettől

függetlenül is a kamaszkor egyik fontos problémája a szülőkről való leválás: a kamaszok szeretnének teljesen elszakadni a szülőktől, de ugyanakkor kötődnek is hozzájuk. Ezeket az ambivalens érzelmeket meg lehet fogalmazni, ki lehet mondani, és fel lehet ismerni, hogy ezzel nagyjából mindannyian küzdenek. Ennek a korosztálynak – tapasztalatom szerint – az egyik fő kérdése a szüleikkel való viszony, a másik pedig a barátság, társaság, szerelem. Erről beszél egy másik idézetkártya: *„Bármit teszek, csak azért teszem, mert mindenki más is azt csinálja, kivéve, hogy pár, még nálam is bénább osztálytársamon kívül valószínűleg én vagyok az egyetlen szerencsétlen, aki még mindig szűz a suliban. 16 évesen a legtöbb lány már túl van rajta. Ők azt mondják, ezt az egészet nem kell olyan komolyan venni, hiszen szex nélkül hosszú távon esélyed sincs a pasiknál. Hát, lehet, hogy rosszul választottam, de nálam a srácok is bejiedtek meg én is, esélyünk se volt eljutni a nagy fináléig, de még a közelébe sem.”* (KALAPOS 2014: 8) A legnehezebben ennek a szövegrészletnek a kapcsán nyilatkoztak meg, így a beszélgetést a kortársaik szabta elvárásokra és az azoknak való megfelelés kérdésére tereltem, amiről már nyíltan és szabadon beszéltek, végül érintettük a szüzesség elvesztésének problémáját is, és elmondták, hogy nem akarnak megfelelni az ezzel kapcsolatos korosztályi elvárásoknak. Tulajdonképpen egyik felvetett kérdés sem volt könnyű, egyszerű (köztük volt még az alkohol, drog, netfüggőség is), de fokozatosan eljutottunk odáig, hogy olyan dolgokról tudtunk beszélgetni, amik őket igazán foglalkoztatják, de nem nagyon van bátorságuk maguktól beszélni róluk.

3.2. SWATI AVASTHI: ÖKÖLJOG

Ezt a regényt a fiúnak kellett elolvasniuk, mert a főszereplő egy 16 éves (amerikai) fiú, akinek apja – egy bíró – rendszeresen veri és terrorizálja a feleségét, és a fiait. A regény cselekménye azzal indul, hogy az apa összeveri Jace-t (főszereplő, narrátor), majd elzavarja a háztól, és a fiú el is megy a bátyjához egy másik államba, aki már évekkel ezelőtt hasonló ok miatt elszökött otthonról. A regény két fontos és kényes témája: az anya megígéri a fiatalabb fiának, hogy utána fog menni, elszököik a férjétől, a két fiú állandóan várja, hogy ez megtörténjen, ám természetesen az anya nem megy utánuk; a másik fontos kérdés az, hogy Jace felismeri magában az apától tanult agressziót, a szerelmét egy alkalommal meg is üti, és emiatt állandó büntudata van, és gyűlöli önmagát. Nem is akar megbocsátani magának, mert attól fél, hogy akkor ő is olyanná válik, mint az apja. Az órai feldolgozás során néhány fiú elmondta, hogy ők is küzdenek azzal, hogy nem mindig tudják fékentartani a hirtelen felgyülemelő dühöt, agressziót, és emiatt többször tettek már olyasmit, amit később bántak. A regény

egyik fő témája éppen az, hogy a narrátor fiú hogyan birkózik meg ezzel a súlyos apai örökséggel: hogyan néz szembe a saját agressziójával, hogyan sikerül neki nagyon lassan megbocsátania magának, és végül hogyan tanulja meg a bátyjától kezelni és feloldani a dühöt, agressziót. A foglalkozások során a diákok elmondták, hogy ők hogyan szokták megélni az agressziót kiváltó érzelmi viharokat, és milyen technikákkal próbálkoznak a levezetésükben.

A regényben fontos szerepe van a testvéri kapcsolattal járó előnyöknek és hátrányoknak is, amiről szintén bőven van véleményük, kérdésük a diákoknak. Megbeszéltük, hogy ahogy a regényben lévő testvérpár esetében is történt, a gyerekkorban sok veszekedéssel, rivalizálással terhes kapcsolat felnőtté válva lassan lenyugszik, egymást támogatóvá, segítővé válik.

Egy kicsit nehezebb, de nagyon fontos téma a bűnbánat, az önmagunknak való megbocsátás, amivel a regény szintén sokat foglalkozik. Az egyik idézetkártyán is ez szerepel:

„– *Én megbocsátottam neked, Jace, ha akarod, ha nem. De ha te nem bocsátasz meg magadnak, akkor elrohanhatsz a világvégeire, valójában örökre abban a Starbucks melletti kis utcában ragadsz.*

A torkom összeszorul, megint nyelnem kell. Elhúzódom tőle, és felállok. Nem túl kényelmes megoldás megbocsátani magamnak? Kibújni a felelősség alól? Mi fog akkor megakadályozni abban, hogy újra megtegyem?” (AVASTHI 2013: 196. Kiemelés az eredetiben). Sajnos nagyon sok diákkal szemben a szülőknek óriási, nem ritkán teljesíthetetlen elvárásaik vannak, emiatt büntudatosná, szorongóvá válnak. De ezt az állapotot a tinédzserek körében sok egyéb ok is kiválthatja. Fontos, hogy halljanak egyáltalán arról, hogy önmagunknak is meg kell bocsátani, és saját magunkkal békében kell élni. A tanár szerepe ezeken a beszélgetéseken csak a kérdések felvetése, és a beszélgetés irányítása. A legnagyobb segítség valószínűleg az, hogy hallják az osztálytársaiktól, hogy mindannyian körülbelül hasonló csatákat vívnak, és az órán egy-egy közösen olvasott szövegből kiindulva együtt megkereshetik a kivezető utakat ezekből a nehéz helyzetekből.

ÖSSZEFOGLALÁS

A tanulmány természetesen nem azt állítja, hogy a gimnáziumi (középiskolai) irodalomoktatás csak a populáris regiszterhez tartozó művekkel kell hogy foglalkozzon, hanem azt, hogy miként más országokban, a szépirodalmi szövegek mellett foglalkozni kellENE ilyen szövegekkel is, mert a szövegértési, elemzési technikákat sokkal könnyebben el lehet sajátítani így, és ha a tantárgyat és az olvasást megszeretik a diákok, akkor a nehezebb olvasmányokkal is

szívesebben foglalkoznak. „A német irodalomtanítást magyar részről mindig kritika éri. Hogy lehet az – szól a kérdés –, hogy a gyerek 13 év után sem hallott esetleg *Kleist*ről, hogy nem olvasott *E.T.A. Hoffmann*t, *Brecht*t, esetleg *Hauptmann*t? Hogyan lehetséges, hogy nem ismerik a világirodalom nagyjainak életrajzi adatait, és ismeretlen szerzők közepes műveit olvassák arra hivatkozva, hogy a tanár megítélése szerint ezeken keresztül jobban megtanulható az irodalmi szöveg működése? A válasz az, hogy az irodalomtanítás célja (ahogy elvileg nálunk is!) az értő olvasóvá nevelés.

Lehet, hogy egy kvízzjátékban egy német tanuló alulmaradna egy magyar tanulóval szemben a gimnáziumban szerzett (illetve nem szerzett) lexikális ismereteivel. De biztosan nem kerül hátrányba, ha egy adott témáról, olvasott műről önálló véleményt kell megfogalmaznia vagy nem irodalmi szöveget kell értelmeznie.” (Gordon Győri, 2003:160)

A házi olvasmányt feldolgozó órákon párhuzamosan foglalkoztunk mindkét regénnyel, így a lányok is megismerték a fiúk által olvasott regényt és a fiúk is a lányokét, sőt a megbeszélésben is részt vettek. Egy húsz és harminc fős osztállyal dolgoztam fel ezeket a regényeket, kivétel nélkül mindenki elolvasta a neki feladott művet, és amikor befejeztük, kérték, hogy adjam meg a következő házi olvasmányt, ami az *Oidipusz király* volt. A drámát előzetes felkészítés után mindenki elolvasta. Azt mondták, hogy nem volt könnyű, többször is el kellett olvasniuk oldalakat, hogy megértsék, de végigcsinálták, és elfogadták azt is, amikor elmondtam nekik, hogy az a cél, hogy a nehezebb szövegeket is meg tudják érteni. Időnként persze fel kell dolgozni újra „könnyebb” szövegeket is, de azok között is lehet találni olyanokat, ami alkalmas órai feldolgozásra. A fenn tárgyalt regényeknek az időkezelése lineáris, az elbeszélésmódja sem összetett, de amikor pl. iskolai dolgozatot kell írniuk, kezdetben még nekik is ezt a beszédmódot kell magabiztosan használniuk. Később pedig át lehet térni az ennél összetettebb szerkezetű szövegekre. „Szerintem igaz az az álláspont, amit az esztéták egy része állít, mely szerint a magas irodalmat a tömegirodalomtól az interpretációra való ráutaltság különbözteti meg. Az értékes irodalom nem elfogyasztható, hanem újra és újra értelmezést követel ki magának. Ha ez igaz, akkor interpretálni kell megtanítanunk, és ha valakiben kialakul az interpretáció igénye és képessége, van esély arra, hogy az ezt igénylő művek felé forduljon. Ebből számomra egy furcsa csavarral az következik, hogyha az interpretációt silány műveken vagy a tömegkultúra termékein tanítjuk – amiket a gyerekek eleve szeretnek –, akkor magát az interpretatív hozzáállást is tanítjuk, így paradox módon a magas kultúrát is szolgáljuk. Ez a mai irodalomtanítástól és a magyar-tanárok többségétől nagyon idegen gondolat.” (KERBER 2000)

Az ilyen típusú olvasmányokkal kapcsolatban biztosan nem mondják azt *a diákok*, amit a Lackfi-vers beszélője mond, és ha a négy gimnáziumi év alatt egészséges arányban foglalkozhatnak különféle szövegekkel, akkor valószínűleg a nehezebben befogadható, nagyobb intellektuális erőfeszítést követelő szövegekre sem mondják azt, hogy szent és érthetetlen; és ami a legfontosabb: nagyobb esély lesz rá, hogy felnőttként is olvasó, kultúrafogyasztó emberek legyenek.

Irodalom

- ARATÓ László 2003 *Tizenkét tézis* = Élet és Irodalom, 2003. február 21.
- BÁRÁNY Tibor 2011 *Szépirodalom vs. lektúr. Egy rossz fogalmi megkülönböztetésről.* = Holmi, 2011. február. <http://www.holmi.org/2011/02/barany-tibor-szepirodalom-vs-lektur> (letöltés ideje: 2016. 4. 27.)
- GORDON GYŐRI János (szerk.) 2003. Irodalomtanítás a világ kilenc oktatási rendszerében, Pont Kiadó, 2003, Budapest.
- KALAPOS Éva 2014. *D.A.C. Egy új élet*, Manó Könyvek Kiadó Kft., 2014, Budapest.
- KERBER Zoltán (Szerk.) 2000 *Az olvasóvá nevelés problémái az ezredfordulón. Kerekasztal-beszélgetés* Új Pedagógiai Szemle, 2000, július–augusztus. <http://epa.oszk.hu/00000/00035/00040/2000-07-np-Kerber-Olvasova.html> (letöltés ideje: 2016. 4. 27.)
- LÓRÁND Zsófia – SCHEIBNER Tamás – VADERNA Gábor – VÁRI György (szerk.) 2006. Laikus olvasók? A nem-professzionális olvasás értelmezési lehetőségei L'Harmattan Kiadó, 2006. Budapest.
- SÁNTHA Attila 1997 *A populáris irodalom tudománya (f)elé* Hungarológia, 1997, 11. http://epa.oszk.hu/02400/02472/00011/pdf/EPA02472_Hungarologia_1997_11_123-136.pdf (letöltés ideje: 2016. 4. 27.)
- AVASTHI, Swati 2013. *Ököljog*, Könyvmolyképző Kiadó, 2013, Szeged

Agota TOT

REGISTAR POPULARNIH DELA – MOGUĆNOST OBRADJE DELA POPULARNE LITERATURE NA ČASOVIMA KNJIŽEVNOSTI

Da je stanje u nastavi mađarskog jezika već decenijama veoma loše, i da ovo stanje potvrđuju i PIZA istraživanja, opštepoznate činjenice su pred prosvetnim radnicima, učenicima i njihovim roditeljima. O rešenju se već raspravljalo na mnogim forumima, na seminarima, pokrenute su diskusije oko ovog pitanja, međutim sve spomenute aktivnosti, koje već decenijama deluju, ostale su do sada bez vidnih rezultata. Vreme nas požuruje, ne možemo čekati srkštenih ruku, učenici se, naime, sve više udaljavaju od programa koji je propisan od ministarstva, kurikulum im je sve više

stran i dalek. Većina učesnika u ovoj raspravi je složna oko pitanja da su korenite promene u kurikulumu neophodne. Rad se bavi jednim segmentom mogućeg rešenja ovog problema; sa obradom književnih dela popularne literature, beletristike na časovima književnosti, sa njenim uvođenjem u program.

Ključne reči: masovna kultura, popularna književnost, visoka književnost, kulturalni autizam, sociokulturalno okruženje

Ágota TÓTH

TEACHING/TEACHABILITY OF POPULAR REGISTER IN LITERATURE CLASS

That the teaching of Hungarian language and literature for native speakers has been experiencing a crisis for decades, is not only an indisputable fact which has also become evident due to the PISA surveys, but is a reality we experience every day or have already experienced as teachers or students/pupils, and possibly as parents. Although many experts have been thinking of a solution and have been organising conferences and discussions for decades, nobody has come up with a solution to the problem so far. Time is running up and we cannot only sit and wait for a solution from above, since our students/pupils are getting more and more distanced from and disinterested in the literature we are supposed to teach them according to the curriculum. Almost all the parties involved in the question agree on the necessity of a radical change in the curriculum. The present study is dealing only with one segment within the possible way of this change: with the teaching of popular literature within the regular literature classes at grammar schools.

Keywords: mass culture, populare culture, high literature, cultural autism, socio-cultural enviroment

MAGISZTERI ÉS MESTERDOLGOZATOK

MORVAI NAGYBALI TAMARA

Szarvas Gábor Könyvtár

Ada

tamara.nagybali@gmail.com

A BETEG TEST ÁRVA BETHLEN KATA ÖNÉLETÍRÁSÁBAN

A dolgozat célja a beteg test megjelenésének vizsgálata Árva Bethlen Kata Önéletírásában. A munka bevezető része ismerteti a koramodern és a modern testkép közötti különbségeket. Vizsgálja a járványok és különböző betegségek önéletrajzbeli megjelenéseit, valamint a betegség metaforikus nyelvi megjelenítéseit. A dolgozat kitér a hatásokra, melynek mentén megszövegeződik a test, ezen belül az özvegyi mintaimádságok, a protestáns aszkézis és a pietizmus hatását vizsgálja.

Kulcsszavak: önéletírás, kora újkori irodalom, korporeális narratológia, Árva Bethlen Kata, aszkézis, pietizmus, önreprezentációs minták, testkép, betegség, kognitív metafora

Bethlen Kata a 18. századi emlékirás kiemelkedő alakja, akinek – ha csak pár szempontot említünk – családi háttere, az emlékirói hagyományba való beilleszkedése, illetve különállása, a könyvgyűjtő és -kiadó szenvedélye, a hittérítő tevékenysége, hányattatott sorsa, vallásos elvakultsága mind-mind olyan témák, amelyek több szempontból érdekes tárgyai a kutatásoknak. A tény, hogy mindezt egy nő tollából olvashatjuk, aki papírra veti saját, és az őt körülvevők „nyavalyáit”, még izgalmasabbá teszi a vizsgálatot. Dolgozatomban a beteg test és a betegség Önéletírásbeli ábrázolását kísérelm meg bemutatni.

A kora újkori ember Isten képmásának tartotta magát. Árva Bethlen Kata Önéletírása kezdetén hálát ad Istennek, hogy ép tetemmel jött a világra: „Hozott pedig a felséges Isten e világra épp tetemekkel, Krisztuson fundált igaz hitben és vallásban való, s ez hazában szép rendben és méltóságban helyeztetett szülék által. Melyért utolsó pihenésemig dicsérlek tégedet, én Istenem.” (6)⁵⁸

58 A dolgozatban zárójelben jelzem a fejezet számát, amelyben az Önéletírásbeli idézet fellelhető.

A beteg test a kora újkorban anomáliának minősült, a természetes, Istentől származó rendet megzavaró jelenségnek, ám a betegség paradox módon, nem csupán Isten büntetésének, hanem különös jóindulatának megnyilvánulása is lehetett. Árva Bethlen Kata *Önéletírásában* a betegségek az életút elbeszélésének mérőkövei. A hozzátartozóinak a betegségét és halálát leírószakaszok és saját szenvedéseinek számbavétele a személyes vallásosság nagyobb kontextusába ágyazódik.

ÁRVA BETHLEN KATA, AZ „ELSŐ MAGYAR ORVOSNŐ”

Németh László tanulmányában a vallási életét és szerencsétlen házasságát középpontba állító önéletrajzíró mellett a gazdálkodó, művelődésszervező nemesasszony szerepét is kiemeli. Ebbe a szerepkörbe tartozik Árva Bethlen Kata gyógyító tevékenysége is.

A 18. században még nagy volt az orvoshiány, bár a század első felében már sok orvos praktizált a nagy városokban, különösen Nagyszebenben, a Gubernium⁵⁹ székhelyén. A főurak közül néhányan már tartottak saját orvost vidéki birtokaikon, de ez is sokszor kevésnek bizonyult, kiváltképp, ha pestis ütötte fel a fejét. Ekkor jött gyakorlatba a levél útján való gyógyítás (PATAKI 1926). Levélben kértek orvosi tanácsot, melyre az orvos szintén levélben válaszolt, tanácsokat küldött a gyógykezelésre vonatkozóan, emellett esetenként a betegeket házi gyógyítók, hóhérok, utazó kuruzslók vagy borbélyok látták el.

Hagyomány volt, hogy a földesúrasszony köteles ellátni uradalmának háza népét és beszerezni a hozzá szükséges gyógyító szereket. A nagyobb udvarokban patikálda vagy patikaház létezett, amelynek kialakításához tanácsért a háziiorvoshoz folyamodtak, vagy népszerű orvosi könyvekből tájékozódtak.

Orvosi tematikájú könyvek a „Magyar Bibliotheca”-ban

Bethlen Kata mint szenvedélyes könyvgyűjtő „Magyar Bibliotheca”-jában a megelőző két évszázad több mint ötszáz kéziratos és nyomtatott hungarikumát gyűjtötte össze. A református egyház gyámolításán s a jótékonyságon kívül leginkább a természettudományok (növénytan, orvostudomány) foglalkoztatták. Ez az érdeklődése a könyvállomány összetételén is észrevehető. Szabó Ágnes Bethlen Kata könyvtáráról írt átfogó tanulmányában (SIMON–SZABÓ 1997.) Bod Péternek, Kata udvari papjának a *Magyar Athenas* előszavában írt előszavát idézi:

59 Az Erdélyi Királyi Gubernium (kormányzóság) a magyarországi Helytartótanács erdélyi megfelelője volt. 1695-ben állították fel, amely kezdetben Gyulafehérváron működött, majd a Rákóczi-szabadságharc elől menekülve Nagyszebenbe költözött, 1791-ben pedig Kolozsvárra helyezték át.

„Bethlen Kata volt a Bethlen Jánosnak Sámuel fja által unokája, Tudományokat igen szerető nagy kegyességű tudós Uri Aszszony. Ez igen szép Magyar Bibliotékát állított volt fel magának, minden felől egybe-szedetvén oda Erdélyből és Magyar országból a jó Magyar könyveket; melyet még életében által-adott a N. Enyedi Kollégium Könyves Házába. Vonatott kivált az orvosi Tudományokra, tudta-is azt az Tudományt alkalmasint, meg tanulván Köleséri Sámuel, Simoni Márton és Borosnyai Márton Medicinae Doktoroktól, nevezetesen a Fűveknek természeteket, erejeket, hasznokat; melyekkel a szegényeknek felette sokat használt.”

A könyvtár könyveinek Bod Péter által 1747-ben kialakított 22 tárgy szerint való csoportosításában szerepel „Orvoslásra tanító könyvek nevezetesen a pestis ellen” elnevezésű csoport is. A lélek és a test ápolásának érdekében jónéhány orvosi könyv is volt Bethlen Kata birtokában. A XVII. század híres erdélyi orvosa, Pápai Páriz Ferenc elméleti és gyakorlati munkái mellett számos magyar és külföldi orvos neve szerepel a könyvjegyzékeken. A szerző a pestis elleni munkák szerzői közül Csanaki Máté, Laskai János, Johann Weber, Sós Ferenc és Perliczi Dániel nevét emeli ki.

Korának három kiváló orvosa tanította Bethlen Katát a tudományokra: a növénytanra Borosnyai Nagy Márton, az erdélyi gubernium főorvosa, aki összegyűjtötte Erdély növényeit. Az általános orvostudományt Köleséri Sámuelről, kora leghíresebb orvosainak egyikétől igyekezett elsajátítani. A fogarasi úrnő különösképpen vonzódott a szemészethez, s ebben „egy jó okulista”, Simoni Márton orvos látta el őt tanácsokkal. Ezen tanulmányok elvégzése után Bethlen Kata itthoni képesítése tehát aligha lehetett csekélyebb értékű, mint férfi kortársaié. De ezzel nem elégedett meg, állandóan konzultált praktizáló orvosokkal, Buzinkai Györggyel, Baligha Sámuellel, s különösen Johann Gottlieb Schuller szebeni tudóssal, akinek becses könyvtára és természetrajzi gyűjteménye messze földön híres volt. (SIMON–SZABÓ 1997)

A PESTISES TEST MEGJELENÉSE AZ ÖNÉLETÍRÁSBAN

A PESTISJÁRVÁNY ERDÉLYBEN

A kora újkor legszörnyűbb és legpusztítóbb népbetegségek egyike a pestis volt, amelyet a latin források pestis asiaticának, pestilenciának, luesnek, lues pestilenticának, plaga pestifernak vagy csak egyszerűen epidémiának, contagiónak, a magyar források pestisnek, fekete halálnak, nagy halálnak, mirigynek (Mórigy, mérigy, meregh), döghalálnak, „döglelletes” halálnak szomorú döghalálnak, gugának („kuga”), guga halálnak nevezik (IVÁNYI 1692).

A 16. században és a 17. század első felében úgyszólván nem volt év, amikor a Nyugat- és Közép-Európában valahol pestis ne lett volna. A keletebbre fekvő területekről még bizonytalanok a források, a pestist gyakran nem lehet elkülöníteni sok egyéb ragálytól, Magyarországon elsősorban a kiütéses tifusztól. A 17. század második felében a nyugati világban már csak a német birodalom területén és Ausztriában található bőven pestises év, a 18. század eleje viszont a nagy baltikumi, oroszországi, lengyelországi, magyarországi, balkáni pestisek periódusa (VEKERDI 2009:12).

Bethlen Kata önéletírásában pestisjárványról többször olvashatunk. Első megemlézése az 1717. esztendő, amely egyben első házasságkötésének éve. Második megjelenése 1719, első férjének halála, majd fia dajkájának megbetegedése. 1738-ban számos tekintélyes erdélyi arisztokratát elítélnek hamis vádak alapján, köztük az önéletíró bátyját, Bethlen Sámuel is, a pestis harmadik megjelenése ehhez a dátumhoz köthető. Ez a bejegyzés tanúskodik a korabeli ember fertőző betegekhez való viszonyát, a karantén fogalmának osztályonkénti változását: „Szebenben is a pestis elkezddődvén, a nyomorúságok, félelmek, azzal is öregbülének; mert a pestis magában is kemény ítélete Istennek, de azt az emberek gonoszságok és kegyetlenségek annál nehezebbekké tevék, úgyhogy ha csak valakinek feje fájt is, nem merete mondani: mert ha cseléd volt, azt a lázárétké vitték, ott pedig úgy bántak véle, hogy mikor oda bétették, már félig ijedtében elholt: ha pedig olyas ember, azt szállására bérekesztették.”⁶⁰ (131)

A „normális” és az „abnormális” identitásnak és az emberek közötti elhatárolódásnak az egyik leggyakrabban használt jelölője az egészséges/beteg ellentétpár. (CSABAI–ERDŐS 2000) A betegség másságot jelent, ebben a helyzetben a fertőzött „másik” fenyegeti az egészséges ember életét:

„Nehezedvén naponként, kívánta látni gróf Haller János urat, testvérbátyját; de az úr nemigen kívánta az öccsét meglátogatni, félvén attól, ha pestis talál lenni.” (42)

A BETEGSÉGEK KORA ÚJKORI MAGYARÁZATAI

A 18. században a művelt laikusok szerint a betegség két szinten magyarázandó. Az egyik szint a teológiai szint volt: a baj Isten büntetése a bűneinkért, s így imádsággal, böjttel, bűnbánattal kellett küzdeni ellene. A másik szint az ember által megérthető, evilági dolgok rendje volt, ami szerint a pestis ragályos nyavalya. Vekerdi László tanulmánykötetében megállapítja, a 18. század elején sem a laikusok, sem az orvosok nem kételkedtek abban, hogy a pestis fertőző

60 Belpoklos kórház, kórház. Forrás: SZTAKI szótár

betegség volna, a vita tárgyát az képezte, érintés vagy levegő által terjed-e a kór. Vekerdi Cserei Lászlót idézi, akinek határozott véleménye volt a betegség terjedését illetően:

„A már egészben, sok keserves experimentiából bebizonyosodott, hogy ez a három esztendőttől fogva grassáló s pusztító pestis nem az aernek corruptiója miatt esett, hanem per communicationem.”⁶¹

Vekerdi László véleménye szerint a pestisirodalom tükrében érthető meg igazán, miért hiányoznak Magyarországon a számszerű feljegyzések, akkor, amikor nyugaton már régóta heti és napi listákon regisztrálták a pestis áldozatait. Nem a pestis volt kevésbé pusztító, hanem az életkörülmények voltak rosszabbak, ezért látszott kevésbé rettenetesnek a halál. Amikor a körülmények javultak, itt is megjelent a pestis leírása és a veszteségek pontos regisztrálása (VEKERDI 2009:55–56).

Weszprémi István orvosbiográfiájában lábjegyzetben közli azt a jelentést, amelyet a kunok kapitánya küldött az 1739-es pestisről. A jelentés a következőképp írja le a betegség lefolyását:

„Nyilallás, melly némellyen két nap is van, testnek hirtelen való elesése, de leginkább hirtelen való nagy nyilallás, mindgyárt érzették a’ mirigyet, némely infectusok pedig nagy fő-fájással s’ szédelgással vagynak: fájlallyák hón-allyakat, mellyeket, torkokat, ágyéjkokat, horgas-inokat s’at. Sokakat legelsőben hányás ükrendés erőltet főróssággal s’ hidegleléssel, azután üti-ki magát a guga... Sokan pokol-varral adgyák ki magokat, néha a ’ gugával együtt, náha a nélkül; sokon nátha-szeplő is van, de már azok közzül kevés gyógyul meg, némellyen 30. 40. pokol var is van, ki feje, ki fekete; ki nagy, ki igen kitsiny. A’kik pokol-varasok hóltak meg, igen gugások is voltak (...) Némely két hétig, háromig, edgy-holnapig is elviszi: de igen tsak elvalik 4, 5. napra. Circa moribundos varia symptomata: ki tsendesen nyugszik el, ki nagy hánykolódással, ki félelemmel, rettegéssel, szív-szorulással, ki tsak hordoztattya magát, ki az emberhez sem szóll, ha erőltetik is, sok ismét balálíg beszéli, sokan az ágyon kezekkel motoráznak, mintha valamit keresnének. Az ilyeneken nagy részent halálok felé halál-ház üti ki magát? Sokan a fájdalmakat sem érzik, még is 4. 5. vagy 6. óra alatt meghalnak, p.o. forró-hideg-leléssel.” (WESZPRÉMI 1970)

Az Önéletírásban a tünetek és a diagnosztizálás gyakorlati értelemben és szóhasználat tekintetében is megfelel a kor orvosi tudásának: „(...) uramat pünkösöd előtt egy héttel, estve a *hideg erősen kileli*, s naponként rosszabbul is kezd lenni, úgyhogy *eszén kívül is sokat beszélene*.” A dajka esetében a duzzadt nyirokcsomók leírása: „Pál nevű fiam dajkája megbetegszik pestisbe; de ő azt

61 Vö: Miklósvárszéki Cserei Mihály *Historiája*. Csíkszereda: Hargita Kiadóhivatal, 2014.

titkolta, és lévén ágyékában nagy csomója, mondotta sérvésnek lenni, s el is hitte,”(45). Majd hazaküldi a dajkát, mert „neki lévén hat gyermekei, mind a hat harmadnap alatt *megmirigyesedik*”(47). A betegség ragályosságát ismerve hálát ad Istennek, hogy sem neki, sem a gyermekeinek nem esett bántódása a „pestises téjtől, a pestises dajka melegében való fekvéstől; az új dajka is mindjárt az elment mirigyes dajkának háló egyetmásában hált, annak sem volt semmi betegsége.”(47) Az önéletíró azt is lejegyzí, hogy ő maga diagnosztizálta a dajka betegségét: „Nékem is a pestises tejet kezembe fejte, mikor magát mentegetné, hogy a teje igen meleg, oda fejettem, noha ő azt semmiképpen nem akarta.”(47)

A „futás”

A járvány terjedési módjától függetlenül a korban a pestis elkerülésére a legjobb módszer a „futás” volt. A katolikusok eleinte vádolták a protestánsokat, hogy ők „fatalizmusuk” miatt elmulasztják a pestis elleni egyedüli hatásos védekezést, a „futást”. (WESZPRÉMI 2009:53)

Bethlen Kata önéletírása híven tükrözi a kor emberének fertőző betegségekről alkotott képét, habár a pestis természetéről még nem sokat tudtak, a leghasznosabb megelőzési módját már ismerték:

„Ez hazában 1719. esztendőben, a pestis nagymértékben uralkodván, mindenfelé elkezdődött a mi jószágainkban is, mind Rétenben, mind Hévízen, s minket szorított Fejéregyházára, ahol még nem volt. (...) Volt Meggyesen egy híres borbély, ki belső kúrával is szokott volt orvosolni, én ezt elhoztam, ki is pestisnek lenni mindjárt megismerte; de *senkinek akkor semmit nem szólnán felöle, nagy szaporán elébb állott onnét.*”(41)

1719-es bejegyzésében, első férje halálakor maradt „özvegységre két egyszerűsmind született fiaival, s újabban nehezes állapottal”(43) A pestis elől menekülve bátyjai tudára adta „minémű állapotban van”, azok „vévén észre szándékát és állapotát”(45) elköltöztették a pestistől fertőzött környéktől.

Az önéletíró gyermekei csodálatos módon menekültek meg a pestis elől, amikor a dajka megbetegedett, viszont Bethlen Kata a tüneteket és a diagnosztizálás módjait csak azért jegyezte le, hogy ezzel Isten kegyelmét bizonyítsa: „Ezeket ily hosszason azért írtam meg, hogy innen is láttassék meg az Istennek csodálatos gondviselése az ember körül. Csak te tartottál meg engemet is, én Istenem, a délszínben pusztító dögnék ereje ellen.” (47)

AZ ÖZVEGYI ÁLLAPOT

A testet az elméletírók inkább szociokulturális terméként, semmint az egyén mély pszichológiai tartalmainak kivetüleaseként fogják fel. Nietzsche és követői

számára a test olyan szociális objektummá vált, amelyre az intézményes hatalom (az Önéletírás esetében a vallás) írja rá a jeleit. A szöveggel teleírt, textualizált test metaforája szerint a test üres lap vagy anyagisággal rendelkező felszín, amely kész a jelentés befogadására, hordozására és átadására. A testre pedagógiai, orvosi, gazdasági vagy vallásos üzenet is írható, vagyis olyan szabályok és törvények írhatók rá, amelyek révén az emberi húsból kifaragható az olvasható társadalmi szubjektum. (CSABAI–ERDŐS 2000:35) Foucault szerint a test pusztán anyagiság, egyfajta médium, passzív „fekete doboz”, amelyre a hatalom, a tudás és az ellenállás írja üzeneteit, amelyet megfigyelnek (még akkor is passzív, ha maga ellenőrzi magát!). A tudás mint a hatalom eszköze és technikája jelenik meg, ám nem a gondolatok vagy ideológiák rendszere által kontrollálja a testet, hanem ellenőrzi, felügyeli a test működését és másokkal való interakciót az új tudásformák létrehozásának érdekében (CSABAI–ERDŐS 2000:36).

A tanulmányírók felhívják a figyelmet a jelenségre, miszerint a korabeli asszonyi magatartást erősen szabályozhatták különböző kézikönyvek, özvegyi mintaimádságok, özvegyi mintakönyvek, amelyeknek toposzai Bethlen Kátánál is megjelennek.

A szerző az Életemnek folyása kezdetén reflektál az özvegyi önreprezentációs hagyományra, amikor édesapja, Bethlen Sámuel 1708-ban történt halálát írja le: „tetszett az Úristennek még kisdéd koromban a gyámoltalan árvák seregébe bérni és egyszersmind mintegy előre jelül adni, hogy életemnek jobb részét árvaságban kellene eltöltenem.”(8)

Az 1708-ra vonatkozó bejegyzést követően rendszeresen beépíti Önéletírásába az özvegyi „kultusz” generációról generációra „hagyományozódó” egyik legfontosabb „toposzt”, a gyámoltalanságot, a vagyonra éhes rokonoknak vagy másoknak való kiszolgáltatottságot a különböző üldöztetések és más nyomorúságok leírásával. (FAZEKAS 2007:265)

Gesztyei Hermina a kora újkori hímzésmentakönyvek ajánlásait vizsgálva (GESZTELYI 2015) megállapítja, hogy léteznek bizonyos viselkedésminták, amelyek figyelembe vételével láttatja magát egy kora újkori főúri asszony: akár közvetlenül, akár közvetetten, Bethlen Kata patrónai, kultúraszervezői, írói tevékenységére valamiképpen hatást gyakoroltak udvari papjai, illetve halotti beszédek, a női életvezetési tanácsadó könyvek, az angol puritán és pietista kegyességi szövegek és az erősen működő családi hagyomány. (GESZTELYI 2015:125)

Fazekas Gergely Tamás kiemeli, hogy második, Teleki Józseffel kötött házassága miatti örömeiből született sorait hamar követik olyan leírások, amelyek a különböző nyomorúságokról szólnak, hiszen már alig három hónappal az esküvő után „nem tetszék az Istennek, hogy az édes közé keserűt is ne töltené”, és ezt követően folyamatosan sorjáznak a betegségekről, a Haller család általi

zaklatásokról szóló részletes beszámolók. Teleki 1732-ben bekövetkező halálától fogva a továbbiakban is gyakran előforduló szenvedések leírását az árvaként történő önprezentáció integrálta.

Ettől kezdve a nevét is Árva Bethlen Kataként szignáló nagyasszony olyan – elsősorban bibliai eredetű – trópusokat és toposzokat használt önmegjelenítései során, mint amilyeneket a Fazekas által vizsgált özvegyi szövegek tartalmaztak: „ki nem írható keserűségemre (...) engemet az én Istenem úgy hagyta, mint a megszedett szőlőben való kunyhót egyedül.” „Már férjemtől és gyermekimtől így megfosztván, e gonosz világ azzal meg nem elégedett; hanem az én uram famíliája, (...) látván mindentől való megfosztatásomat, mintha én azzal gonosztévő lettem volna, hogy a Náomiból az Isten Márává tett, szívét egészen megfordítá énellenem, s mindnyájan ellenségemmé lőnek.” (FAZEKAS 2007:265)

Fazekas megállapítása szerint a kiszolgáltatott árva és az erényes özvegy identifikációs sémája szintén mintaszövegek útján öröklődött. A férjüket vesztett kora újkori nemesasszonyok az özvegység köré valóságos kultuszt építettek, életvitelüket, azt, ahogyan magukat látták és magukat láttatták, sorsukat, testüket és betegségeiket megélték és leírták, nagymértékben befolyásolták tehát ezek az írások.

A VÁRANDÓSSÁG MINT BETEGSÉG

Bethlen Kata 1718-tól 1730-ig, 12 év leforgása alatt az *Önéletírás*ban hat gyermek születéséről számol be, akik közül hármat 1720-tól 1731-ig, 11 esztendő alatt betegségben el is veszített.

A korban, amelyben a feleség szerepe a családban az utódok létrehozása és a gazdaság fenntartása volt, az anyai szeretet és a várandósság felfogása nem egyezik sem a mai „áldott állapottal”, sem a gyermek családban betöltött „kiskirály szerepével”.

Bethlen Kata *Önéletírásában* a várandósságról mint betegségről emlékezik meg. Ha az erre vonatkozó feljegyzéseit összehasonlítjuk a betegségek leírásával, szembetűnők a megfogalmazásbeli hasonlóságok. Különbségeket fedezhetünk fel azonban első, illetve második házasságából született gyermekei, illetve katolikus és protestáns vallás szerint neveltetett gyermekek születésének, valamint a várandósságok leírásának esetében.

Első, 18 évesen, édesanyja halálának évében megélt várandósságára így emlékezik: „Ezen való keserűségem és siralmas gyötrődésem, lévén egyszerűsmind *nehézes* állapottal is, annyira elerőtlenített, hogy ugyan a *betegség által az ágyba szegeztetném.*” (27⁶²)

62 A kiemelések itt és később is tőlem: M.N.T.

Majd miután világra hozza ikerfiait, így ír: „(...) a fájdalma kötelei környülfogván, hosszas kínaim után, kettős fiakkal megbetegedtem: mely betegségben, mind testemnek gyenge volta miatt, mind az egyszersmind reám tódult lelki és testi nyavalyák s keserűségek miatt, annyira elerőtlenedtem, hogy minden emberi reménség kívül volt életem tétetve. Öregbítette *nyavalyámat* is, midőn láttam, hogy gyerekimet idegen vallású pap kereszteli meg. Kiket az én uram Rétenbe vitetvén, keresztelték az elsőszülöttet Sámuelnek, Pálnak a másikat.” (28)

Eltéréseket ugyan nem figyelhetünk meg a testi változások és a terhesség leírásában Borbála lánya születésének lejegyzésekor, de a gyermek ebben az esetben az öröm forrása. A megállapodás szerint a leány gyermek református vallásban nevelkedik. 1719-es bejegyzésében, első férje halálakor így ír: „*terhes állapotokon kellett általmennem*”, „*viselősen maradván el férjemtől*” „*meg is betegedtem* Szent Mihály havának tizenegyedik napján Haller Borbára lányommal, akinek sok bajaim között is igen örültem, minthogy megholt férjemtől volt erős kontraktusom (18), hogy a leányom reformáta légyen”.

A második házasságból született gyermekek születésének lejegyzése esetében azonban egészen más beszédmódot tapasztalhatunk. Második férje, Széki Teleki József „okos keresztyénül magát hozzá alkalmaztató ember volt” (61), három közös gyermekük született. Ezekben a terhességleírásokban sem a „viselősséggel”, sem a betegségekre utaló kifejezésekkel nem találkozunk. Helyette Zsigmond születésekor a gyermek, mint áldás jelenik meg: „*Megálda* az Isten 1723ik esztendőben böjtmás havának 7ik napján egy szép fiú magzattal, kiért mind édesatyjának, mint nekem volt *nagy* örömünk.” (63) Gábor születése vigasz: „*azholott* hosszas és nagy kínaim után az Isten Szent György havának első napján *megvigasztalt* egy Gábor nevű fiammal.” (91) Klára születése szintén áldás: „Azután böjtmás havának kilencedik napján, 1730. esztendőben az Isten *megáldott* egy kisleánykával, kinek is a keresztségben Klára nevezet adatott.” (93)

Első és második házassága idejének lejegyzése az Önéletírás első, visszaemlékező részébe tartozik. Nagy valószínűséggel befolyásolják a születésükre való emlékeztést és a lejegyzés módját két életben maradt, első házasságából született gyermekével folytatott viszálykodásai. Erről árulkodik a Borbála lányának születését leíró fejezet is, amely előrejelzi a gyermekekkel való későbbi viszonyt: „Árokalján, meg is betegedtem Szent Mihály havának tizenegyedik napján, Haller Borbára leányommal, akinek sok bajaim között is igen örültem, minthogy megholt férjemtől volt erős kontraktusom (18), hogy a leányom reformáta légyen. Ő, csalárd öröm, haszontalan reménség.” (51)

A szülés utáni időszak lejegyzése is igazolja, hogy az önéletíró a várandósságot betegséggént élte meg. A gyermekágyas időszak minden kultúrában hagyományokon és hiedelmeken alapuló, meghatározott rend és közösségi kontroll

mellett múlt el. Elsősorban az anya és az újszülött védelme volt a cél, ennek érdekében mozgás- és cselekvéskorlátozást írtak elő a gyermekágyas nő és az őt látogatók számára. (BORBÉLY 2011)

Az Önéletírásban felfigyelhetünk a gyermekágyas állapot, valamint a betegágyas leírások közötti hasonlóságra. Mindkettő esetében óvó kezek „bábáskodnak” nyavalyáktól sújtotta teste felett:

„Háládatossággal emlékezem itt kedves bátyám, Bethlen Ádám uram, és kedves ányomasszony hozzám mutatott atyafiságokról, akik a *nehéz* időben magok házoknál szükséges jókkal bőven tápláltak, s magamra *gyámoltalan ifjúi, de nehéz és terhes állapotomban* nem hagytak: melyért Isten mind a két életre tartozó jovaival ökegyelmeket áldja meg.” (52)

Majd a betegágyról így ír: „Nemes Klára Asszony (...) ányomasszony ezen hosszas nyavalyámban éjjelnappal mellettem volt, (...) velem dajkálkodott, úgyannyira, hogy ha tulajdon édesannya lettem volna is, többel nem tartozott, s nem is cselekedhetett volna, amennyit cselekedett. (...) a minden dolgoknak tudója s Jóistene jutalmaztassa meg mind az életben, s mind a következőben velem való jótételét.” (219)

Megfigyelhetjük továbbá, hogy Bethlen Kata mind a szülés utáni időszakról, mind a betegágyas időszakról beszámoló bejegyzéseiben Isten kegyelmét és áldását kéri a „felette bábáskodókra”: „Az én magammal jól tehetetlen állapotomban, ó, mely kegyelmesen viselt az Jóisten énreám testiképpen is gondot, rendelvén énmellém olyanokat, akik énvelem dajkálkodtak. Kedves testvéreim, Gróf Bethlen Sámuel és Bethlen Farkas Uraimék többire mellettem voltanak; (...) *Melyet is fizessen meg a mennynek, földnek Teremtője, kedves két testvéreimnek, mikor szívek leginkább kívánnya és óhajtya, akkor nyújtson a Jóisten vigasztalást ökegyelmeknek hozzám mutatott jóvoltokért.*” (219)

„Engemet az én Istenem úgy hagyta, mint megszedett szőlőben való kunyhót egyedül” – a feleség és anya

S. Sárdi Margit a 17. és 18. századi Önéletírások önéletrajzi szelfjét vizsgálva (S. SÁRDI 2007) megállapítja, hogy a két évszázadot átívelő barokk Önéletírás-műfaj kutatása arról tanúskodik, hogy nemcsak az érzelmkifejezés módja, de maguk az érzelmek is kulturálisan és történetileg is meghatározottak. Az emlékiróknak a 17–18. század folyamán nemcsak a nyelvi formát kellett megtalálniuk bizonyos érzelmek kifejezésére, hanem maguk az érzelmek is azzal párhuzamosan mélyültek el és individualizálódtak, ahogyan az emlékirók a kulturális mintákat felhasználták. Példaként S. Sárdi Margit a gyermekhez fűződő individuális érzelmet, az individuális szerelmet, valamint a gyász élményét hozza fel.

Az anya-gyermek viszony és az anyai szeretet olyan témája a Bethlen Kata-i Önéletírásnak, amelyet minden vele foglalkozó szakirodalom érint, hiszen nem

hagyható szó nélkül az elvakultság, amellyel idegen vallás szerint neveltetett gyermekeit kezeli.

„Az Isten béoltotta még az oktan állatba is, hogy természet szerént oltalmazza s szeresse fajzását; annál inkább az okos lélekkel felékesített ember, kit az Isten a maga képére teremtett, ezt tudhatja, hogy néki gyermekeit szeretni kell.” (149) A Bethlen Katától származó szavak is rámutatnak arra, hogy az anyai szeretetet ösztönként feltételezzük, ami a nő természetében gyökerezik, s mivel a nemzés természetes dolog, a hozzá kapcsolódó anyai attitűd is ösztönös, körülményektől, tértől és időtől független. (BADINTER 1999)

Elizabeth Badinter a 17. századi francia városokban uralkodó körülményeket vizsgálva rámutat arra, hogy az anyai szeretet hiányosságai, a ridegség és a gyermek elhagyására való hajlam korjelenség (BADINTER 1999:13), ami esetünkben vallásos megfontolással párosul.

Az Önéletírásban az élet minden szegmentuma Isten akaratának és törvényének alávetett. A test épsége, a házasság szentsége, a gyermekáldás, az anyaság mind-mind másodlagossá válik Árva Bethlen Kata szemében, ha úgy látja, hogy ezek az értékek szembekerülnek azzal, amit ő Isten akaratának vél. Erről tanúskodik az 1719-es esztendőről szóló bejegyzés, amelyben leírja, hogy elsőszülött fia, Sámuel, akit a megegyezés szerint katolikus vallásban neveltettek, betegségbe esik: „Szerettem ezt a gyermekemet felette nagy indulattal, úgy, hogy anyának gyermekéhez való nagyobb szeretetét kigondolni nem lehet; de szerettem mindenkor Istenhez való felfohászkodással volt, hogy az én Istenem végye el *énelőlem*, minekelőtte a jó és gonosz között választást tudna tenni, s ne engedje, hogy e világgal megmocskolja lelkét.”(54)

Amikor pedig súlyos betegségbe esve 1734-ben egész elfolyt élete, „mintha ma lett volna, eszébe jutott”, és számadást tett: „Akkor megismerteté énvelem az én jó Istenem, hogy amiket éntőlem azelőtt elvett, úgymint az én gyermekeimet és férjemet, nem kellett volna azokban az én örömet helyheztenem: mert ezek múlandók voltak; és ha akkor szintén jelen lehetettek volna is, énnékem semmit sem segélhettek volna. Minden örömet azért egyedül csak öfelségében kellett volna helyheztenem, mind boldog és boldogtalan állapotomban.”(123)

Kisfia halálának leírásakor a betegséget az önéletíró áldásként, anyai kívánsága beteljesüléseként, Isten akarataként értelmezi, melyért hálát ad: „Megbetegülvén ezen kis Sámuel fiam egy vasárnap, másfél hétre az én jó Istenem iránta való keserves anyai szívből származott kívánságomat megteljesítette; mert őtet ő magához vette. Melyért is szent neve dicsőíttessék mindörökké.”(57)

Az Önéletírásban a gyermek és az anya egymástól való távolállásának első jele, hogy az anya nem hajlandó szoptatni a gyermekét. Különösen nagy ridegség ez egy olyan korszakban, amikor ez a csecsemő számára jóval több esélyt

biztosított volna a túlélésre. A kor nemesasszonyai fizetett dajkához folyamodtak, akit anyagi lehetőségeikhez mérten vagy a lakásukra hívtak, vagy a gyermeket vitték el hozzá. Bethlen Kata többször említi Önéletírásában, hogy maga is szoptató dajkát tartott: „mindenemtől elrekedvén feles cseléddel kellett lennem, két szoptató dajkát tartottam”(51).

A korabeli pedagógusok, akik szinte mindig a teológia mesterei, ridegséget ajánlanak a szülőknek gyermekeikkel szemben, és szüntelenül felhívják a figyelmet a gyermekek természetében rejlő eredendő gonoszra, amelynek táplálásában ők lesznek a bűnösök. A gyengédség két okból is bűnösnek számít erkölcsileg: elrontja a gyermeket és romlottá teszi, másfelől az anya részéről is a bűnös gyengesség jele, aki a saját örömet a gyermek javánál előbbre helyezi. Az anyák a gyermekek vesztét okozzák, amikor „érzéken táplálják őket”. A kor felfogása szerint a szoptatás bűnös élvezetként kínálkozik az anyának, és így a gyermek erkölcsi bukását okozhatja. (BADINTER 1999) Híven tükrözi ezt a távolságtartást Bethlen Kata bejegyzése, melyben leírja, hogy gyermeke pestisben megfertőződött dajkája nem tudott felkelni az éjjel sokat síró csecsemőhöz, ezért neki, az anyjának kellett maga mellé venni: „Éjtszaka a gyermek sokat sírván, a dajka fel nem kelhetett, hanem magam mellé fektettem, s virradtig ott volt.”(47)

„TENÁLAD VAGYON AZ ÉN JÓM ELTÉVE” – A SZEMÉLYES TESTKÉP KERESZTÉNY KONTEXTUSA ÁRVA BETHLEN KATA ÖNÉLETÍRÁSÁBAN

A test sanyargatásának a kereszténységben a korai egyháztól kezdve meghatározó jelentősége van. A test ellenség volt, nemcsak mint durva, romlott, falánk vágyak székhelye, de mint ravasz igények és csábítások kiötlője is, amely ellen a léleknek folyamatos harcot kell viselnie. „A test sanyargatása tehát a lélek megszabadulása a teremtett dolgok fölösleges sallangjától. Az aszkézis a lélek üdvösségszerző, vagy inkább: üdvösségre képesítő tevékenységének elsődleges technikája.” (GERÉBY 1996:61)

Bethlen Kata esetében a betegség aktív erőként jelenik meg, amely behatol és szétterjed a testben és „ágyba szegeztet”, (27) „háborgat” (42), „fejébe kel” (90), „reá esik” (101), „belé esik az emberbe” (118): „(...) újabban régi változásim és nyavalyáim előállnak, és gyenge testemet ostromolni kezdtek”(193).

„Erőtlen edényben” – a beteg testre vonatkozó kognitív metaforák az Önéletírásban

A lélek testtől való elválasztása, a belső a külsőtől való megkülönböztetése, a kettő szigorú elkülönítése különleges szerepet tölt be az Önéletírásban. A

szerző a test-lélek dichotómiájának kifejezésekor gyakran metaforikus kifejezésekhez folyamodik.

Kognitív nyelvészeti szempontból a metafora egy fogalmi tartománynak egy másik fogalmi tartomány terminusaival történő megértését jelenti. Ezt tesszük például, amikor az életről mint utazásról gondolkodunk, vagy mint az Önéletírás esetében – a testet burokként, tartályként, ruhaként, edényként fogjuk fel. (KÖVECSES 2005:20)

A forrástartomány segítségével érthetjük meg a céltartomány fogalmait. Az Önéletírás vizsgált részei esetében az edény, tartály forrástartománynak tekinthető, a test, a lélek pedig céltartománynak. A céltartomány az a tartomány, amit a forrástartomány használata révén megérteni próbálunk.

FOGALMI TARTOMÁNY	FOGALMI TARTOMÁNY
test	edény
lélek	folyadék

A forrástartomány (a tartály) a céltartomány (test) gyengeségét „romlandóságát”, mulékonyságát hivatott hangsúlyozni:

„Az Isten véghetetlen hatalmát akarván énbennem megmutatni, *romlandó cserépben*, az halál kapujából az életre térített (...)” (124)

„Nem is tudtam azt gondolni, hogy oly *gyenge edényben* az Isten oly nagy kegyelmét tette volna le.” (97)

„Ó, én mennyei szent atyám! Te tudod mely *erőtelen edénnyel* közlötted ezt a nagy irgalmasságodat (...)” (183)

A test, mint sárház kognitív metafora esetében szintén a testben lakó lélek erősségét hangsúlyozza a test gyengeségével szemben:

„Nagy gyönyörűséggel egész örömmel bétölt szívem, lelkem elhitevén magammal azt, hogy már letésem ez sárházat.” (183)

„Ha minden órában érzem is ez *sárháznak romlását*, és szemeimmel látom is az én *romlandó testemnek* minden napon való elfogyását;” (164) Vagy a test elporlad, leválik a lélekről: „mintegy szemlélttem *porrá váló testemnek a lélektől való elválásának módját*.” (181)

„A LÉLEK KÉSZ, DE A TEST GYENGE”⁶³

A test Isten kegyelméből létezik, amely „csak egy szempillantásig is maga erejéből meg nem maradhat”. Árva Bethlen Kata csak azért kéri a kínok enyhítését, hogy azok hittérítő munkájában ne akadályozzák: „mérékeljed úgy a te édes atyai kezeidből kijött sújtoló vesszőidet, hogy a testnek nagy erőtlensége ne tégyen akadályt a tehozzád való közelítésben az én szegény lelkemnek, (...) cselekedjed azt énvelem, hogy még az erőtlenségek is légyenek nekem mintegy segédeim, a teveled való szorosabb egyességre.”(183). Vagy: „(...)sokat gyötröttem magamat azzal a gondolattal, hogy én amely imádságnak házát kezdettem volt építeni a feljebb való esztendőben, azt el nem végezhetvén, egy és más úton az én kimúlásom után annak tökéletességre való vitetése meg fog akadályoztatni, s a' nem leszen osztán, ahova egybegyűlhessenek az isteni tiszteltre.”(198)

Bethlen Kata életét példaként állítja az olvasó elé. Betegségei Isten büntetésének, próbatételének, vagy jutalmának jelei: „Meg akarván az Isten újabban mutatni az ő nagy hatalmát az én semmiségemben, és jóságát gyarlóságomban, hogy még az halálból is megeleveníthet: reábocsátá atyai kezeinek súlyát elfogyott és száradott erőtelen gyenge testemre, áprilisban” (181)

A betegségekről szóló leírások rendszerint Istennek való hálaadással fejeződnek, melyben gyógyulásáért ad hálát, illetve köszönetet mond az isteni kegyelemért, hisz mindig annyi terhet ró rá, amekkorát még elbírt: „(...) adván az én Jóistenem mindenkoron az én keresztem terhének elviselésére illendő kegyelmeit: melyért örökké dicsérem az ő nevét, Ámen.”(179)

A büntetések nemcsak őt, de a neki ártókat is sújtják. Második férjének halálakor „kezdték el mocskolni, hogy álnok, ravasz, gonosz asszony”, és idős férjét „mindenre reá tudta venni”(115). Az ellene hamisan valló bocsánatáért esedezett: „Én az asszony önagyságának hamisan vallottam, melyet már magam is igen bánok, az Isten is megvert érette, mert kevés idő múlva olyan nyavalyám esett, hogy a szájam is félen vonódott. Holtig félen vonva is maradott, volt idős vénember. (...) az alsóárpási embernek is, nyomorultnak, csudálatosan a szeme elapadott, s félszemére teljességgel megvakult.”(117)

A test Isten akaratának való alárendeltségét a szerző többször bibliai példákkal támasztja alá. A betegségét mint Isten büntetését, mint Isten dorgálását, intését a világi örömöktől Szent Pál apostol rómaiakhoz írt levelével támasztja alá:

„Minthogy pedig a bölcs Istennek úgy tetszik, hogy az ő választottit gyakorta megsújtolja, hogy *e világgal el ne ereszkedjenek*; mert valamíg az ember a testben

63 Mt 26,41; Mk 14,38.

sátoroz, angyali szentséggel nem bírhat, s gyakorta Szent Pállal azt mondhatja, hogy nem azt cselekszem, amit akarok, hanem amit nem akarok⁶⁴; és így gyakorta megeshén az ember, az *atyai integető vesszőnek is láttatni kell az emberen*. Én sokakban, mint gyarló bűnös ember megeshén, az én mennyei szent atyámtól ez esztendőben is dorgálás nélkül nem maradtam; de áldott legyen az Isten, hogy nekem kedvezett abban is, és erőm felett nem bocsátotta reám az ítéleteket.” (186)

Nagy Márton Károly is rámutat az *Elöljáró beszéd* bibliikusságára, amely az Önéletírás egészen végigvonul. A Biblia és nyelvezete a mű alapvető eszköztárába tartozik. Már az első fejezetekben három szentírási idézetben jeleníti meg az Istenhez való közelség és a szenvedés szoros összetartozását (NAGY 2010:70):

„Az Istennek beszédében bővségesen találtnak erre világos példák, hogy még a legkedvesebb és szerelmesebb embereiben is az Isten a bűnt büntetlen nem hagyta; sőt gyakorta azokat szokta szorosabban meglátogatni és ostromozni, akik őfelségéhez közelebb járulnak, amint ennek példáját hagyá az Áron familiájában, 3 Mózes X. 3., azholott ez, amit szólott az Úr, mondván; akik én hozzám közel vagynak, azokban szenteltetem meg, és mind a sokaság előtt megdicsőíttetem. A Szent Pál pedig az Isten bölcs utait így adja elő, Zsid. XII. 6. Akit szeret az Úr, megdorgálja, megostoroz pedig mindent, valakit fiává fogad.” (1)

A szentírási szöveg és Bethlen Kata életútja közötti hasonlatosságokra figyelhetünk fel: „Az önéletíró először elveszíti szeretteit, mint Áron, majd Pálhoz hasonlóan testileg és lelkileg megtapasztalja a halál közelségét, végül önmagát példaként állítva, életéből példázatot írva bátorítja a hitükben szorongatott tanítványokat, és megtalálja a szenvedés helyét Istennel való kapcsolatában.” (NAGY 2010:71)

A szövegben a szenvedés átértékelése háromlépcsős: a szenvedés mint büntetés, a szenvedés mint az Atya szeretetének jele, és a szenvedés mint Krisztus követése: „Ő mely nagy öröm énnékem e gyarló testet letenni, hogy telhessem bé a te színednek látásával. Semmi jó ebben a világban nincsen, hanem tenálad van az én jóm eltéve, azért tenálad keresem” (143)

A betegséget az üdvözülés útjaként ábrázolja: „Nem is azért írom le, amelyek énrajtam általmennek, mintha azok énnékem felette nehéz dolgoknak tetszenének, ha szintén másoknak úgy látszanak is; mert én magamat az Isten akaratja

64 [Róm 7.18–23] Tudom ugyanis, hogy semmi jó nem lakik bennem, azaz a testemben, mert készen vagyok ugyan akarni a jót, de arra, hogy tegyem is, nem vagyok képes. Hiszen nem a jót teszem, amit akarok, hanem a rosszat, amit nem akarok. Ha pedig azt teszem, amit nem akarok, akkor nem is én cselekszem, hanem a bennem lakó bűn. Így ezt a törvényt látom: bár a jót szeretném tenni, a rosszra vagyok készen. A belső ember szerint az Isten törvényében lelem örömmö de tagjaimban más törvényt érzek, s ez küzd értelmem törvénye ellen, és a tagjaimban levő bűn törvényének rabjává tesz.

alá bocsátottam; úgy akarta az Isten, s úgy löttének, s ezután is légyen az Istennek akarata szerint. Mindazok a terhes dolgok, melyeket Isten énreám bocsátott, olyanok voltak, mint valami szépen elkészített grádicsok, melyeken az én idvességemnek után az én mennyei szent atyámhoz mehetnék.”(203)

Az Önéletírásban a test és lélek harcában a test mindig alárendelt és erőtlén, a „lélek tisztességesen megfelel feladatának, hogy kitöltse idejét a cellában, de senki sem róhatja fel neki, hogy nagyon vágyik már szabadulni béklyójától.”(GERÉBY 1996:3)

A betegség nemcsak a testi tünetekben van jelen, rávetül az átélt élményekre is, befolyásolja az észlelést és a lejegyzés folyamatát. Egy olyan világban, melynek struktúráját felismerhetetlenné tette a betegség, a történetmondó a narratíva szerkezetével újraalkotja az elbeszélt világot. (GENTLICORE 1995) A világ újrastrukturálása az Önéletírás első, visszaemlékező részében kevésbé tapasztalható, mint a folyamatosan, naplószerűen írt második részben. Míg az Önéletírás második felében a „betegség által szétzúzott valóságban” született szövegek nagy része egyes szám 2. személyben magát az Urat vagy a saját lelkét szólítja meg, és hosszasan ad hálát a „reá tódult nyavalyákért” vagy a gyógyulásért, addig a visszaemlékező részek betegségeírásai egy-egy fordulattal, a bejegyzés végén köszönik meg az Isten irgalmasságát.

A PIETIZMUS TÜKRÉBÉN

Az Önéletírást vizsgáló szakirodalom egyetért abban, hogy a pietizmus tanai a mű egészét áthatják. „A pietizmus a kontinentális európai protestantizmus során, a 17. században létrejövő, és a 18. században virágzó vallási megújulási mozgalom, az angolszász puritanizmus mellett a protestantizmus legjelentősebb mozgalma a reformáció óta. A pietizmus, mely mind a lutheránus, mind a református egyházban megjelent, a vallási élet individualizmusára és bensőségessé tételére törekedve a személyes kegyesség és a közösségi élet új formáit alakította ki, átfogó reformokhoz vezetett a teológia és az egyházi élet területén, és mély nyomokat az általa érintett országok társadalmán és kultúráján.” (SÜKÖSD 1963:14)

A kettősség, amelyet az elméletírók az Önéletírás kapcsán emlegetnek, ennek a kegyességi irányzatnak alapvető jegye. A pietizmus egyfelől a felvilágosodás előfutára volt, hiszen az egyházi bürokráciával szembeállva átértékelte a vallásgyakorlatot, iskolákat nyitott, és az anyanyelvi oktatást szorgalmazta, támogatta a tudományokat, másfelől azonban „az irracionálizmus melegágya” volt. A befelé fordulás, a lelki gyakorlat „lényegében a katolikus miszticizmust csempészi Kálvin és Luther vallásába.”(SÜKÖSD 1963:14)

A pietizmus elfordult a hagyományos kereszténységtől, párhuzamosan haladva az európai felvilágosodással, s eközben teljes mértékben protestáns jelenség maradt: hű maradt a reformáció kiinduló eszméihez, mert a bevégezetlenül hagyott reformációt kívánta kiteljesíteni. A pietizmus sajátossága a várakozás volt, amely a pápaság Rómájának a közeli bukását jövendölte. A pápaság végét várva a protestáns felekezetek és a római katolicizmus közötti ellentéteket elmélyítette.

BETHLEN KATA KAPCSOLATA A PIETIZMUSSEL – A HALLEI PIETIZMUS ERDÉLYBEN

Halle a 18. század eleji európai köztudatban több intézményt és intézménykomplexumot jelölt: az 1664-ben alapított egyetemet, amely a korszak és a német nyelvterület legjelentősebb egyeteme volt, a pietizmus kiemelkedő iskolaalapító egyénisége, August Hermann Francke által alapított intézményeket, valamint egy aktív, lutheránus példa nyomában járó református közösséget, intézményeivel.

Bethlen Kata Magyar Bibliothecájában a protestáns napi vallásgyakorlat és a pietista teológia forrásművei is megtalálhatók voltak. Könyvtárában megvolt Medgyesi Pál fordításában a *Praxis Pietatis*, az erdélyi vallási megújulás puritánus alapkönyve is.

Kemény Katalin erdélyi emlékirókról írt tanulmányában a pietisták domináló elemének a „recta ratio”-t tartja: „a pietista igyekszik a legnagyobb hit mellett is meggyőzni önmagát és másokat hite racionális voltáról. Bethlen Katánál találjuk meg a vallásos józanságnak hasonló megnyilatkozását” (KEMÉNY 1932:257).

Bethen Kata a vértanúk elszántságával ragaszkodik református egyházához s egész életét elkieseríti az, hogy első férje s az attól származó gyermekei katolikusok. Az első reformátorok hevével védi egyháza dogmáit s ugyanazokkal a racionális érvekkel, melyekkel a XV. és XVI. századbeli hitterjesztők.

Vallásosságának ellentétes jellegét a szakirodalom szerzői a középkori misztikus rajongás s az újkori reformátorok racionalizmusának keveredésében látják. Az Önéletírását értelmezők véleménye szerint ennek a két ellentétes elemnek az eredményeképpen jön létre stílusa, „amelyben a legemelkedettebb részek egyszerre száraz prózaiságba süllyednek”. (KEMÉNY 1932:261) Kegységében a katolikus középkori aszkézis éled újra. Vallásosságának „lényege a régi: a földi élet mulandó, nem más az, mint siralomvölgy, előkészület a boldog, soha meg nem szűnő túlvilági életre. Az örök élet boldogságát annál jobban kiérdemljük, minél többet szenvedünk a földön; ezt az eszmét szolgálja az aszkézis. (...) A földi szenvedés már a földön érezteti a túlvilági boldogságot, az imádság, az önsanyargatás utóbb sajátos, misztikus lelkiállapotot eredményez, amelyben az aszkéta vallásos gyönyörűséget szerez” (KEMÉNY 1932:261).

Az askézis koronként minden misztikus áramlatban és a legkülönbözőbb vallások esetében más-más formában jelentkezik. A protestáns racionalizmus-sal sajátos keveréket teremt: „Ez az önellentmondás jellemzi Bethlen Katát is; ez az oka, hogy odaadó vallásossága nem teremt harmóniát. Imáiban, melyekben az elragadtatottság érzelmét élvezi, annyira a földi dolgokkal törődik, hogy minduntalan ellenségeinek megbüntetését kéri: Rontsd meg Édes ISTENem – így imádkozik – a Te Házadnak ellenségeit. Szaporítsad azoknak számokat, a kik a Te Szent Házadat ékesgetik: tartsd meg URam mind azokat, valakik a Te Ditsóségedet szeretik...” (183)

Szenvedéseit gyönyörűséggel viseli, hálát ad érte, a szenvedés az Atyához való megtérés egyetlen útja az Önéletírásban: „Mostan érezvén magam hibáit, gondoltam, nem lehet ez, hogy énrajtam az én mennyei szent atyámtól valami atyai dorgálás ne származzék, mert szorosán vigyázott énreám az én anyámnak méhétől fogva, tudom ezután is azon vigyázását félben nem hagyja; és sokszor fohászkodtam fel, hogy akármely sújtólást vigyenmvéghez öfelsege énkörülöttem, csak éppen azt éreztesse meg énvelem, hogy közelebb viszen magához. Vigye véghez az Úristen ezután is akár élet, akár halál által a maga szent munkáját énbennem, nyomorult bűnösben.”(214)

Az asketikus boldog átszellemülésével gondol a halálra is: „(...) teveled pedig még az halálnak keserűsége is kedves gyönyörűséggé válik: melyet is a te isteni nagy hatalmadnak ereje szerént énvelem, igen méltatlannal, megesmértet-tél: mert engemet is a halálnak kapujába bévittél vala; de az halálnak keserűségét ó, mely nagy örömmé változtatád,úgyhogy nagy örömmel azt mondhassam: hol vagyon, halál a te fullánkod, és koporsó, a te diadalmad?”(183)

Bethlen Kata Önéletírásában számtalan megjelenését találjuk a test és lélek folytonos harcának, melyet az önéletíró mártírként tűr:

„Az Isten ostora, mellyel a maga fiait, leányit kezéhez tanítja, a nyavalyák és az életbéli sok kereszték: mind az Ó s mind az Újtestámentomi írásokban sok példájok vagyon erre a keresztviseléseknek terhek alatt csüggedező lelkeknek, hogy az Istennek legkedvesebb szentei is ezen az úton mentenek által az Isten szent színének látására, sőt ez az egy út, amelyen az idvességre juthatunk, amint a Szent Pál előnkbe adta, Cselek. XVI. 22., ezt mondván: Hogy sok háborúságok által kellene nekünk az Istennek országába mennünk. A nyavalyának pedig nagyságát, a keresztnek súlyosságát, maga a kegyelmes és szent Úristen mérsékli mind azt, mennyi légyen, mind azt, meddig tartson, hogy a nyomorult, bűnös embernek gyengélkedő hite egészen el ne fogyjon, s teljességgel el ne vesszen.”(2)

Az Isten által rá szabott nyavalyákat derekasan viselő önéletíró szavait Sükösd Mihály megállapítása szerint a kálvinista predesztináció tana hatja át: „Talán nem merész a felvetés: Önéletírása nem a magamentés, inkább a büszke bizonyság-

tétel szándékából született: pokolra hullt, de lám, soha meg nem tántorodott. Hisz meg volt írva, jóval születése előtt, hogy ez pokoljárás sorsául jusson, s ő abban vitézül helytálljon” (SÜKÖSD 1963:17).

Bethlen Kata gyakran köszöni meg az Úr kegyelmét, hogy nem ró rá akkora terhet, amelyet képtelen volna elviselni:

„Vidd végbe, valamelyek szent felségednek tetszenek, csak hogy drága kegyelmedet éntőlem el ne végyed, hanem adj elégséges erőt, hadd viselhessem szent akaratod szerint mindenekben magamat, és békességes türéssel hordozhassam keresztmemnek súlyos terhét.” (3)

S szinte bátorítja az Urat, mérjen rá még több megpróbáltatást, „amit nem is szabadna megpróbáltatásnak nevezni, megpróbáltatás csak akkor lenne, ha nem az isten rég kiszabott tervéhez igazodna.” (SÜKÖSD 1963:18)

„Isten véghetetlen hatalmát akarván énbennem megmutatni, *romlandó cserépben*, az halálból életre térített, noha énnékem az halál sokkal kedvesebb lett volna az életnél. (...) Vidd végbe ezután is ez romlandó cserépedényben a te akaratodat, csak hogy atyai szerelmednek édességét éreztessed mindenkor énvelem.” (124)

KONKLÚZIÓ

A testre szövegek íródnak rá, szociális objektum, ez a kora újkorban sem volt másképpen. Árva Bethlen Kata Önéletírásában a beteg testet két, egymástól elkülönülő módon írja le. A pestises test a Másik teste. Ebben a leírásban tehát egy közösségi szempontot ismerhetünk fel. Önéletírásról lévén szó, a Másik testénél hangsúlyosabb szerepet kap azonban a műben a személyes test. A betegség, legyen bár szó a várandósságról, a gyermekszülésről vagy Árva Bethlen Katának a veszteségekre következő, gyakran pszichoszomatikus eredetű testi tüneteiről, mindig az emberi és a női sors fordulóit jelzi. A beteg test ellentmondását Árva Bethlen Kata úgy oldja fel, hogy a keresztény aszkézis szellemében a testi szenvedést Isten akaratának tulajdonítja és kiválasztottsága jelét látja benne. A beteg testet végső soron a *certitudo salutis* egyik legfontosabb jeleként ismeri fel.

Kiadás

BETHLEN Kata 1963. Önéletírása. Kiad. és bev.: Sükösd Mihály. Bp. (Magyar Századok)

Irodalom

BADINTER, Elisabeth 1999. *A szerető anyja*. Az anyai érzés története a 17–20. században. Debrecen: Csokonai Kiadó.

- BORBÉLY Judit 2011. A bábaság története Magyarországon a 18. század végétől a 20. század közepéig. In: *Történeti Muzeológiai Szemle 11*. A Magyar Múzeumi Történész Társulat Évkönyve. Szerk.: IHÁSZ István, PINTÉR János. Budapest.
- CSABAI Márta–ERDŐS Ferenc 2000. *Testhatárok és énhatárok: az identitás változó keretei*. Budapest: Jászöveg Műhely Kiadó,
- FAZEKAS Gergely Tamás 2007: „tetszett az Úristennek [...] a gyámoltalan árvák seregébe bérni” Bethlen Kata Önéletírása és az özvegyek reprezentációjának kulturális hagyománya a kora újkorban. In: *Emlékezet és devóció a régi magyar irodalomban*. A kolozsvári Babes-Bolyai Egyetem Magyar Irodalom Tanszéke által szervezett emzetzközi konferencia előadásai. Kolozsvár: Egyetemi Műhely Kiadó, 259–278.
- GENTLICORE, David 1995. Contesting Illness in Early Modern Naples: Miracolati, Physicians and the Congregation of Rites. = *Past & Present*, No. 148 (Aug.), 117–148.
- GERÉBY György: Szenvedély és feltámadás = *Café Babel*, 20. szám (Test), 61.
- GESZTELYI Hermina 2015. A női vallásosság lehetőségei és elvárt formái a hímzésmentakönyvek ajánlásai alapján a kora újkorban. In: *A nők és régi magyarországi vallásosság*. Szerk. BAJÁKI Rita, BÁTHORY Orsolya, Bp.: MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, (Pázmány Irodalmi Műhely, Lelkiségtörténeti tanulmányok, 10), 125–135. http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/muzeumok/mamutt_evkonyv_11/pages/019_a_babasag.htm (Letöltés ideje: 2016. 08. 11.)
- KEMÉNY Katalin 1932. Erdélyi Emlékirók. Második, befejező közlemény. = *Erdélyi Múzeum*. Cluj–Kolozsvár: Minerva Irodalmi és Nyomdai Müintézet Részvénytársaság, 7–12. sz., 241–271.
- KÖVECSES Zoltán 2005. *A metafora*. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe. Budapest: Typorex Kiadó.
- NAGY Márton Károly 2010. A lelki élet narratívája – Bethlen Kata Önéletírásáról. In: *Fiatal kutatók konferenciája*. Tanulmánykötet. Szerk. Dobozy Nóra Emőke, Kiss Béla, Lovas Borbála, Szilágyi Emőke Rita., Bp: ELTE, (Adrianna Könyvek 3.), 67–79.
- PATAKI Jenő 1926. Árva Bethlen Kata, az első magyar orvosnő = *Pásztortűz*, Kolozsvár, 465–467.
- S. SÁRDI Margit 2007. Az önéletrajzi szelf és a 17–18. századi önéletírás. In *Emlékezet és devóció a régi magyar irodalomban*. Kolozsvár: a kolozsvári Babes-Bolyai Egyetem Magyar Irodalom Tanszéke, 209–222.
- SIMON Melinda – SZABÓ Ágnes 1997. Bethlen Kata könyvtárának rekonstrukciója. Szeged: Scriptum.
- SÜKÖSD Mihály 1963. Bethlen Kata Önéletírása. Előszó. Kiad. és bev.: Sükösd Mihály. Bp. (Magyar Századok)
- VEKERDI László 2009. *Magyarországi és erdélyi pestisjárványok a 18. században*. Budapest: Magyar Tudománytörténeti Intézet Magyar Orvostörténelmi Társaság.
- WESZPRÉMI István 1970. *Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza*. Második száz. I. és II. tized. – *Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia*. Centuria tertia. Decas I. et II. Ford: Vida Tivadar. [4. köt.] Bp.: Medicina, 1074 – 1077. (Orvostörténeti Könyvek – Libri historiae medicae)

Tamara MORVAI NAĐBALI:

BOLESNO TELO U AUTOBIOGRAFIJI KATE ARVA BETLEN

Studija ima za cilj istraživanje pojavu bolesnog tela u *Autobiografiji* Kate Arva Betlen. U uvodu rada se analizira razlika između predstave o telu koji je formiran u ranom modernom periodu i između predstave o telu današnjice. Rad istražuje opise epidemija i različitih bolesti u tekstu *Autobiografije*, kao i metaforički prikaz bolesti. Rad daje pregled onih kulturalnih sadržaja koji su imali uticaj na tekstualizaciju tela, u okviru toga istražuje molitvene obrasce upućene udovicama, protestantsku askezu i uticaj pietizma.

Cljučne reči: autobiografija, književnost rano novog veka, korporealna naratologija, Kata Arva Betlen, askeza, pietizam, obrasci samoreprezentacije, kognitivna metafora

Tamara MORVAI NAGYBALI

THE SICK BODY IN THE AUTOBIOGRAPHY OF KATA ÁRVA BETHLEN

The aim of the paper is the examination of the appearance of the sick body in Kata Árva Bethlen's *Önéletírás* [Autobiography]. The introductory part of the work outlines the differences between the early modern and the modern body image. It examines the presence of epidemics and different illnesses in the autobiography, as well as the metaphorical linguistic representations of the illness. The paper goes into detail about the effects, alongside which the body is formulated; herein it analyses the effect of widows' prayers, Protestant asceticism and of pietism.

Keywords: autobiography, early modern literature, corporeal narratology, Kata Árva Bethlen, asceticism, pietism, self-representations samples, body image, illness, cognitive metaphor

SZALMA BRIGITTA

Mesterképzés, Újvidéki Egyetem, BTK
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
bridget.salma91@gmail.com

A SZERETET HIMNUSZÁNAK DIAKRÓN ELEMZÉSE A MAGYAR BIBLIAFORDÍTÁSOKBAN

A dolgozat Szent Pál korinthusiakhoz írt első levele 13. részének, vagyis közismert nevén a szeretet himnuszának szövegét vizsgálja a különböző magyar nyelvű bibliafordításokban. A kutatás célja a Döbrentei- és az Érdy-kódexben található variánsok összehasonlítása, valamint a Komjáthy Benedek munkájában, a Szent Pál leveleiben fellelhető szövegváltozat összevetése Sylvester János, valamint Károli Gáspár és Káldi György fordításával. A dolgozat első része – megfelelő módon kontextusba helyezve az elemzett mű átültetéseit – röviden bemutatja a szövegek keletkezésének történelmi korát, bemutatja a korszak fontosabb nyelvi jelenségeit. A szerző szerint az összevetett hat szöveg a magyar nyelv sztenderdizációjának egy-egy állomásként fogható fel; a szövegek helyesírását a vallási-felekezeti különbségek nagyban befolyásolták, ugyanakkor a történelmi és kultúrtörténeti események is jelentős hatással voltak a szöveg fordításainak alakulására.

Kulcsszavak: nyelvtörténet, magyar bibliafordítások, a szeretet himnusza, összevető vizsgálat

A SZÖVEGEK KONTEXTUSBA HELYEZÉSE

Mint tudjuk, a szeretet himnusza a Szent Pálnak a korinthusiakhoz írt első levele 13. fejezete, és 3 strófára tagolódik. Mikor a kezünkbe vesszük a szöveget, nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a korinthusi egyháznak íródott. Mindenképpen le kell vizsgálni, hogy mindig és mindenkinek szól, üzenete mind a mai napig érvényes. Maga Szent Pál mondja, hogy a *Korinthusiakhoz írt első levelet* Efezusban írta tavasszal, de az évszám napjainkig vitatott. Legvalószínűbb, hogy a szöveg 54-ben keletkezett. A szöveg keletkezésének idején a korinthusi egyház több részre szakadt (BARSÍ 2003: 7).

Magyarországon a Szentírás szóbeli fordítása a XI. századtól bevett gyakorlat volt. A szóban élő fordításokat azonban akkor kezdték el leírni, amikor erre olvasói igény mutatkozott. A lejegyzés eleinte szűkörű volt, és csak a Szentírás egyes fejezeteire korlátozódott (MADAS 1998: 50). Az első magyar bibliafordítások kódexeink jelentős részével együtt elpusztultak. A XV. és a XVI. századi nyelvemlékeink közül ötvenben találhatunk töredékes bibliafordításokat (MADAS 1998; 50). A XV. század második fele és a XVI. század a magyar kódexirodalom virágkorának tekinthető, mivel ebben az időszakban ha nem is az írni-olvasni tudás nem lett azok közkincse, akik nem tudtak latinul, a szerzetesek mégia anyanyelvükön férhettek hozzá a kegyességi művekhez. Az 1470–1530 időszakból 42 kódexünk maradt fenn, a többségük másolat. A kódexek többsége (33 db) a ferences és a domonkos rend között oszlik meg. (MADAS 2002).

A sokat használatos, sokat fordított bibliai részletek általában a szóbeli hagyományban éltek. Csernák–Szuhánszky Debóra doktori disszertációjában a következőket állapítja meg: „A szóbeli és írásbeli bibliafordítási hagyományozódás (...) hatással volt egymásra, egymásból levezethető: a kezdeti szóbeli hagyományt egy ponton leírták, mely őriz egy akkori, aktuális nyelvi állapotot, majd a szóbeliségben mindez tovább alakul.” (CSERNÁK–SZUHÁNSZKY 2015: 169). Ahogyan más nemzeteknél is, Magyarországon is kezdetben liturgikus céllal fordították le a szentírási részleteket. A másik cél az volt, hogy a latinul nem tudó szerzetesekhez és apácákhoz is eljussanak a Szentírás részletei. Az első, legkorábbi fordítástöredék a Huszita Biblia négy kódexe. A sorban második fennmaradt bibliafordítást a Döbrentei-kódex őrizte meg, amelyről a későbbiekben szó lesz (CSERNÁK–SZUHÁNSZKY 2015: 44). A Szentírás-fordításnál fontos volt, hogy ugyanazt a szót ugyanaz a szó adja vissza, ezért kódexeinkbe igen sok latinizmus került be. A Molnár Ferenc szerint a Szentírás hatása a szókincs és a stílus területén a legnagyobb (A. MOLNÁR 2009; 64).

TUDNIVALÓK A DÖBRENTAI-KÓDEXRŐL

A kódex 1508-ban készült Halábori Dobos Bertalan kézírásával. Vegyes tartalmú, hiszen 150 zsoltár és az egész egyházi évre vonatkozó perikóparendszer megtalálható benne. Ezeken kívül az Énekek énekét, *Jób könyvének* első hat és utolsó fejezetét, canticumokat, himnuszokat és egy passiótöredéket tartalmaz. A kódex nevét Döbrentei Gáborról, nyelvemlékeink neves kutatójáról kapta. A kódexről Kazinczy Ferenc adott hírt 1817-ben, a Tudományos Gyűjteményben, Döbrentei Gábor 1833-ban lemásoltatta. A kutatók úgy tartják, hogy az eredeti kódex is valószínűleg laikus hívek számára készült másolat: Láz Sándor szerint

premontrei apácáknak íródott (LÁZS 2014: 784). A Döbrentei-kódexet na a Batthyáneumban őrzik Gyulafehérvárott.

Bertalan pap megörököltette a nevét a kódex végén: „*Bertalan pap, beregvármegyei Halábori faluból nemzett, ez zsoltárt írta születés után ezer ötszáz nyolc esztendőben*”. Forrásait nem ismerjük, őt magát inkább másolónak tartjuk, mint fordítónak.

TUDNIVALÓK AZ ÉRDY-KÓDEXRŐL

Az Érdy-kódex prédikáció- és legendagyűjtemény: a Karthauzi Névtelen keze munkája. A szerzője a lövöldi (Városlőd) karthauzi kolostor szerzetese volt. A kódex nevét Érdy Jánosról, első ismertetőjéről kapta. Ma az Országos Széchényi Könyvtárban őrzik. Ez az első kódexünk, amely latin prologusában azt tűzte ki célul, hogy a lutheri eretnek tanokkal küzdve anyanyelvükön, magyarul tárja laikus olvasói elé a Szentírás legfontosabb részleteit. A kötetben a prédikációk az egyházi év rendjében és a szentek ünnepeinek sorrendjében sorakoznak (*De tempore* és *De sanctis*). A Karthauzi Névtelen az előírt episztolákat és a perikópákat követve minden ünnepre egy-egy prédikációt ad. Fő forrásai Temesvári Pelbárt *Pomerium de Tempore* c. műve és Guillelmus Parisiensis posztilláskönyve. A szentekről szóló rész fő forrása a *Legenda aurea* és a *Catalogus Sanctorum*. Nem a latin eredeti mechanikus fordítása, hanem a magyar olvasók számára készült összeállítás. Egyesek kutatók szerint a kódex két kéz munkája, a Karthauzi Névtelen valószínűleg egyik rendtársával együtt írta, míg a kutatók többsége szerint egyetlen kéz írta. A kézirat 1527-ben szakad meg.

Vele rokon a Debreceni- és a Cornides-kódex, de Bán Imre szerint fordítóik és összeállítóik az írói tudatosság tekintetében a Karthauzi Névtelenhez viszonyítva alulmaradnak (BÁN 1976: 6). Fontos szempont a kódex autográf volta. Volf György szerint másolat. Arra is felhívja a figyelmet, hogy az Érdy- és Jordánszky-kódex nyelvjárásbeli egyezéseket mutat, és mindhárom kódex szerzőjét délnyugat-dunántúlinak tartja.

A MAGYAR ERAZMISTÁK ÉS FORDÍTÁSAIK

A magyar értelmiség már a mohácsi vész előtt is olvasta Rotterdami Erasmus tanait. A XVI. században készült fordítások az Erasmus elvein alapuló, filológiai jellegű fordítások voltak, amelyet az itthon maradó literátornemzedék valósított meg. Az erazmisták célja a Szent Jeromos Vulgátájánál jobb fordítás elkészítése volt. A magyar erazmisták (Komjáthy Benedek, Pesti Gábor és Sylvester János)

részfordításokat készítettek. Mindez az eredeti görög nyelven kiadott Újszövetségen alapult. Erasmus idegenkedett a katolikus fordítástól, bár nem támogatta a reformáció tanait. Nem írt vulgáris nyelven, ennek ellenére a Szentírás anyanyelvre történő fordítását szorgalmazta. A magyar erasmisták alkalmassá szerették volna tenni nyelvünket a Biblia fordítására. Mivel a kiművelt magyar nyelv létrehozásán fáradoztak, komoly nyelvészeti tanulmányokba kezdtek. Előszavaikból kiviláglik a céljuk: minthogy a Biblia minden hívőnek szól, ezért kell azt a hívek anyanyelvére lefordítani (JANKOVICS-ZVARA 2009:141).

A *lingua vulgarisra* irányuló törekvésekkel egészen Komjáthy 1533-as fordításáig nem találkozhatunk Magyarországon. Magyar nyelvű írásbeliség korábban is létezett a kolostorokban, ahol a latinul nem tudó apácáknak és szerzeteseknek fordították le a megfelelő tanokat. A kolostori irodalom művelői nem rendelkeztek egységes nyelvi programmal, még a Karthauzi Névtelen idejében sem. A magyar nyelv fejlesztésének három különböző programja alakult ki. az erasmistáké, a reformátoroké és Balassi követőié (ÁCS 1982: 391). Az antik retorika nem tárgyalta a Bibliát, ezért Erasmus ún. *bibliai retorikát* fejlesztett ki, amelyet a magyar erasmisták is követtek.

Az első magyarországi erasmista fordító Komjáthy Benedek volt. A török elől menekülve előbb Huszt várába, majd Perényiné Frangepán Katalin meghívására Nyalábvárba menekült. Frangepán Katalin kérésére, kissé szabadkozva elkészítette Szent Pál leveleinek magyar fordítását. Előszavában elmondja, hogy a fordításra úrnője kérte fel, aki megbízta egy kéziratos magyar nyelvű fordítás revíziójával. A fordítást nem tartott helyesnek, ezért ez arra ösztönözte, hogy minél pontosabb fordítást készítsen el. Nem hivatkozik Erasmusra, de az ő fordításából dolgozott, mivel a levelek bevezetőit és kommentárjait beépítette a fordítás szövegébe. Ritoókné Szalay Ágnes szerint Komjáthynak mindebben Rotterdami Erasmus *Paraphrases* című munkájánól átvett értelmezések voltak segítségére (RITOÓKNÉ SZALAY 2002: 169). Erdős Károly szerint Komjáthy a Vulgátából dolgozott, amelyet összevetett Erasmus fordításával (ERDŐS 1937: 1) Szövege egyes helyeken megegyezik a Döbrentei-kódex szövegével. Nem készített jegyzeteket, viszont a szinonimákat zárójelbe tette. Ez az első magyar nyelvű nyomtatott könyv, habár nem Magyarországon, hanem Krakóban jelent meg. Kifejezetten oktatói céllal készítette el a fordítást, mivel tanítványa édesanyjának, Perényi Katalinnak magyarázza Szent Pál leveleit, de előszavában nagyobb olvasóközönségre számít. (ÁCS 1982: 392). Fakszimile kiadása 1883-ban jelent meg Budapesten a Franklin Társulat jóvoltából.

Pesti Gábor Újtestamentum fordítására dolgozatomban nem térek ki.

Sylvester János Nádasdy Tamás sárvári birtokán fordította le a teljes Újtestamentumot magyar nyelvre. A magyar erasmisták egyik legkiemelkedőbb és

legtehetségesebb alakja volt. Egyesek a magyar nyelv- és irodalomtudomány megalapítójának tartják. Leonard Cox tanítványa volt Krakkóban, majd Wittenbergben tanult Melanchthonnál. Megmaradt erasmistának a katolikus egyházon belül. Ő az első, aki visszatér a forrásokhoz, csakúgy, mint Erasmus. Mivel ismerte a héber és a görög nyelvet, így kézbe vette a szent nyelveken írt Bibliákat. Kissé megnehezíti az olvasást az í-ző nyelvjárás és a gót betűk. Sylvester előszó gyanánt egy időmértékes verset illesztett a Szentírás szövege elé. Ez az első magyarországi magyar nyelvű könyvünk. 1539-ben jelent meg *Grammatica hungarolatina* c. munkája, amely az első magyar nyelvtan. Két évre rá adta ki Újszövetség-fordítását, amely Erasmus fordítását követi. Komjáthyhoz és Pestihez hasonlóan ő is felhasználta a Münchener-kódexet forrásként. Kezdetben a főúri udvar tanítója volt, majd a héber és a görög nyelv professzora lett a bécsi egyetemen.

A VIZSOLYI BIBLIA

Az első teljes magyar nyelvű bibliafordítás egy gönci református lelkész, Károlyi Gáspár nevéhez fűződik. Nem egyedül dolgozott, ugyanis egy munkacsoport segítségével végezte el a munkát. Egyes források szerint mindössze három év alatt készült el. Károlyi felhasználta Benczédi Székely István és néhol Heltai Gáspár fordítását, a Vulgátát, a Septuagintát, de Luther bibliafordítását is forgatta. Sokáig Ecsedi Báthory Istvánt tartották Károlyi pártfogójának, de mint Szabó András rámutat, Vizsoly Rákóczi Zsigmond tulajdonában volt, így ő volt a pártfogó is (SZABÓ 1980: 235).

Csúry Bálint úgy gondolta, hogy: „(...) a református egyházi irodalom nyelvének egységességére legdöntőbb hatással Károlyi Gáspár nyelve volt.” (CSÚRY 1940: 238).

Előszavában a Biblia mindenki által való olvasásának programját hirdette meg. Ezzel nemcsak Erasmus és a magyarországi erasmisták (Komjáthy Benedek, Pesti Gábor és Sylvester János) tanait követte, hanem Luther és a protestáns irányzatok célkitűzését is. P. Vásárhelyi Judit így ír tanulmányában: „Kiindulása az volt, hogy az ember teremtésével az volt Isten akarata, hogy Őt az ember megismerje. Isten ismeretére pedig maga az Isten vezeti el az embert, hiszen Ő megtapasztalható a természetben, és magában az emberben is.” (P. VÁSÁRHELYI 2008).

A korábbi katolikus gyakorlattal ellentétben a protestánsok Károlyiékat követve később nem a Vulgátát vették alapul, hanem a Septuagintát. Károlyi és munkatársai a fordításban „szép magyar szóval” próbáltak élni, és igyekeztek kerülni az idegen szavakat, valamint a latinizmusokat.

A KATOLIKUS FORDÍTÁS

1626-ban jelent meg Káldi György jezsuita páter katolikus fordítása. Az eddigiektől eltérően nem előszót írt, hanem értekezést *Oktató intés* címmel. A Szentírás kiadását Pázmány Péter és Bethlen Gábor is támogatták. Az utóhatást tekintve Károlyi fordításának nagyobb hatása volt a magyar nyelvre, mint Káldiéénak.

A FORDÍTÁSOK ORTOGRÁFIAI KÉRDÉSEI

A korszak helyesírási képéhez nagyban hozzájárult Sylvester János és Dévai Bíró Mátyás. Sylvester, a nyelvtaníró, bibliafordító és nyomdász nyelvtanát latinul írta, a latin nyelv alapján. Külön fejezetet szentel a magyar nyelv helyesírásának. Ő az első a Huszita Biblia óta, aki az egy hang- egy jel- rendszer megvalósítását tűzte ki célul (KISS-PUSZTAI 2005: 585).

Dévai Bíró Mátyás 1549-ben adta ki *Orthographia Vngarica* c. munkáját. Magyar nyelven írta, és tanító célzattal, mivel teljes egészében a helyesírás tanulmányozásának szentelte művét, és az írni-olvasni tudás hasznát kívánta feltárni. Mivel Sylvesterrel párhuzamosan írta meg munkáját, hatottak egymásra. Új helyesírási rendszert hozott létre (KISS-PUSZTAI 2005: 586). A középmagyar kor helyesírásában felekezeti megoszlás szerint létezett protestáns és katolikus helyesírás. Mindkettő elterjedésében a bibliafordítások játszottak nagy szerepet. A protestáns helyesírás a reformáció magyarországi elterjedését követően, a XVI. század második felében jelenik meg.

Elősorban Heltai Gáspárnak köszönhetjük kialakulását. Nyomdájában 22 magyar nyelvű könyvet adott ki, amelyeknek nagy része vallásos jellegű. Köztük találunk több kötetnyi bibliafordítást és zsoltárokat. A tipográfiai műhelyben szépirodalmi művek is, pl. Tinódi *Cronica* c. munkája. Hangjelölésében ötvöződik Sylvester és Dévai hangjelölése, valamint a kancelláriai helyesírás vonásaira is ráismerhetünk. Károlyi Gáspár Vizsolyi Bibliája és Szenczi Molnár Albert zsoltárfordításai nagyban hozzájárultak e helyesírási rendszer elterjedéséhez (KISS-PUSZTAI 2005: 586-587). Ez a helyesírás némi hasonlóságot mutat elődeivel, pl. a sz-z hangok jelölése azonos. A palatális mássalhangzók jelölésében újítást vezet be.

A katolikus helyesírás a protestánshoz képest néhány évtizeddel később, az ellenreformáció éveiben alakult ki. Káldi György bibliafordítása vezető szerepet játszik a katolikus helyesírási norma kialakításában. Pázmány Péter nagyban hozzájárult a magyar nyelv egységesítéséhez. Egyes protestáns nyelvatanírók is terjesztették a katolikus helyesírást, mint pl. Komáromi Csipkés György és Köves-

di Pál. A katolikus helyesírást legjobban Pereszlényi Pál nyelvtana, a *Grammatica Lingvae Vngaricae* foglalja össze, amely 1682-ben jelent meg (KISS-PUSZTAI 2005: 588–589). A XVII. században válik fontossá a szóelemző elv, hiszen addig a kiejtés elve érvényesült.

A SZÖVEGEK TÖRTÉNELMI- ÉS KULTÚRTÖRTÉNETI HÁTTERE

A szövegek keletkezésének idején, Mátyás király uralkodása után, II. Ulászló idejében az ország hanyatlásnak indult, majd ezt a százötven évig tartó török uralom követte. A törökök több kódexünket megsemmisítettek. A XVI. század a végvári háborúk kora, amikor a csaták nemcsak a harcmezőkön folytak, hanem egyházi körökben is.

Az 1500-as évek elején nemcsak a török jelent meg Magyarországon, hanem a reformáció tanai is. Kétségtelen, hogy a reformáció nemcsak kulturális és vallási változásokat hozott, hanem politikaiakat is, hiszen nélküle nem tört volna ki a németalföldi és az angliai forradalom. Egy új feltörekvő réteg jelenik meg: a polgárság. Fitz József szerint a XVI. század a hagyományok elvesztésének kora (FITZ 1959: 4).

A magyarországi reformáció a XVI. század harmincas éveiben indul meg.

Magyarországon fokozottan nőtt az irodalmi érdeklődés, habár a könyveknek még nem volt nagy olvasóközönsége. Fitz József erről így ír: „(...) az 1527-től 1601-ig terjedő időszakból 447 magyar nyelvű és 358 nem-magyar nyelvű magyarországi kiadványt írnak le, – összesen 805 művet.” (FITZ 1959: 5). Egyre több kiadvány került ki olcsó áron a nyomdákban. Megkezdődött a népkönyvek hódító körútja az egész ország területén, mivel mindenki számára elérhetőek voltak, népnyelven íródtak és népszerű volt a tartalmuk. Új műfajok jönnek létre, pl. a *pápaellenes népkönyvek*. A reformációbeli nyomtatás új hozadéka a magánnyomtatvány. Ma aprónyomtatványoknak nevezzük őket.

Kiss Endre József szerint a reformáció részben a humanizmus történelmi örököse, mivel tőle örökli a könyvnyomtatást. A humanizmus serkentette a fordításirodalmat (KISS 1989: 5).

A KÖZÉPMAGYAR KOR NYELVI JELENSÉGEI

Ha sorra vesszük a középmagyar kor nyelvi jelenségeit, megállapíthatjuk, hogy sok változás történt. Ezek a nyelvi jelenségek előkészítették az újmagyar kor változásait. Ebben az időszakban fedezték fel az anyanyelvet, és csak az írástudók rendelkeztek az előző korok normáival. Fontos volt a magyar nyelv egységesí-

tése, mivel abban az időszakban nyelvünket nyelvjárási sokszínűség jellemezte. Erre a folyamatra nagyban hatottak a Vizsolyi Biblia és Heltai Gáspár művei. Az ö-zés uralkodónak számított, de ekkor ment végbe az ē > é tendencia is, aminek következményeként nyelvünkől eltűnt az ē fonéma. Az oszmán-török hatás nem csak a lexika területén mutatkozott meg, hiszen bekerült a *dzs* fonéma a magyar nyelvbe (RAJSLI 1995: 94–95). A magánhangzók tekintetében is sok változás történt. Gyakori volt a labializáció és a nyíltabbá válás. A nyelvjárásoknál nem minden magánhangzó használata volt egységes, pl. ingadozás fedezhető fel az é ~ í hangok között. A mássalhangzók tendenciaszerű változásainál jelen volt a labializáció, a *delabializáció*, a nyíltabbá és zártabbá válás, valamint a *diftongálás* (É.KISS-GERSTNER-HEGEDŰS 2013: 43–44.).

Morfémátörténeti szempontból nézve a kor nyelvváltozásait, megállapíthatjuk, hogy nem sok új tőtípus alakult ki. Az analógia nagyban befolyásolta keletkezésüket. A középmagyar kor képzőkből gazdag. A barokk kor hatására a képzőhalmozás is jelen van.

Az igeidőknél a *-t jeles múltat* használták a leggyakrabban, a többi fokozatosan visszaszorult, de nem tűnt el véglegesen a nyelvből. Az igeragoknál egyesek funkciótlaná váltak, az iktelen igék pedig ikesként kezdtek el viselkedni, ám a névszóragoknál nincsenek számottevő változások (KISS-PUSZTAI 2005: 614–616). A tudatos szóalkotásnak köszönhetően új szóösszetételek keletkeztek ebben a korban. A jövevényszavaink a latin, a német, a francia, az olasz és a török nyelvből származnak (KISS-PUSZTAI 2005: 625–630). Nemcsak a jövevényszavak lettek az alapszókészlet részei, hanem egyes nyelvjárási szavak, valamint a hangutánzó és hangulatfestő szavak, gyermeknyelvi szavak is.

A középmagyar korban Magyarország területén kilenc nyelvjárás volt jelen. Voltak bizonyos törekvések, amelyek megpróbálták elérni a nyelvjárás felettséget, vagyis a sztenderd nyelvet. Ilyen volt Sylvester János grammatikája. A törekvések ellenére nem tudták elkerülni az areális hatásokat, így pl. a passzívum használata megmaradt nyelvünkben. A lexika szintjén erős volt a német hatás, ami a mohácsi vész és a reformáció után teljesedett ki (É.KISS-GERSTNER-HEGEDŰS 2013: 145–147).

A szófajttörténeti vizsgálatok szerint az ige-névszók használata csökkent, csakúgy, mint az igeneveké. A névmások használatánál felfedezhetjük, hogy megváltoztak a magázás addigi formái (*kegyelmed* > *kelmed* > *kend* > *ked* és a *maga*). Több új névmás került be nyelvünkbe, hasonlóan a határozószókhhoz, amelyek igyekeztek megtartani az irányhármasságot. A középmagyar korban rengeteg új indulatszó keletkezett, mivel új szövegtípusok és műfajok jelentek meg, mint a perszövegek, a szerelmi és virágénekek (KISS-PUSZTAI 2005: 635–662.)

A mondatok tagolása egyre tudatosabbá vált, és mindez a grammatikai munkáknak volt köszönhető. A barokk kor hozadéka a terjengős, fűzészerű mondatok sora, tele mellérendelésekkel és halmozásokkal. A középmagyar korban jelentek meg az első tudományos művek, amelyekben a tömör és világos megfogalmazásra törekedtek.

A FORDÍTÁSOK HANGTANI JEGYEI

Megjegyezhetjük, hogy a hangtani jelenségek és hangváltozások felismerését a szövegek korabeli helyesírási képe esetenként bizonytalanná teszi. Ha figyelmesen megvizsgáljuk a szeretet himnuszának fordításait, láthatjuk, hogy a Döbrentei-kódexben markáns ö-zés figyelhető meg, csakúgy, mint az Érdy-kódexben, tehát gyakori az illabializáció. Az é > e tendencia szinte mindegyik szövegben jelen van. Komjáthy és Sylvester fordítása í-ző nyelvjárásban íródott. Mindkét fordításban gyakori a nyíltabbá válás. A Károlyi- és a Káldi-féle fordításban egyre kevesebb hangtani jelenségekkel találkozhatunk, hiszen a szövegek keletkezése közelít a mai nyelvéllapotokhoz. A szövegekben gyakori az illabializáció és a nyíltabbá válás mellett a zártabbá válás, a labializáció, az elhasonulás, és a mássalhangzók zöngésedése. Előfordul a geminálódó mássalhangzók megszűnése, továbbá a hosszú magánhangzók lerövidülése is. Egyes esetekben a hangtani változások fordított változatát figyelhetjük meg ugyanazon a szövegen belül.

A FORDÍTÁSOK EGYES SZAVAINAK MORFEMATIKAI ELEMZÉSE

Döbrentei-kódex

„És ha el osztandom szegényeknek étkekbe minden vagyomot”
osztandom:

-om: igei személyrag
-and: -and/-end jövőidőjel
oszt: szótő

„...(...) ha adandom én testemet, úgy hogy égiék, szerelmem kedég nem volna, semmit nekem nem használ.”

adandom:
-om: igei személyrag
-and: -and/-end jövőidőjel
ad: szótő

„...(...) tudományok meg töretnek, mert fél részt esmérönk...”

esmérönk

-önk: igei személyrag

esmér: szótő

-r: gyakorító igeképző

-m: mozzanatos igeképző

es: szótő

„...(...) kedég meg esmérem, miként esmértettem.”

-em: igei személyrag

-t: múlt idő jele

-tet: műveltető igeképző

-r: gyakorító igeképző

-m: mozzanatos igeképző

es: szótő

Érdy-kódex

„És osztogatandom az szegényeknek éledelekre minden jószágimat...”

osztogatandom:

-om: igei személyrag

-and: -and/-end jövőidőjel

-gat: műveltető igeképző

-t: műveltető igeképző

osz: szótő

„...(...) adandom én testömet...”

adandom:

-om: igei személyrag

-and: -and/-end jövőidőjel

ad: szótő

„...(...) avagy az tudomány el töretik...”

töretik:

-ik: igei személyrag

-et: műveltető igeképző

tör: szótő

„...(...) miképpen meg és ismértettem...”

ismértettem:

-em: igei személyrag

-t: múlt idő jele
-tet: műveltető igeképző
-r: gyakorító igeképző
-m: mozzanatos igeképző
is: szótő

Komjáthy Benedek: *Szent Pál levelei*

„És ha vallandok jövőendő mondásnak prófeciáját...”

vallandok:

-ok: igei személyrag
-and: and/end jövőidőjel
vall: szótő

„A szeretet bíkességes...”

bíkességes:

-es: képző
-ség: képző
bíke: szótő

„...(...) az ő használatosságaira...”

használatosságaira:

-ra: rag
-i: birtoktöbbsesítő jel
-a: birtokos személyjel
-ság: képző
-os: képző
-at: képző
-nál: képző
hasz: szótő

„De mikoron mihelt (tükéletes) férfivá lők, semmié tőm (eltürlim) az gyerekségeket.”

gyermekségeket:

-t: tárgyrag
-k: többsesjel
-síg: képző
gyermek: szótő

„Mert mostan (e világon niszők) tikür által mesíben (mesekíppen), akkor penig színrül színre (arcsáról arcsra, mostan esmérem risz szerint, akkor kedig megesmérem miképpen meg es esmértettem).”

esmértettem:

-em: igei személyrag

-t: múlt idő jele

-tet: műveltető igeképző

-r: gyakorító igeképző

-m: mozzanatos igeképző

es: szótő

Sylvester János: Újtestamentum

„És ha prófétálásnak ajándika legyen én bennem...”

prófétálásnak:

-nak: határozórag

-ás: névszóképző

-ál: igeképző

próféta: szótő

„És ha mindenben marháimat az szegényekre kölcsöm, és ha arra aggyam az én testemet, hogy ígjék...”

ígjék:

-ék: igeképző

-j: felszólító mód jele

íg: szótő

„De minek utánna fírfiú lüt...”

fírfiú:

fiú: szótő

fír: szótő

Károlyi Gáspár: Vizsolyi Biblia

„...(...) hegyeket mozdíthatok ki helyökről...”

helyökről

-ről: határozórag

-ök: többesszám jele

hely: szótő

„A szeretet hosszútűrő...”

hosszútűrő

-ő: melléknévi igenév képző

-tűr: szótő

hosszú: szótő

„...(...) nem örül a hamisságnak...”

hamisságnak:

-nak: határozórag

-ság: névszóképző

hamis: szótő

„...(...) a mint én is megismertettem...”

megismertettem:

-em: igei személyrag

-t: múlt idő jele

-tet: műveltető igeképző

-r: gyakorító igeképző

-m: mozzanatos igeképző

is: szótő

meg: igekötő

Káldi György: Szent Biblia

„...(...) akár a prófétálások megüresüljenek...”

megüresüljenek:

-nek: igei személyrag

-j: felszólító mód jele

-ül: igeképző

üres: szótő

meg: igekötő

„...(...) akár a tudomány elrontassék...”

elrontassék:

-ék: igeképző

-j: felszólító mód jele

-tat: gyakorító igeképző

ront: szótő

el: igekötő

„...(...) úgy gondolkodom vala...”

gondolkodom:

-om: igei személyrag

-kod: visszaható igeképző

-ol: igeképző

gond: szótő

A VIZSGÁLT SZÖVEG FORDÍTÁSAINAK KOMPARATÍV ELEMZÉSE

1. mondat

„Atyámfiái, ha angyaloknak és embereknek nyelvével szóljak, szerelmem kedég ne legyen, olyan löttem, mint zöngő érc avagy pengő cimbalom.” (Döbrentei-kódex)

„Atyámfiái, ha bátor én embereknek és angyaloknak nyelvökkel szóljak, szeretetöm ne légyen, olyan vagyok, mint az zöngő érc avagy csengő cimbalom.” (Érdy-kódex)

„Ha embereknek és angyaloknak nyelveikvel szólok, szeretetem kedik nem lisen, löttem én csengő ércé avagy pengő cimbalommá.” (Komjáthy Benedek)

„Ha igaz szinte minden embereknek és angyaloknak nyelvin szóllak, és ha szeretet bennem nincsen, igaz olyan vagyok, mint egy zengő érc avagy egy pengő cimbalom.” (Sylvester János)

„Ha embereknek vagy angyaloknak nyelvén szólok is, szeretet pedig nincsen én bennem, olyanná lettem, mint a zengő érc vagy pengő cimbalom.” (Károlyi Gáspár)

„Ha emberek és angyalok nyelvein szólok is, szeretetem pedig nincsen, olyan löttem, mint a zengő réz vagy a pengő cimbalom.” (Káldi György)

Érdekes, hogy a fordítók Komjáthytól kezdve elhagyják az *Atyámfiái* megszólítást, és a *ha* kötőszóval kezdik a mondatot. A második tagmondatban csak szórendi különbségek fedezhetőek fel a fordítások között, és természetesen a nyelvjárási különbségek. A *szeretet* szó és a létige használata minden fordításban különbözik, csakúgy, mint a *lettem* létige használata. Minden szövegben *zengő érc* és *pengő cimbalom* szerepel, ám Káldinál *zengő rézről* olvashatunk.

3. mondat

„És ha el osztandom szegényeknek étkekbe minden vagyomot, és ha adandom én testemet, úgy hogy égjék, szerelmem kedég nem volna, semmit nekem nem használ.” (Döbrentei-kódex)

„És osztogatandom az szegényeknek éledelekre minden jószágimat, és ha tíznek gyötrelmére adandom én testömet, hogy úgyan égjék, szeretetöm kedég ne legyen, semmit neköm nem használ.” (Érdy-kódex)

„És ha elosztandom szegényeknek ítelire minden én bíró marháimot, és ha adom az én testemet, hogy meg ígettessem, szeretetem kedig nincsen, semmit nem használ énnekem.” (Komjáthy Benedek)

„És ha minden marháimat az szegényekre kölcsöm, és ha arra aggyam az én testemet, hogy ígjék, ha szeretet nem lend bennem, semmi hasznót nem viszek belőle.” (Sylvester János)

„És ha vagyonomat mind felétetem is, és ha testemet tűzre adom is, szeretet pedig nincsen én bennem, semmi hasznom abból.” (Károlyi Gáspár)

„És ha el osztozom is a szegényeknek eledelére minden marhámat, és ha testemet adom is úgy, hogy égjek, szeretetem pedig nem lészen, semmit sem használ nékem.” (Káldi György)

A szegényeknek való ételosztás gondolatát minden szöveg tartalmazza, csak Károlyi fogalmazott kicsit másképpen. A szövegben ugyanúgy előfordul a *vagyon* és a *marha* szó is. A *test* és a *tűz* szavak tekintetében nyelvjárási különbségeket fedezhetünk fel. A *szeretet* és a *szerelem* szavak ebben az esetben ugyanazt jelentik.

4–6. mondat

„Szeretet türelmes, kegyes, szeretet nem kedvez, nem téssen gonoszt, nem vígad éktelenségen, de bizonyoságnak örül. Mindent el visel, mindent hiszen, mindent remélni, mindent szenved.” (Döbrentei-kódex)

„Az szeretet türelmes és kegyes. Az szeretet nem irigykodik, nem vonzzon visszat, nem tagályos, nem tisztösség kívánó. Nem keres csak magának, nem bosszúálló, nem gondol gonoszt, nem örül gonosságon, igasságon öröme vagyon. Mindent szenved, mindent hiszen, mindent remélni, mindent el vár.” (Érdy-kódex)

„A szeretet békességes, kegyes (kegyelmes csendes), az szeretet (másra) nem irigykedik, az szeretet nem vakmerő, csak jó, nem fualkodik fel, nem tisztesség kívánó (nem utál egyebeket meg), nem keresi az okot a kik öveire (az ő használatosságaira, előve mentire volnának), fel nem ingereltetik, nem gondol gonoszt, nem örül az hamisságáru, de egyetembe örül az igasságon, mindeneket elvisel, mindeneket hiszen, mindeneket remél, mindeneket elszenv.” (Komjáthy Benedek)

„Az szeretet hosszú ideiglen tűr, jót cseleketik, az szeretet nem hitetlenkedik. Az szeretet magát nem szánja, és vakmerő kípben nem cselekszik, fel nem fualkodik, istentelenül nem cselekszik, nem szereti az övéit,

haragra nem indul, nem gondol gonoszt, nem örül az hamis dolgon, hanem egyetembe örül az igaz dolgon. Mindeneket el visel, mindeneket remél, mindeneket el vár.” (Sylvester János)

„A szeretet hosszútűrő, kegyes; a szeretet nem irigykedik, a szeretet nem kérkedik, nem fuvalkodik fel. Nem cselekszik éktelenül, nem keresi a maga hasznát, nem gerjed haragra, nem rója fel a gonoszt, nem örül a hamisságnak, de együtt örül az igazsággal; Mindent elfedez, mindent hiszen, mindent remél, mindent eltűr.” (Károlyi Gáspár)

„A szeretet tűrő, kegyes, a szeretet nem irégykedik, nem cselekszik gonoszul, fel nem fuvalkodik, nem tisztesség kívánó, nem keresi azokat, amik magáé, nem gerjed haragra, nem gondol gonoszt, nem örvendez a hamisságon, örvendez pedig az igazságon. Mindeneket hiszen, mindeneket remél, mindeneket el szenved.” (Káldi György)

Mivel a fenti mondatok tagolása minden szövegben más, a nyelvjárási különbségek mellett azt is észrevehetjük, hogy minden fordító ugyanazokat a gondolatokat írta le, más megfogalmazásban.

9. mondat

„Mikoron apród volnék, szólok vala miként apród. Mi időben kedég hős-sé löttem, meg hévzagéjtottam, melyek apródságé valának.” (Döbren-tei-kódex)

„Mikoron én és kiseded volnék, szólok vala, mint kiseded, értök vala, mint kiseded, gondolkodom vala, mint kiseded. Mikoron kedég értes élet-ben volnék, helt adég mind azoknak, kik gyermeköt illetnek vala.” (Érdy-kódex)

„Mikoron gyermek valik, szólok vala, mint gyermek, értek vala, mint gyermek, gondolkodok vala, mint gyermek. De mikoron mihelt (tü-kéletes) férfivá lők, semmié tőm (eltürlim) az gyerekségeket.” (Komjá-thy Benedek)

„Mikoron gyermek volník, úgy szólok vala, mint gyerek, úgy vala értel-mem, mint a gyermeknek, gondolatom vagyan vala, mint gyermeknek. De minek utánna fírfú lüt, semmié lűnek én nálam az gyermeksígnek dolgai.” (Sylvester János)

„Mikor gyermek valék, úgy szóltam, mint gyermek, úgy gondolkodtam, mint gyermek, úgy értettem, mint gyermek: minekutána pedig férfúvává lettem, elhagytam a gyermekhez illő dolgokat.” (Károlyi Gáspár)

„Midőn kisdéd vólnék, úgy szólok vala, mint kisdéd, úgy értek vala, mint kisdéd, úgy gondolkodom vala, mint kisdéd. Mikor pedig ember korba jutottam, ki üresítettem a kisdédhez valókat.” (Káldi György)

Különbségek az igékben láthatóak, és a *gyermek* szóban. Ha az *apród* szó etimológiáját vizsgáljuk, kiderül, hogy a jelentése *gyermek* is volt.

10. mondat

„Mostan látónk tükör által mesében, tahát kedég orcáról orcára. Mostan fél részent esmérek, tahát kedég meg esmérem, miként esmértettem.” (Döbrentei-kódex)

„Mastan azért látt yok, tükör által mese képpen. Akkoron kedég színről színre. Mastan isméröm félrészt. Akkoron kedég nyilvánban meg isméröm, miképpen meg és ismértettem.” (Érdy-kódex)

„Mert mostan (e világon niszők) tikür által mesiben (mesekíppen), akkor pedig színről színre (arcsáról arcsra, mostan esmérem risz szerint, akkor kedig meg esmérem miképpen meg es esmértettem).” (Komjáthy Benedek)

„Mert az mi látásunk mostan úgy vagyon, mint egy tükörnek oltala egy mesiben akkoron kediglen színről színre lisen, mostan risz szerint vagyon esméretem, akkoron kediglen úgy lisen esméretem, mint én felőlem lűn az esméret.” (Sylvester János)

„Mert most tükör által homályosan látunk, akkor pedig színről színre; most rész szerint van bennem az ismeret, akkor pedig úgy ismerek majd, a mint én is megismertettem.” (Károlyi Gáspár)

„Most tükör által homályban látunk, akkor pedig színről színre. Most rész szerént ismérek, akkor pedig úgy ismérek, amint én is megismértettem.” (Káldi György)

A *tükör* és a *homály* motívuma minden szövegben megtalálható. Mindegyik fordító más megoldásokkal él, ám sok hasonlóság fedezhető fel a mondatok között.

ÖSSZEGZÉS

Megállapítható, hogy a szeretet himnuszának hat fordítása nem sokban különbözik egymástól. Az eltérések abban mutatkoznak meg, hogy a fordítások más és más nyelvjárásban íródtak (a Döbrentei- és az Érdy-kódex ö-ző, míg

a Komjáthy és Sylvester által fordított verzió í-ző nyelvjárásban), szórendbeli különbségek is vannak a fordításokban. A szövegek átültetői különböző szinonimákat használtak a fordítás során.

A reformáció terjedése serkentette a bibliafordítást és a könyvmecenatúra kialakulását. A középmagyar kor az anyanyelv felfedezésének kora. Több grammatikai és ortográfiai munka is születik ebben a nyelvtörténeti korban. A katolikus és a protestáns helyesírás közti különbségek is fellelhetőek a szövegben, mint ahogyan azt Káldinál és Károlynál is láthattuk. A korszak a magyar nyelv egységesítésének szempontjából is, ugyanis ebben az időszakban anyanyelvünk elindul a sztenderdizáció útján.

A szövegek komparatív vizsgálata kimutatta, hogy a szövegek között szórendbeli különbségek vannak, és egyes szavaknál a fordítók szinonimákat használtak. Próbálták kiküszöbölni a latinizmusokat is, így az idő előrehaladtával egyre olvashatóbb és érthetőbb a vizsgált szöveg. A lexikai különbségek oka a szóismétlések elkerülése, a nyelvi különbségek azonban mindenképpen a fordítók nyelvjárásbeli különbségeiből fakadnak.

A dolgozat végkövetkeztetéseként megállapítható, hogy a fordítások kialakulását, a fordítók munkáját a nyelvjárás, a történelmi körülmények és a nyelvi hatások befolyásolták a leginkább. A nyelvtörténeti vizsgálódás emellett azt is alátámasztotta, hogy a magyar bibliafordításoknak nemcsak vallástörténeti, hanem kultúrtörténeti jelentőségük is van.

Szövegkiadások

Döbrentei-kódex 1995 [1508]. Halábori Bertalan keze írásával. Budapest: Argumentum kiadó – Magyar Nyelvtudományi Társaság. mek.oszk.hu/07500/07589/pdf/dobrentei2.pdf (2016. január 12.)

Érdy-kódex users.atw.hu/erdykodex/pdf/Erdy-kodex.pdf (2016. február 23.)

KÁLDI György 1626). *Szent Biblia*. Bécs http://ingyenesenletolthetokonyvek.hu/konyvek/kaldi_gyorgy_szent_biblia (2016. március 2.)

KÁROLI Gáspár 1990. *Szent Biblia azaz Istennek Ó és Új Testamentomában foglaltatott egész Szent Írás*. Magyar Biblia-Tanács, Budapest

KOMJÁTHY Benedek 1883. [1533]. *Szent Pál levelei magyar nyelven* (Epistolae Pavli Lingva Hungarica donatae, Az Zenth Paal leueley magyar nyelvuen). Budapest: Franklin-társulat. <https://archive.org/stream/epistolpavling00komj#page/172/mode/2up> (2016. január 7.)

SYLVESTER János 1541. *Új Testamentum magyar nyelven, melyet az görög és latin nyelvből ónonnan fordítant az magyar nípnek keresztyény hűtben való ippülisire* <http://sylvesterbiblia.atw.hu/> (2016. március 1.)

Irodalom

- ÁCS Pál 1982- A magyar irodalmi nyelv két elmélete: az erasmista és a Balassi-követő = *Irodalomtörténeti Közlemények*, 4., 391-403. http://epa.oszk.hu/00000/00001/00328/pdf/itk_EPA00001_1982_04_391-403.pdf (2016. március 30.)
- A. MOLNÁR Ferenc 2009. A Biblia és anyanyelvünk (Tekintettel Szenci Molnár Albert zsoltárfordításaira). = *Sárospataki Füzetek*, 1., 57-64. <http://magyarszak.uni-miskolc.hu/szakirodalom/amolnar-szma.pdf> (2016. április 5.)
- BÁN Imre 1976. *A Karthausi Névtelen műveltsége*. Budapest: Akadémiai Kiadó - MTA Irodalomtudományi Intézet. 138 l. (Irodalomtörténeti Füzetek, 88.).
- BÁRCZI Géza–BENKŐ Loránd – BERRÁR Jolán 1967. *A magyar nyelv története*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- BARSZ Balázs 2003. Örökké megmarad. A Szeretethimnusz magyarázata. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Budapest http://www.ppek.hu/konyvek/Barsz_Balazs_Orokke_megmarad_1.pdf [2016. január 12.]
- CSEERNÁK–SZUHÁNSZKY Debóra 2015. *Nyelvtörténeti vizsgálatok a régi magyar zsoltárfordítások köréből (15-17. század)*. Doktori értekezés. Kézirat. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar.
- CSÜRY Bálint (1940): Károlyi Gáspár bibliafordításának nyelvi hatásához. = *Magyar Nyelv*, 238-248.
- É. KIS Katalin–HEGEDŰS Attila–GERSTNER Károly (2013): *Fejezetek a magyar nyelv történetéből*. Egyetemi jegyzet. Kézirat. Piliscsaba: Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar.
- ERDŐS Károly 1937. *Az újszövetség magyar fordításai a reformáció óta*. Debrecen: Debreceni Egyetem, Újszövetségi Füzetek, 1., 1.-7.
- FITZ József 1959. A magyar nyomdászat, könyvkiadás és könyvkereskedelem története, 2. *A reformáció korában*. Budapest: Akadémiai Kiadó. <http://mek.oszk.hu/03200/03276/> (2016. április 15.)
- JANKOVICS József – ZVARA Edina 2009. „Sok jámbor kívánja, ha e Szent Bibliát magyar nyelven láthatná és olvashatná.” – Magyar nyelvű Bibliák a kora újkorban. = *Iskolakultúra*, 3-4., 138-147. <http://epa.oszk.hu/00000/00011/00137/pdf/2009-3-4.pdf#page=138> [2016. március 30.]
- KISS Endre József 1989. *Reformáció és könyvkultúra a XVI. századi Magyarországon*. Sárospatak: Sárospataki Református Kollégium (A Tiszáninzeni Református Egyházkerület Tudományos Gyűjtemény Évkönyve). http://www.patakarchiv.hu/wa_files/reformac.pdf [2016. április 13.]
- KISS Jenő – PUSZTAI Ferenc (szerk.) 2009. *Magyar nyelvtörténet*. Budapest: Osiris.
- LÁZS Sándor 2014. A Döbrentei-kódex rejtvényének megoldása. = *Irodalomtörténeti Közlemények*, 6., 784-804. <http://itk.iti.mta.hu/megjelent/2014-6/lazs.pdf> [2016. február 23.]
- MADAS Edit 1998. Középkori bibliafordításainkról. = *Iskolakultúra*, 1., 48-54. http://epa.oszk.hu/00000/00011/00012/pdf/iskolakultura_EPA00011_1998_01_048-054.pdf (2016. április 5.)

- MADAS Edit 2002: Magyar nyelvű kódexirodalom (1440–1530). In: *Uralkodók és corvinák*. Budapest: Országos Széchényi Könyvtár. 157–162.
- P. VÁSÁRHELYI Judit 2008. *A Vizsolyi Biblia* http://www.eke.hu/sites/default/files/csatolmanyok/szakmai_mapok/biblia_konferencia/biblia_konferencia_2008_december_2.-_p.pdf. [2016. február 23.] <http://epa.oszk.hu/00000/00032/00026/pdf/pusztai.pdf> [2016. április 25.]
- RAJSLI Ilona 1995. A XVI. század nyelvfejlődési tendenciái. = *Tanulmányok*, Újvidék, 93–115.
- RITOÓKNÉ-SZALAY Ágnes 2002. Erasmus és a XVI. századi magyarországi értelmiség. In: „*Nympha super ripam Danubii*”. Balassi Kiadó, Budapest, 169–171. <http://vmek.oszk.hu/05400/05421/05421.pdf> (2016. április 4.)
- SZABÓ András 1980. Tévedések és tévutak a Károlyi Gáspárral és a Vizsolyi Bibliával foglalkozó szakirodalomban. In: IV. *Könyvtörténeti és művelődéstörténeti tanulmányok*, Budapest, 233–242. <http://epa.oszk.hu/01400/01464/00017/pdf/233-242.pdf> (2016. február 23)

Brigita SALMA

DIJAHRONA ANALIZA HIMNE LJUBAVI U MAĐARSKIM PREVODIMA SVETOG PISMA

Rad istražuje tekst Prve poslanice Svetog Pavla Korinćanima, 13. *deo* (takozvanu himnu ljubavi), u različitim mađarskim prevodima Svetog pisma. Autor upoređuje tekst Kodeksa Debrentei [Döbrentai-kódex], tekst Kodeksa Erdi [Érdy-kódex], kao i preводе Benedeka Komjatija [Komjáthy Benedek], Janoša Silvestera [Sylvester János], Gašpara Karolija [Károlyi Gáspár] i Đerđa Kaldija [Káldi György]. U prvom delu rada se prikazuju društveni i kulturalni konteksti ovih prevoda, ukratko se obrađuju istorijske epohe u kojima su nastali, prikazuju se lingvističke specifičnosti ovih perioda istorije mađarskog jezika. Prema autoru ovi tekstovi predstavljaju pojedine etape standardizacije mađarskog književnog jezika. Na ortografske razlike ovih tekstova su uveliko uticale religiozne i konfesionalne razlike, a na njih su u isto vreme veliki uticaj imali i istorijski događaji i kulturalne promene.

Ključne reči: dijahronija, mađarski prevodi Svetog pisma, himna ljubavi, komparativna metoda

Brigitta SZALMA

DIACHRONIC ANALYSIS OF THE ANTHEM OF LOVE IN THE HUNGARIAN BIBLE TRANSLATIONS

The paper analyses St. Paul's first letter to the Corinthians chapter 13, namely the well-known anthem of love in the different Hungarian Bible translations. The aim of the research is to compare the texts of the Döbrentei and Érdy Codices, and draw a parallel between the reading of the St. Paul's letters in the translation of Benedek

Komjáthy and the translations of János Sylvester, Gáspár Károli and György Káldi. The first part of the paper – by properly contextualising the translations of the analysed text – briefly presents the given historical age, in which the translation of the examined text was made, and presents the significant linguistic phenomena of the era. According to the author, the six text corpus compared can be interpreted as phases of standardization of the Hungarian language; the religious-denominational differences influenced the spelling of the texts on a large scale, simultaneously the historical and cultural historical events had considerable effect on the formation of text translations.

Keywords: historical linguistics, Hungarian Bible translations, anthem of love, comparing examination

KECSENOVICS-SZABÓ DÓRA

Hunyadi János Általános Iskola
Csantavér
kecsenovicsszabodora@gmail.com

A XIX. SZÁZADI VERSES REGÉNYEK TOVÁBBÉLÉSE A KORTÁRS MAGYAR IRODALOMBAN

Jelen tanulmány a XIX. századi és a kortárs verses regények műfaji jegyeit veti össze, különös tekintettel Térey János *Paulus* című művére. Ezek a jegyek többek között az elbeszélői módok változtatása, a vers és a regény műfaji keveredése, az ironia jelenléte a szövegekben, valamint a megelőző irodalmi alkotások felelevenítése és átírása. A posztmodern verses regényekre már nem jellemző az „irodalmiatlan” valóságreferenciák és a kötött versforma ellentéte. A *Paulus* esetében, a színhelyek, a beszédmód állandó változtatásával egy rendkívül sokrétű szöveggel kell szembe-sülnie az olvasónak. Bár a szöveg hordozza a verses regény műfaji jellemzőit, ám sokszínűbb annál, és más olvasási stratégiát kíván.

Kulcsszavak: verses regény, Térey, *Paulus*, *Anyegin*, intertextualitás, kortárs irodalom

A XXI. század magyar irodalmában újraéledtek a verses epikai formák (Térey 2001; Schein 2008 és Szálinger 2008). Térey János volt az első a kortárs alkotók közül, aki „felelevenítette” a verses regény műfaját. Dolgozatomban arra keresek választ, hogy Térey János *Paulusa* mit őrzött meg, mihez ragaszkodik a hagyományból, azt vizsgálom, műve hogyan viszonyul a XIX. századi világirodalmi és magyar verses regények műfajához.

A VERSES REGÉNY MŰFAJA

Az európai verses regény műfajának megteremtése Byron nevéhez fűződik, az irodalomtörténet a *Don Juan* mellett *Childe Harold* című művét is ebbe a műfajkategóriába sorolja. Byron e munkáival merőben új és vegyes műfajt alkotott meg. Ezeket a munkákat a klasszikus eposz objektív tónusával szem-

ben a személyes hangvétel jellemzi, a nagyszabású tárgyak helyett hétköznapi dolgokról, hétköznapi megfogalmazásban szólnak.

Arany János 1845-ben olvasta a *Don Juant*, mégis a szabadságharc bukását követő kételkedés, pesszimizmus teszi őt fogékonnyá Byron alkotásának sokszor kiábrándult, sőt cinikus hangvételére. Arany 1850. június 21-én kezdett hozzá a *Bolond Istók*hoz, az első ének 1850-ben elkészült, a második énekre azonban további huszonhárom évet kellett várni, Arany ugyanis csak 1873-ban fejezte be azt.

Hiába jelent meg azonban a *Bolond Istók* első éneke, teljesen hatástalan marad. A műfaj magyarországi áttörését az *Anyegin* 1866-os teljes fordítása hozta el.

Szerb Antal szerint: „A költemény különös, el nem avuló vonzóerejét atmoszférája adja meg. *Anyegin* tökéletes művészi kifejeződése egy társadalmi rétegnek, amely az oroszok kívül a magyar életben is döntő szerepet játszott: a földbirtokos nemesség világának.” (SZERB 1941: 621) Imre László pedig a következő jegyeket tartja a műre jellemzőnek: „Puskin meglehetősen egyértelműséggel ábrázolja, hogy Anyegin elhibázott neveltetése, környezete, nagyvilági életformája miatt, mintegy unalomból válik léhává, s felvett, utánzott viselkedésformája, allűrjei voltaképpen nyugat-európai példák utánzásai. Ennyiben a blazírt Anyegin Európa szülöttje, szemben Tatjánával, aki Oroszországé. (Ez utóbbit neve is a múlthoz és a néphez köti, akárcsak vonzalma a dadájához, az orosz tájhoz, a népköltészethez.) Az európai és arisztokrata Anyeginnek és a nemzeti, népi gyökerű Tatjánának, azaz az európai civilizáció individualizmusának és a romlatlan természetességnek ez az ellentéte azonban a mű során sokat enyhül. Anyegin, aki Lenszkijel még azért párbajozik, mert nem tud megszabadulni a társasági előítéletektől, néhány év alatt számottevő fejlődésen megy át. Utazásai nyomán fokozódik hazája iránti érdeklődése, képessé válik őszinte és mély vonzalomra a szerelemben is.” (IMRE 1990: 51)

A Jókai regényein nevelkedett magyarországi olvasóközönség a várost és a falut egymással szembeállító *Anyegin*ből elvágyódása igazolását olvashatta ki. (IMRE 1990: 40)

A kiegyezés utáni Magyarországon egymás után láttak napvilágot a verses regények: valamennyi közös jellemzője volt, hogy a jelenből vagy a közelmúltból vették tárgyukat.

Arany László is megpróbálkozik a műfajjal. 1872-ben a Kisfaludy Társaság pályázatára nyújtja be *A délibábok hősét*, névtelenül. Művét a műfajra jellemző jegyek alakítják, például két férfi főszereplője van, mint az *Anyegin*nek: az egyik Hübele Balázs, a másik maga a költő.

A magyar művekben a formai hasonlóság ellenére egészen más eszmei, társadalmi és erkölcsi dilemmák szólnak meg, mint a nyugatiakban. Az események-

től sodortatott, céltalanul bolyongó hős helyett Arany László Hübele Balázsát, s szinte kivétel nélkül minden társát, nemes célok, közösségi törekvések hajtják, közhasznú szerepre vágyanak. A magyar verses regényben az eposzi kellékek paródiája a domináns elem, már csak azért is, mert a magyar komikus eposzi tradíció ezt a humorforrást ekkor már régóta és folyamatosan felhasználta.

A HÁROM FŐHŐS

Térey János *Paulus*ának címe, Puskin *Anyeginjének* címéhez hasonlóan, személynév. Harkai Vass Éva: *Paulus(ok)* (HARKAI VASS 2002: 414) című tanulmányában kifejti, hogy a mű címe látszólag ellentétben áll a mű szöveg-világával, hiszen a cím sugallatával szemben Térey három Pált szerepeltet: az apostolt, Szent Pált, a Sztálingrád ostromában részt vevő Friedrich Paulust és önmaga hacker kortársát, a pesti Pált. Harkai Vass Éva az individuum történetbe ágyazottsága mellett a múlt és a jelen egymás mellé rendelését tartja a műben alapvetőnek. (HARKAI VASS 2002: 415)

Németh Zoltán szerint a szöveg a két történelmi hős nevéhez kapcsolódó jelentéseket építi magába, hiszen a hacker Paulus fiktív személy (NÉMETH 2004: 123).

A mű központi kérdése az, hogy ki vagy mi határozza meg azokat az erkölcsi döntéseket, melyeket a főhősök meghozni kénytelenek. A bemutatott három sors három választ is ad e kérdésre: a mű szerint lehetséges egy belső isteni hívás vagy parancs, létezik a társadalmi rend által sugalmazott és szentesített parancsrendszer, és elképzelhető egy olyan döntés is, mely az erkölcsi gesztusok terén nem fogad el sem külső, sem belső irányítást.

A valóban élt Friedrich Wilhelm Ernst von Paulus, a műbeli Friedrich Paulus történelmi mintája a II. világháború alatt, 1942 tavaszán a 6. német hadsereg parancsnokaként azt az utasítást kapta, hogy a Donyec-medence iparvárosainak bevételel érje el Sztálingrádot, és a Kaukázus térségét vágja el Moszkvától. A szovjetek a megerősített Sztálingrád felé vonultak vissza. A várost ostrom alá vevő német hadsereg nem szokott a szűk utcákon, a romok között való hadviseléshez: itt a páncélostaktika alkalmazhatatlan volt. Az elhúzódó ostrom alatt beállt a hideg tél, a szovjetek pedig végül bekerítették az előtte már-már német kézre került várost. Paulus ebben a helyzetben üzenetet küldött Hitlernek: csapatai a -40° C hidegben nem tudnak kitartani, Hitler azonban úgy döntött, egyetlen német katona sem hagyhatja el Sztálingrádot.

Friedrich Wilhelm Ernst von Paulust a szigorú elveket követő, szabályok szerint élő ember megtestesítőjeként jellemzi a szöveg.

„Semmi lázas nagyvonalúság,
Éles ész, higgadt taktika
S kérlelhetetlen logika:
Így kezd Szovjet-béli útját.
Mindig fontolva haladó,
Kunktátor, azaz habozó.”
(TÉREY 2001:53)

A másik hős, Szent Pál esetében szokatlan módon nem a damaszkuszi út eseményeire kerül a hangsúly, hanem Szent Pál egyházszervező tevékenységére.

A „lépcsőházi hitvitában” Paulus azzal vádolja Szent Pált, hogy a kereszténységet „átírta”, az általa bejárt utat kóbor szlalomnak nevezi, az apostoli tanítás lényegeként pedig azt nevezi meg, hogy Pál szándéka szerint el akarja adni Jézust mint modellt, mint mosóport vagy macskaeledelt. Apostoli alázata mímelt és hamis.

Pesti Pál szerint az Evangéliumban minden egyszerűbb, ott az emberek közel állnak Istenhez, ott mindenki egyenlő, Szent Pál azonban megalapította az egyházat minden intézményével együtt, és ezáltal hierarchiát teremtett.

A megdöbbenő hitvita konklúzióját az alábbi sorok fejezik ki:

„Jézus nem zseni. Idióta” (TÉREY 2001:53)

„-Zseni egyedül Pál lehet... -” (TÉREY 2001:53)

IRONIKUS ANYEGIN-IMITÁCIÓ / INTERTEXTUÁLIS SZÖVEGHÁLÓ

A mű több kritikusa az Anyegin-imitációt jelöli meg központi jegyként (KERESZTESI 2003: 97–109), (HOLLÓSI: 111–112)

A *Paulus* Harcos Bálintnak, a jó barátinak és kortárs költőnek szóló ajánlása Puskin-imitációnak tekinthető. Az orosz író Pletnyovnak ajánlotta művét. Urbanik Tímea (URBANIK 2003: 107–113) a puskinsi ajánlást, a mű alábbi sora alapján: „Hű társ, örököm rád hagyom”, testamentumnak nevezi, A műfajt megidéző gesztusok körébe sorolhatók még a szerzőn túli erők megszólításai, az elbeszélő a múzsákhoz, a camoenákhoz, a párkákhoz fordul; továbbá az, hogy a három szereplő megkülönböztetésére gyakran az ószövetségi hagyományból ismert jelzős szerkezetet, a születés helyével való megjelölést használja (tarzusi Pál, hesseni Pál és pesti Pál).

Az első fejezet tágabb értelemben is a verses regény műfaji hagyományához kapcsolódik, hiszen Térey János mint szerző mindjárt az I. 4-ben belép a műbe, megszólítja az olvasót, utal saját régebbi köteteire:

„Bizonnyal volt hozzá szerencséd,
Jó olvasóm, te vagy, ki nemrég
Forgattad Drezdám lapjait
S Térerőmet is alkalmasint.
(Avagy mediterráneumban
Vagy ízig-vérig otthonos?

Begerjeszt délszaki toposz,
Latin csatársor? Meg ne tudjam!)” (TÉREY 2001:11)

A verses regények szerzői gyakran jellemzik hőseiket azok olvasmányainak megidézésével: „Hübele Balázsról például hosszú elemzéseknél többet mond az, hogy Heinét, Byront szereti, Petőfi *Az örültjét*, *Az apostolát*, Shakespeare-ért, Bánk bánért rajong.” (IMRE 1990: 214)

A *Paulus*ban, akárcsak Puskinnál Anyeginnek a pesti Pálnak is van ellenfigurája. Kemenszky, a jó barát pont az ellentéte Pálnak. Építész, megbecsült a munkája, nyugodt, békés a házassága és két nagy fia van.

„Kemenszky volt Pál fékezője” (TÉREY 2001:20)

„Kemenszky: állandó meder.” (TÉREY 2001:25)

„Kemenszky: cool. Higgadt, kemény” (TÉREY 2001:26)

A kettejük jellemét egy szembeállításban is kifejezi a szerző:

„Szilaj Paulus, komoly Kemenszky” (TÉREY 2001:29)

Legszembetűnőbbben Ludovika és Pál levélváltása idézi meg Tatjana és Anyegin-levélváltását. A levélváltás, akárcsak Puskinnál, Téreynél is szerkezetileg négy részből áll. Az első levél kezdetén mindkét nő magázza még a férfit, később, a harmadik résznél váltanak át tegezésre.

„Én írok levelet magának”, áll Puskin művében Tatjana levelének kezdősoraként. Téreynél pedig a következőket olvassuk Ludovika Pálhoz címzett levelében: „Én postázok vírust magának”. Mit várhat el az e-mailt küldő Ludovika? „Igenis folytatást kívánok (...) Kedvemre volna szeretődsi (...) S az ész a hús ribanca lesz”, írja levelében. Itt már nyoma sincs a „várlak, emeld fel árva lelkem” tiszta vágyakozásának.

Pál válasza explicit intertextusokat tartalmaz:

„Kevés Tatjánás töltetet

Érzek itt” (TÉREY 2001:136)

Tatjana nem hiszi, hogy Anyegin megszégyeníti őt, vagy esetleg büntetni fogja merészségéért, hiszen nagy bizalmat tanúsít iránta, kitérta neki a szívét.

Ugyanígy Ludovikának is van egy csepp reménye arra, hogy a férfi elfogadja felajánlkozását.

Pál, Anyeginhez hasonlóan, előbb elutasítja a nőt, majd idő múltával, akár-csak Anyegin, ő is levelet ír a nőnek. Mindkét levél a megbánó férfi levele, és mindkettő elutasításra talál.

Keresztesi József figyelmeztet a Ludovika név mélyebb jelentésrétegeire: „A Ludovika név »eredeti« viselője egyértelműen a Ludovika Akadémia (a magyar honvédség tisztképző intézete 1808 és 1944 között), s első ízben ebben az összefüggésben bukkan fel a regény lapján. A férfi-nő, keresztény-zsidó, orosz-német oppozíciókra jellemző, hogy a »gyöngye« fél végül felülkerekedik, bekebelezi, elpusztítja az »erőset«. A német csapatokat felőrli a szovjet hadsereg, Ludovika kiadja Pál útját, Szent Pál pedig – legalábbis a pesti Pál értelmezésében – kisa-játítja és felülírja a jézusi tan megejtő egyszerűségét. Ludovika mint allegória értelmezési keretet teremt a sztálingrádi és a bibliai történetnek.” (KERESZTESI 2003: 108)

Margócsy István (MARGÓCSY 2002: 37-45.) iróniaként azonosítja azt, hogy a mű narrátora a szerelmi botrány katasztrofális jelenetét az *Acta Pauli et Ludovicae* című, a hajdani szentek életét megidéző címet viselő fejezetben beszéli el, holott a történetben a szentségnek árnya sincsen.

A következő fejezetben azt szeretném bizonyítani, hogy az intertextusok ellenére, a *Paulus* mégsem tekinthető Anyegin-parafrazisnak, hiszen a verses regény XIX. századi kérdései ma, a posztmodern korában már nem tehetők fel.

A VERSES REGÉNY JEGYEI A PAULUSBAN

A verses regény legfontosabb jegye egyféle kettősség. Az általuk teremtett műfaj Byronnál és Puskinnál általában az „irodalmiasság” megkérdőjelezésével járt, elvetették a tradicionális irodalmi eljárások és törvények (egységes cselekmény, egynemű szókincs) majd mindegyikét, vagy egyenes parodizálták ezeket: „A byroni- puskinsi verses regény úgy produkált művészi szöveget, hogy művésziatlenséget imitált, és olyan struktúrát teremtett, amely a struktúra hiányaként fogható fel.” (IMRE 1990: 168)

Úszerű volt a maga korában a verses regények lezárása is, hiszen az alkotások formális vagy lényegi befejezetlensége nem felelt meg az elvárásoknak. A verses regények nem a hősök halálával vagy a szerelmesek boldog egybeke-lésével végződnek.

A irodalmiatlanság jegyeivel szemben ugyanakkor a XIX. századi verses regény hangsúlyosan kötött formát használt. Imre László az erkölcsi értékrend-del és a szabályos szerkezettel, a kompozicionális szervességgel szakító byroni

verses regény alapjegyének tartja, hogy a legszabálytalanabb regénykompozícióhoz a legszabályosabb versformát, a stanzát használta fel (IMRE 1990: 263).

A verses regény alapjegyei megtalálhatók Térey művében is. Keresztési József szerint a verses regény mondatvezetésében megnyilvánuló kollokvális hangütést a *Paulus*ban a szleng nyelvi fordulatainak beépítése hivatott helyettesíteni. Pál, a cybertér ügynöke sok angol kifejezést használ a kortárs számítógépes és internetes szókincsből, de az elbeszélő maga is e szókincs segítségével jellemzi hősét (disclose-olni, black hat, system operator, cool, chain letter, geek, tiger team, flood, swapper stb.). Francia kifejezések is fel-felbukkannak a szövegben (specialité da la maison, fin de siècle-íz), valamint német szavak (echte hessische, sag schon, dafke, oh du fröhliche) és latin szavak is (in absentia, circumdederunt).

A regény szókészlete merít a katonai szaknyelvből, természetesen ezek a kifejezések a Friedrich Paulushoz fűződő részekben jelentkeznek (ágyútöltelék, törzskar, harckocsikötélék, átcsoportosítás, offenzíva, front, ellenállás-bázis), de vannak a pesti utcai nyelvnek is elemei (pláza, kussban van, kagylózgathatsz), sőt pár vulgárisnak is mondható kifejezés is helyet kapott a műben.

Meghökkenő gesztusként Térey a pesti Pál alakjának saját külső jellemzőit, arcvonásait, testalkatát, testtartását kölcsönzi.

„Paulus a peremre áll;
Vékony ajak és hegyes áll,

Tar fej, szakáll parányi foltja,
Koromfekete nagykabát,
Éjszakázástól görbe hát.”
(TÉREY 2001:41)

A *Paulus* több esetleges valóságreferenciát is tartalmaz. Az elbeszélő megemlékezik az 1999-es nagy tűzvészről, mely elpusztította Magyarország egyetlen olyan, több ezer embert is befogadni képes, sporteseményeknek és kultúreseményeknek egyaránt helyet adó, fedett épületét, Budapest Sportsarnokot. Az eseményről a következő sorok tudósítanak:

„Aztán az éjszakai hírek...
Porrá égett a palota,
Pest ormóttan Sportsarnoka.
Gyújtogatás. Nérói gesztus.
Vagy prózai zárlat csupán?”
(TÉREY 2001:21)

Hasonlóan ironikus a 2000 tavaszán történt nagy tisztai ciánszennyezés leírása is:

„Mert Bonchidától Hencidáig

A Tisza ímhol nem ciánzik.” (TÉREY 2001:34)

Az évente megrendezésre kerülő Sziget Fesztivált a szöveg ugyancsak ironikusan a „honi Woodstock”-ként idézi meg.

Az esetleges valóságdarabokkal a posztmodern korában azonban már nem áll szemben összefüggő egész. Margócsy István úgy látja, Térey világa „mindvégig a pusztulás jegyében áll: ha éppen nincs is benne háború vagy ütközet, apokaliptikus viszonyokat mindig, a legbékésebb polgári életben is lelhetünk. A Történelem nagy panoptikumaként úgy jelenik meg benne, mint a mindvégig értelmetlen pusztítás, s a megmaradt világ pedig nem egyéb, mint a pusztítás után megmaradt romhalmaz, mely ha keretként szolgálhat is a mai élet lefolytatásához, tényleges kibontakozási lehetőségeket semmihez sem kínál.” (MARGÓCSY 2002: 41)

A fentiekkel összhangban Térey a történelem, a nagy elbeszélések végét konstatálja:

„Józanító tapasztalás,

Hogy nincsen többé Nagyszabás,

És amiként nincs Nagyszabás sem,

Nincs Breslau és Drezda sem.” (TÉREY 2001:10)

„Forma óhajtott volna lenni,

S nem-formaként, de gazdagon

Időt virágoztat most a Rom.” (TÉREY 2001:37)

Ahogy a posztmodern korban az esetleges eseményeknek nincs ellenpontjuk egy nagy összefüggésben, úgy a kötött forma sem áll ellentétben a hétköznapi, esetleges eseményeket felidéző szöveggel. Térey hozzávetőleg háromszáz oldalon át alkalmazza az Anyegin-strófát, eljárásai felaprózzák, megtörik a versbeszéd ívét (KERESZTESI 2003: 97–109), a könnyed-szellemes hangütést gyakran szándékosan kényszeredett megfogalmazások váltják fel:

„Széledne szét, mi volt egész,

És élvezkedik a penész” (TÉREY 2001:187)

Vagy: „S hol rég varacskos csörtetett:

Erdőszongásos tölgyesek” (TÉREY 2001:267)

Keresztesi József szerint a puskinsi forma néha szemlátomást kényelmetlen Térey számára (KERESZTESI 2003: 97–109). A szövegben nem ritkák a szótag-problémák, illetve az Anyegin-strófánál (14 sornál) hosszabb versszakok.

Ezek a helyek azonban nem a kötött formából következő, ügyetlen megoldások, hanem a szövegeffektust szolgálják. Térey ugyanis *kanonizált, szabályos irodalmi műfajként* kezeli a verses regényt, s ezt belülről dúsítja fel intertextusokkal.

A Térey-mű véleményem szerint nem Anyegin-parafrázisként kíván létrejönni, a múlt és a jelen szövegeivel ennél szabadabb intertextuális kapcsolatot létesít:

A konvenciók, például az elbeszélői módok változtatása, a vers és a regény műfaji keveredése, az irónia, valamint a megelőző irodalmi alkotások felelevenítése és átírása jellemző a *Paulus* szövegvilágára, Térey azonban az újraírás során határtalanul kibővíti az Anyegin témaválasztásának magánemberi mozzanatait egyrészt a teológia, másrészt a történelem irányába, s a szinkron magyar életből kiemelt átlagembert, a felesleges embernyi főhőst, két világtörténelmi alak közébe helyezi el, sokszoros tükrözésre és párhuzamalkotásra teremtven így lehetőséget.

Ez a szöveg, műfaji meghatározásánál fogva (verses regény) rokon ugyan a verses regény műfajával, de sokszínűbb annál, és más olvasási stratégiát kíván. A *Paulus* esetében az olvasónak egy rendkívül sokrétű szöveggel kell szembesülnie.

A XXI. században a verses regény már nélkülözi az újdonság, a szabálytalanság, az irodalmiatlanság jegyeit. Térey János a XIX. századi verses regény gesztusaival posztmodern szövegirodalmat hozott létre. Művének jelentése nem választható el a szövegtesttől, a szöveg utaláshálójától, annak ellenpontjaitól.

Kiadás

TÉREY János 2001. *Paulus*. Budapest: Palatinus Kiadó.

Irodalom

HARKAI VASS Éva 2002. *Paulus(ok) = Híd*, 2002/3:413–420.

HOLLÓSI Richárd. Térey János: *Paulus = Kortárs*, 48. évf. 6., 111–112. old. <http://www.kortaronline.hu/0406/hollosi.htm> (letöltve 2015. december 17.)

IMRE László 1990. *A magyar verses regény*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

KERESZTESI József 2003. A nagy szabásminta = *Jelenkor*, 2003/1: 97–110.

MARGÓCSY István 2002. *Margináliák = 2000*, 2002/1: 37–45. old

NÉMETH Zoltán 2004. A költői hivatás megdicsőülése. In Németh Zoltán: *A széttartás alakzatai Bevezetés a „fiatal irodalom” olvasásába*. Pozsony, Kalligram, 118–128.

SZERB Antal 1941. *A világirodalom története*. Budapest: Magvető Könyvkiadó

URBANIK Tímea 2003. Mítoszok hálójában = *Tiszatáj*, 2003/1, 107–113.

Dóra SABO-KEČENOVIC

KONTINUITET ROMANA U STIHOVIMA 19. VEKA U SAVREMENOJ MAĐARSKOJ KNJIŽEVNOSTI

Studija upoređuje žanrovske karakteristike romana u stihovima 19. veka i današnjice, sa posebnim osvrtom na delo Janoša Tereija (Térey János) pod naslovom *Paulus*. Ove crte su između ostalog žanrovska pomešanost romana i stiha, upotreba ironije, kao i aluzije na ranija književna dela i apostrofiranje istih. U postmodernim romanima „neknjiževne” reference više ne stoje u opoziciji sa vezanim stihom. U slučaju *Paulusa* čitalac zbog stalnih promena mesta radnje i načina pripovedanja suočava se sa jednim veoma složenim tekstom. Iako je tekst oblikovan kao roman u stihovima, on ima više slojeva od klasičnog žanrovskog obrasca, i od čitaoca zahteva drugačiju strategiju recepcije.

Ključne reči: roman u stihovima, Terei [Térey], *Paulus*, *Jevgenij Onyegin*, intertekstualnost, postmoderna književnost

Dóra KECSÉNOVICS–SZABÓ

SURVIVAL OF THE 20TH CENTURY VERSE NOVELS IN THE CONTEMPORARY HUNGARIAN LITERATURE

The present study undertakes the comparison of the genre features of the 20th century verse novels and that of the contemporaries, with especial regard to János Térey's work entitled *Paulus*. Among these features belong the alteration of the story teller method, generic combination of the poem and the novel, the presence of irony in the texts, as well as the revival and transcription of the antecedent literary works. In case of the contemporary verse novels and in case of *Paulus* as well, the reader has to face an exceptionally wide-ranging text with the constant change of the scenes and the register. Although by its generic formulation, the text carries the generic features of the 20th century verse novel, it is more eclectic, and requires a different reading strategy.

Keywords: verse novel, Térey, *Paulus*, *Eugene Onegin*, intertextuality, postmodern literature

TARTALOM

SZIGETVÁR OSTROMÁNAK 450. ÉVFORDULÓJÁRA

RAJSLI Ilona: Hasonlatok a *Szigeti veszedelem* szövegében 3

UTASI Csilla: Az *Obsidio Szigetiana* horvát fordítása 15

FORDÍTÁS ÉS NYELVÉSZET

PÁPISTA Zsolt: A fordítás fordítása: a német fordítás hatása
 a magyar visszafordítások kommunikatív dinamizmusára 25

MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET, IRODALOM, MÓDSZERTAN

BALÁZS–ARTH Valéria: Irodalom az induló vajdasági havi
 és hetilapokban 53

CRNKOVITY Gábor: A Monarchia-irodalom sztereotípiáinak
 továbbélése és határai Balázs Attila, Gion Nándor
 és Majoros Sándor novelláiban 71

LÓDI Gabriella: A falu emlékezete – virtuális falvak, mikrovilágok
 és novellalakzatok 85

TÖRTELI TELEK Márta: A mese mint ősrégi epikai narráció . . . 103

TÓTH Ágota: A populáris regiszter tanítása/taníthatósága
 az irodalomórán . . . 117

MAGISZTERI ÉS MESTERDOLGOZATOK

MORVAI NAGYBALI Tamara: A beteg test Árva Bethlen Kata
Önéletírásában . . . 131

SZALMA Brigitta: A szeretet himnuszának diakrón elemzése
 a magyar bibliafordításokban . . . 153

KECSENOVICS–SZABÓ Dóra: A XIX. századi verses regények
 továbbélése a kortárs magyar irodalomban . . . 175

SADRŽAJ

450. GODIŠNJICA OPSADE SIGETA

Ilona RAJŠLI: Poređenja u tekstu *Opsada Sigeta* 3

Čila UTAŠI: Hrvatski prevod epa Nikole Zrinskog Obsidio Szigetiana . . . 15

PREVOĐENJE I LINGVISTIKA

Žolt PAPIŠTA: Prevod prevoda: uticaj nemačkog prevoda na
 komunikativni dinamizam mađarskih povratnih prevoda . . . 25

ISTORIJA KULTURE, KNJIŽEVNOST, METODIKA

Valerija BALAZ ART: Književnost u novo pokrenutim vojvođanskim
 mesečnicima i nedeljnicima 53

Gabor CRNKOVIĆ: Kontinuitet i granice stereotipa o Monarhiji
 u pripovetkama Atila Balaž, Nandor Gion i Šandor Majoroš . . . 71

Gabriela LODI: Uspomena na selo – virtualna sela, mikrosvetovi
 i formacije pripovetke 85

Marta TERTELI TELEK: Bajka kao prastari oblik epske naracije . . . 103

Agota TOT: Registar popularnih dela – mogućnost obrade dela
 popularne literature na časovima književnosti . . . 117

MAGISTERSKI I MASTER RADOVI

Tamara MORVAI NAĐBALI: Bolesno telo u *Autobiografiji*
 Kate Arva Betlen . . . 131

Brigita SZALMA: Dijahrona analiza himne ljubavi u mađarskim
 prevodima Svetog pisma . . . 153

Dora SABO-KEČENOVIĆ: Kontinuitet romana u stihovima 19. veka
 u savremenoj mađarskoj književnosti . . . 175

CONTENTS

450TH ANNIVERSARY OF BATTLE OF SZIGETVÁR

Ilona RAJSLI: Similes in the Text of *Szigeti veszedelem* 3

Csilla UTASI: Croation Translation of the *Obsidio Szigetiana* 15

TRANSLATION AND LINGUISTICS

Zsolt PÁPISTA: Translated Translation: the Effect of
 a German Translation on the Communicative Dynamism
 of Hungarian Back-translations 25

CULTURAL HISTORY, LITERATURE, METHODICS

Valéria BALÁZS ARTH: Literature in the Launching Monthly
 and Weekly Papers in Vojvodina 53

Gábor CRNKOVITY: Survival and Boundaries of Stereotypes
 of the Monarchy-literature in the Short Stories of Attila Balázs,
 Nándor Gion and Sándor Majoros 71

Gabriella LÓDI: Recollection of the Village – Virtual Villages,
 Micro Worlds and Short Story Figures 85

Márta TÖRTELI TELEK: Tales as Age-old Epic Narrative ... 103

Agota TÓTH: Teaching/Teachability of Popular Register
 in Literature Class ... 117

MAGISTER AND MASTER THESES

Tamara MORVAI NAGYBALI: The Sick Body in the *Autobiography*
 of Kata Árvai Betlen ... 131

Brigitta SZALMA: Diachronic Analysis of the Anthem of Love
 in the Hungarian Bible Translations ... 153

Dóra KECSSENOVICS -SZABÓ: Survival of the 20TH Century
 Verse Novels in the Contemporary Hungarian Literature ... 175

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása
A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

811.511.141:821.511.141

TANULMÁNYOK = STUDIJE = STUDIES :
az Újvidéki Egyetem Magyar Tanszékének kiadványa /
főszerkesztő Ispánovics Csapó Julianna, Utasi Csilla. –
1969, 1. füzet – Újvidék : az Újvidéki Egyetem
Bölcsészettudományi Karának Magyar Nyelv
és Irodalom Tanszéke, 1969. – 24 cm

Félévente

ISSN 0354-9690

COBISS.SR-ID 16571906